

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Bc. Denisa Hriňová

**PROBLÉMOVÁ MLÁDEŽ V ČESKÝCH ZEMÍCH
V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ
ANEB
MLÁDEŽ „MRAVNĚ VADNÁ“**

**Problem Behaviors of the Youth in the First Half of the 20th Century in
the Czech Lands**

Diplomová práce z oboru Historie
Praha 2008

Vedoucí diplomové práce: PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Prohlašuji,

že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

OBSAH

1.	
Úvod.....	Chyba! Záložka není definována.
2. Zhodnocení literatury a pramenů.....	Chyba! Záložka není definována.
3. Vývoj sociální politiky a sociální péče v Československu.....	Chyba! Záložka není definována.3
3.1 Vývoj sociální politiky a sociální péče od 19. století - chudinství ...	Chyba! Záložka není definována.3
3.2 Sociální stát.....	Chyba! Záložka není definována.1
3.2.1 Obecný vývoj.....	Chyba! Záložka není definována.1
3.2.2 Sociální stát - vývoj na území Československa	Chyba! Záložka není definována.4
4. Péče o mládež.....	Chyba! Záložka není definována.3
4.1 Péče rodinná	Chyba! Záložka není definována.3
4.2 Další zákony upravující speciální odvětví péče o mládež:	Chyba! Záložka není definována.6
4.3 Veřejná péče o mládež	Chyba! Záložka není definována.7
4.4 Dobrovolná péče o mládež	39
4.4.1 Vývoj od počátku 20. století	39
4.4.2 Péče o mládež k roku 1931	Chyba! Záložka není definována.3
4.4.3 Zemské ústředí péče o mládež v Čechách	Chyba! Záložka není definována.4
4.4.4 Okresní péče o mládež	Chyba! Záložka není definována.7
4.4.4.1 Obecné informace.....	47

4.4.4.2 Cesta OPM k centralizaci a byrokratizaci v nové republice.....	51
4.5 Vývoj péče o mládež po roce 1948..	Chyba! Záložka není definována. 4
5. Mládež „mravně vadná“.....	Chyba! Záložka není definována. 7
5.1 Vymezení pojmu mládež „mravně vadná“	Chyba! Záložka není definována. 7
5.2 Vývoj trestního zákonodárství týkajícího se mládeže:	Chyba! Záložka není definována. 1
5.2.1 úvod.....	Chyba! Záložka není definována. 1
5.2.2 Trestní zákon č. 117/1852 ř. z...	Chyba! Záložka není definována. 3
5.2.3 zákony č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovních (robotárnách) a polepšovných.....	Chyba! Záložka není definována. 3
5.2.4 Zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží	Chyba! Záložka není definována. 5
5.2.5 Trestní zákon č. 86/1950 Sb.	68
5.3 Teorie sociálních deviací	Chyba! Záložka není definována. 0
5.4. Odraz teorií sociálních deviací v diskurzu odborného časopisu „Úchylná mládež“ a v tehdejších odborných publikacích věnujících se mládeži „mravně vadné“	Chyba! Záložka není definována. 2
5.5 Výchovné ústavy	Chyba! Záložka není definována. 0
5.5.1 Ústavní péče – ideál transformace „mravně vadné“ mládeže.	Chyba! Záložka není definována. 0
5.5.2 Přehled výchovných ústavů.....	Chyba! Záložka není definována. 2
5.5.3 Výchova a náprava „mravně vadných“	Chyba! Záložka není definována. 7
5.5.3.1 Možnosti transformace.....	97
5.5.3.2 Problémové dívky.....	111
5.5.3.3 Zaměstnanci.....	114

5.5.3.4 Doba po propuštění a “nálepka” mladistvého delikventa.....	116
5.5.3.5 Efektivita transformace mladistvých ve vých. ústavech.....	118
6. Moravská zemská vychovatelna pro dívky	
Boskovice.....	Chyba! Záložka není definována.19
6.1 Základní informace.....	Chyba! Záložka není definována.19
6.2 Život v Boskovické zemské vychovatelně pro dívky v číslech... ..	Chyba!
Záložka není definována.20	
6.2.1 úvod.....	Chyba! Záložka není definována.20
6.2.2 Přijímané dívky	Chyba! Záložka není definována.21
6.2.3 Rodinné prostředí dívek přijímaných do vychovatelny	Chyba!
Záložka není definována.27	
6.2.4 Propouštěné dívky.....	Chyba! Záložka není definována.35
6.3 Vychovatelna v Boskovicích jako určitý typ sociálního pole	Chyba!
Záložka není definována.39	
6.3.1 Teoretický model	Chyba! Záložka není definována.39
6.3.2 Prostor výchovy	Chyba! Záložka není definována.42
6.3.3 Prostor vzdělání	Chyba! Záložka není definována.46
6.3.4 Prostor práce	Chyba! Záložka není definována.48
6.3.5 Prostor „volného času“ a slavností	Chyba! Záložka není
definována.50	
6.3.6 Zaměstnanci	Chyba! Záložka není definována.53
7.	
Závěr.....	Chyba!
Záložka není definována.64	
8. Seznam literatury a pramenů.....	Chyba! Záložka není
definována.65	
Přílohy.....	172

1. Úvod

Jako téma své diplomové práce jsem si zvolila problémovou mládež v českých zemích v 1. polovině 20. století. Tato skupina mládeže byla dobově nazývána nejčastěji termínem „mrvně vadná“, od 60. let 20. století se přistoupilo k užívání termínu „obtížně vychovatelná“, dnešními slovy se jedná o mládež „delikventní“. Mládež „mrvně vadnou“ lze vymezit jako mládež s jistými výchovnými problémy, projevujícími se především zanedbáváním školní docházky, touláním se, útěky z domova, prostitucí, krádežemi nebo jinou trestnou činností apod. V určitém procentu se tedy problémová mládež dostávala i do konfliktu se zákonem, ale nebylo to pravidlem. Vznik deviací u mládeže byl přisuzován jednak špatnému rodinnému prostředí nebo obecněji mravní situaci ve společnosti v souvislosti s oběma světovými válkami nebo např. velkou hospodářskou krizí, dále byl přisuzován špatné psychické konstituci mladistvého, méně často byl vznik deviace nahlížen jako následek determinace tělesné stavby. Společnost se snažila tyto deviantní elementy převychovat a transformovat ve výchovných institucích, jež představovaly ve zkoumaném období polepšovny, později vychovatelný a výchovny, které dále změnilý název na dětské domovy se zvýšenou péčí a domovy výchovy mládeže. Tyto instituce přijímaly většinou děti a mládež od 6 do 14 let nebo mládež od 14 do 18 let.

Diplomová práce bude tedy pojednávat o deviantním chování mládeže a o způsobech nápravy této mládeže v 1. polovině 20. století. Bude zachycen pohled dobových odborníků na možnosti transformace „mrvně vadné“ mládeže. Tito odborníci vydávali různé odborné publikace nebo přispívali do tehdejšího odborného časopisu „Úchylná mládež“¹. Obecně jsem se zabývala také fungováním dobových výchovných ústavů, v nichž byl spatřován ideál nápravy „mrvně vadných“. Mikrohistorickým pohledem jsem

---

¹ Termín „úchylný“ má v dnešním slovníku velmi pejorativní akcent. V 1. polovině 20. století ale tento termín vyjadřoval obecný název pro mládež hluchoněmou, slepou, zmrzačelou, slabomyslnou a „mrvně vadnou“.

se zaměřila také na konkrétní prostředí Moravské zemské vychovatelny pro dívky v Boskovicích a její klientky, abych získala nejen pohled odborníků na tuto problematiku, ale i pohled na fungování jedné z vychovatelek. Zde se mi vzhledem k dochovaným pramenům této instituce podařilo vykreslit stav přijímaných dívek, zjistit informace, z jakého pocházely rodinného prostředí, a popsat i jejich život krátce po propuštění. Podrobně jsem se také zaměřila na vnitřní fungování této disciplinační instituce.

Problematickým v tomto pohledu „pod lupou“ shledávám, že archivní prameny Boskovické vychovatelny byly tvořeny opět odborníky, tehdejšími zaměstnanci této instituce. Pohled „zdola“ ze strany samotných klientů výchovných ústavů, kteří byli v 19. a na počátku 20. století nazýváni „káranci“, později „chovanci“ a „chovanky“, je téměř nezachytitelný. Archivní prameny v tomto směru až na několik dopisů ze strany „chovanců“ či „chovanek“ ředitelství ústavu mlčí. Východiskem by sice mohla být metoda oral history, ta je ale vzhledem k časovému vymezení práce a tedy dnešnímu věku tehdejších klientů výchovných ústavů a vzhledem k citlivosti tohoto tématu také velmi málo uplatnitelná. Proto bude má práce díky povaze dochovaných pramenů postrádat vykreslení vzájemných vztahů mezi „chovankami“ ve vychovatelně, vnitřní atmosféru ústavu apod. Vývoj péče o mládež „mravně vadnou“ zasadím do vývoje péče o mládež a obecněji do vývoje sociální péče v Československu v 1. polovině 20. století, abych získala ucelený náhled na tuto problematiku.

Toto téma jsem si stanovila vzhledem ke svému zájmu o oblast sociální politiky a sociální péče (v historickém ohledu o vývoj chudinství, dobrovolné sociální péče a sociálního státu). Péče o mládež „mravně vadnou“ pro mě představovala výzvu, protože tato oblast sociální péče je dodnes spjata s jistou tajemností, uzavřeností, strachem z tohoto prostředí apod. Mnozí z nás během svého dětství slyšeli od svých rodičů varování, že když budou zlobit, půjdou do „polepšovny“. Mým cílem se tedy stalo rozkrýt vnitřní fungování těchto institucí a vykreslit osobnost do nich přijímaných „chovanek“. Bližší zaměření se na dívčí vychovatelnu nebylo záměrně zvolené, ale bylo

určeno dostupností archivních pramenů výchovných ústavů.² Ke zvolenému tématu své diplomové práce jsem přistoupila také z důvodu, že žádná ucelená publikace věnující se konkrétně péči o mládež ve sledovaném období se zaměřením na mládež dobově nazývanou „mrvně vadná“ v dnešní nebo nedávné době nevznikla. Stanovené téma je tedy důležité pro jeho malou probádanost a cílem je přinést chybějící konstrukci obrazu vymezené oblasti sociální péče a vymezené sociální skupiny.

Protože je toto téma svým zaměřením pro historika specifické, budu se k němu snažit přistupovat do velké míry interdisciplinárně, k čemuž mi kromě práce s dobovými prameny, odbornou literaturou a kratšími studii poslouží také nastudování teorií sociálních deviací, teorie sociálního státu, dnešního i soudobého sociologického vymezení používaných pojmů jako jsou sociální politika, sociální péče, teoretického vymezení pojmu problémová mládež a nastudování soudobé literatury vycházející z oboru sociální práce a zabývající se obecně ústavní péčí, deviacemi u mládeže apod. Diplomová práce bude tedy v některých svých částech teoreticky vycházet z výše uvedených oborů. Při zpracování vnitřního fungování konkrétního prostoru Moravské zemské vychovatelny pro dívky v Boskovicích budu při jeho vysvětlování do velké míry vycházet z Michela Foucaulta a jeho díla *Dohlížet a trestat*. Foucault zde rozpracovává otázku vzniku moderního vězení v 18. a 19. století a jeho koncept k vysvětlení disciplinárních institucí jako bylo vězení shledávám pro mé téma velmi přínosným.

Vlastní část diplomové práce má 4 hlavní kapitoly: Vývoj sociální politiky a sociální péče v Československu, Péče o mládež, Mládež „mrvně vadná“ a Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice. Při zpracování svého tématu jsem postupovala od nejširší perspektivy sociální politiky a sociální péče v 1. polovině 20. století přes rozbor péče o mládež obecně, dále

---

² Kromě fondu Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice (1906-1959), uloženém ve Státním oblastním archivu Blansko, z něhož jsem čerpala informace pro tuto diplomovou práci, jsou badatelům přístupné již jen fondy Krajská výchovna mládeže Kuks (1937)1942-1945, který se nachází ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, a fond Domov výchovy mládeže Kostomlaty (1871-1958), jenž je uložen ve Státním okresním archivu Teplice. Výchovna v Kuksu byla chlapecká. V Kostomlatech se dodnes nachází dívčí výchovný ústav.

následuje kapitola zabývající se již specifickou skupinou mládeže „mravně vadné“ a na konci jsem přistoupila k rozboru konkrétního prostředí Boskovické vychovatelny a jejich „chovanek“. Jednotlivými kapitolami prolínají již zmíněné teoretické části vztahující se vždy k určité zkoumané problematice, což shledávám přehlednějším než uvádět používané teorie souhrnně v jedné kapitole.

Kapitola Vývoj sociální politiky a sociální péče v Československu přináší obecné shrnutí tématu veřejné chudinské péče, soukromé dobrovolné sociální péče a vývoje sociálního státu. Chudinská péče byla veřejná, byla založena na domovském právu a byla vykonávána především obcemi. Vedle veřejné chudinské péče se rozvíjela i soukromá sociální péče, stojící zejména na iniciativě spolkových dobrovolných organizací. Zajímavý v tomto směru bude pohled dobových odborníků na tyto dvě větve sociální péče. Sociální stát se rozvíjel již od 80. let 19. století a hlavní změnou v sociální péči, kterou přinesl, bylo, že určujícím kontextem sociálních služeb se stala státní sociální politika. Postihnu nejen podstatné znaky sociálního státu a jeho obecný vývoj v Evropě, ale zaměřím se zejména na jeho rozvoj v Československu.

Kapitola péče o mládež se zabývá rodinnou péčí, jež tvoří přirozený základ péče o nezaopatřené děti a mládež, proto jsem nastínila hlavní body rodinného práva v 1. polovině 20. století, které bylo součástí práva občanského, upravujícího právní poměry mezi rodiči a dětmi. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly tyto právní normy obsaženy v občanském zákoníku z roku 1811 (§§ 137-186) a v novelách k němu z let 1914, 1915 a 1916. Rodinné právo bylo postaveno na nový základ až zákonem č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Kromě těchto zákonů jsem rozebrala i další podstatné zákony vztahující se k péči o mládež. Mimo zhodnocení nejdůležitějšího zákonodárství na poli péče o mládež je náplní této kapitoly také hlavně zachycení vývoje péče o mládež v 1. polovině 20. století, jenž se uskutečňoval zejména v linii dobrovolné péče o mládež. Tato péče byla vykonávána zemskými péčemi o mládež a na okresních úrovních okresními péčemi o mládež, institucemi založenými na spolkovém základě.

Kapitola mládež „mrvně vadná“ se zabývá podrobně problémovou mládeží, jež je hlavním předmětem mé diplomové práce. Protože se určitá část „mrvně vadné“ mládeže dopouštěla trestné činnosti, je nezbytný pohled na vývoj trestního zákonodárství nad mládeží, neboť k pochopení sociální deviace je podstatná znalost samotných norem společnosti. Při zkoumání sociálních deviací je nutné zmínit také teoretické uchopení této problematiky, především biologické, psychologické a sociologické teorie sociálních deviací. Přestože v českých zemích žádná ucelená teorie ohledně etiologie sociální deviace u mládeže nevznikla, teorie sociálních deviací se v tomto prostředí jistým způsobem v časopise „Úchylná mládež“ odrážely. A shledávám tyto teorie obecně pro výzkum problémové mládeže přínosné. Tato kapitola dále zahrnuje informace o příčinách vzniku „mrvní vadnosti“ a o výchovných ústavech, institucích považovaných za ideál „transformace“ a výchovy „mrvně vadných“.

Poslední kapitolu vlastní části diplomové práce představuje rozbor prostředí Moravské zemské vychovatelny pro dívky Boskovice a jejich „chovank“. Tuto část diplomové práce shledávám ve svém výzkumu jako nejpřínosnější, neboť její první dílčí část přináší informace o konkrétních „chovankách“ jmenované výchovné instituce, druhá část poté dosud ještě nepublikovaný podrobný popis vnitřního prostoru výchovného ústavu v 1. polovině 20. století.

První dílčí část této poslední kapitoly vlastní práce, Život v Moravské zemské vychovatelně pro dívky Boskovice v číslech..., zachycuje stav přijímaných dívek, informace z jakého rodinného prostředí pocházely a stav dívek propuštěných. Tato část je výrazně kvantitativní povahy. Jako základní podkladový materiál ke zpracování těchto informací, jež jsou v textu zpracovány graficky s doprovodným textovým komentářem, jsem použila výroční zprávy archivního fondu Vychovatelny v Boskovicích³. Pokud to bylo možné, srovnávala jsem získané výsledky se statistickými údaji

---

³ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelně pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zprávy.

celorepublikovými, pojícími se k jednotlivým sčítáním lidu, aby byla zpřesněna výpovědní schopnost získaných dat o „chovankách“ vychovatelny.

Druhá dílčí část kapitoly Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice je naopak zaměřena velmi kvalitativně. Vykreslila jsem v ní vnitřní fungování prostoru této vychovatelny. Vychovatelna v Boskovicích je pojata jako určitý typ sociálního pole a je teoreticky postavena na modelu vězení, rozpracovaném Michelelem Foucaultem v jeho díle *Dohlížet a trestat*⁴. K vychovatelně přistupuji jako k typu disciplinární instituce, dobově nazývané „morální ozdravovna“, jež se řídila stejnými principy, které Foucault podává konkrétně pro vězení, obecně je vidí typickými pro celou společnost. V této části práce se zabývám vnitřním režimem vychovatelny, běžným životem „chovaneček“ v tomto prostoru, principy jejich nápravy i personálem k tomuto těžkému úkolu určeném. Snažím se také postihnout, zda a jaké změny nastaly v tomto prostoru v souvislosti se změnou politického režimu v Československu v únoru roku 1948.

Na závěr bych velice ráda poděkovala PhDr. et JUDr. Jakubovi Rákosníkovi, Ph.D., vedoucímu mé diplomové práce, jemuž děkuji za jeho četné rady, podnětné nápady, přinášející nové přístupy ke zpracování tématu, ale i kritiku ve vzájemných debatách během jeho výběrového semináře. Dále bych chtěla také poděkovat prof. PhDr. Jaroslavovi Čechurovi, DrSc., který mi velmi pomohl se sháněním archivních materiálů.

---

⁴ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000.

2. Zhodnocení literatury a pramenů

Soubor literatury k tématu mé diplomové tvoří odborná sekundární literatura a odborné studie vycházející v časopisech a sbornících. Mezi prameny jsem zařadila archivní prameny, dobové odborné časopisy a dobovou odbornou literaturu. V tomto svém zhodnocení pramenů a literatury nebude možné uvést veškerou používanou literaturu a prameny, ale vyjádřím se zejména k těm, které považuji za nejdůležitější.

Nejprve je na místě přistoupit ke zhodnocení dosavadního stavu bádání na poli sociální péče a sociální politiky v českých zemích v 1. polovině 20. století a úžeji v úseku péče o mládež. Je také nutné vyjádřit se ke zpracovanosti tématu problémové mládeže a výchovných ústavů v uvedeném období.

Vývoj sociální péče a sociální politiky v českých zemích je pro zkoumané období obecně poměrně dobře zpracován. Zabývá se jím několik historických prací. Z nejdůležitějších autorů je třeba uvést Zdeňka Deyla⁵, jehož práce vyšla sice již v 80. letech, ale dodnes přináší základní shrnutí sociálního vývoje Československa v meziválečném období, Jana Janáka⁶, monografie Zdeňka Kárníka⁷, zpracovávající velmi přehledně a detailně éru první republiky, Václava Průchu a kol.⁸, zabývajících se hospodářskými a sociálními dějinami Československa do roku 1945. Téma nezaměstnanosti v Československu v meziválečném období zpracoval ve své disertační práci

---

⁵ DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. Praha : Academia, 1985.

⁶ JANÁK, Jan. *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1970.

⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938)*. I. - III. díl, Praha : Libri, 2000, 2002, 2003; KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha : Dokořán, 2008.

⁸ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I. díl, Brno : Doplněk, 2004.

Jakub Rákosník⁹. Pro období po druhé světové válce jsou cenné monografické práce i menší studie Lenky Kalinové¹⁰ a studie Jana Ryby¹¹, jenž se zabývá vývojem sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989.

Vývoj péče o mládež obecně zpracovává Jiří Musil¹². Jeho publikace je rozdělena do dvou částí, přičemž první z nich přináší informace o životě Cyrila Stejskala, důležitého činitele v oboru péče o mládež „mravně vadnou“, druhá část uvádí původní text Stejskala nazvaný Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace. V několika svých menších studiích se problematikou péče o mládež zabývají také Lukáš Fasora a Jiří Knapík. Lukáš Fasora se zaměřuje na fungování systému péče o mládež na Moravě a zpracovává také téma centralizace a byrokratizace organizace péče o mládež v Československu v meziválečném období. Jiří Knapík se zabývá činností Okresní péče o mládež v Opavě v letech 1945-1947, zasazuje její činnost do širšího regionálního kontextu a snaží se působení této sociální instituce typizovat a vytvořit tak určitý modelový příklad platný i pro jiné oblasti. Cenným pramenem pro poznání vnitřní struktury dobrovolné péče o mládež fungující na okresní úrovni v institucích Okresní péče o mládež byly jejich výroční zprávy. Vývoj trestního soudnictví nad mládeží v historické perspektivě načrtává Helena Válková a Frieder Dunkel. Pro zpracování mého tématu

---

⁹ RÁKOSNÍK, Jakub. *Fenomén nezaměstnanosti v Československu v letech 1918-1938*. Praha, 2004. 547 s. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí disertační práce Doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

¹⁰ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha : Academia, 2007; Týž. Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945-1948. *AOP*, 1996, roč. 4, č. 3, s. 79-103; Týž. Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *AOP*, 1998, roč. 6, č. 5, s. 129-146; Týž. *Změny sociálního systému v Československu po druhé světové válce v kontextu vývoje ve vyspělých zemích*. In KÁRNÍK, Zdeněk; KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I, Praha : Dokořán, 2003. s. 119-155.

¹¹ RYBA, Jan. *Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989*. In MALÝ, Karel; SOUKUP, Ladislav (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha : Karolinum, 2004.

¹² MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace*. Olomouc : Společnost J. L. Fischera, 2005.

pro mě byly velmi cenné také práce Oldřicha Matouška a jeho kolektivu¹³, které se zabývají sociálními službami a sociální prací v současné době, ale které obsahují i stručný pohled do minulosti.

O zpracovanosti tématu problémové, dnešními slovy deviantní nebo delikventní mládeži, lze říci, že se jím zabývá několik odborných publikací řešících ale pouze otázky a problémy současnosti a přinášejících jen velmi kusé informace týkající se vývoje této oblasti v minulosti. Zde je třeba jmenovat opět Oldřicha Matouška a Andreu Kroftovou a jejich společnou publikaci *Mládež a delikvence* a Richarda Jedličku a kol., kteří vydali publikaci *Děti a mládež v obtížných životních situacích*.

Jak už jsem uváděla výše, myslím si, že mé zvolené téma je pro historika do jisté míry specifické a je proto nutné k němu přistupovat interdisciplinárně. Proto jsem při jeho zpracovávání vycházela i ze současné odborné literatury jiných vědních oborů jako je sociologie, sociální práce, pedagogika a filozofie, která mi usnadnila teoretické vymezení pojmů sociální stát, sociální politika, sociální péče, problémová mládež, ústavní péče, prostor vychovatelny apod. Při zpracování tématu jsem dále využila také teorie sociálních deviací. K problematice sociálního státu vyšlo po roce 1989 několik přehledových prací, např. publikace Libora Musila, Miloše Večeři a Martina Potůčka¹⁴. Mezi dalšími publikacemi tvořícími teoretický základ diplomové práce jsou sociologické slovníky, publikace Antonína Komendy, Gabriely Munkové a Anthony Giddense, zaměřující se na teorie sociálních deviací, dílo Oldřicha Matouška vyjadřující se obecně k vývoji ústavní péče a zásadní práce Michela Foucaulta, pojednávající o zrodu moderního vězení na přelomu 18. a 19. století.¹⁵

---

¹³ MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001; MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální služby : legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha : Portál, 2007.

¹⁴ MUSIL, Libor (ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě : čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno : Doplněk, 1996; POTŮČEK, Martin. *Sociální politika*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995; VEČEŘA, Miloš. *Teorie sociálního státu*. Brno : Iuridica Brunensia, 1995; VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát : východiska a přístupy*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996.

¹⁵ KOMENDA, Antonín. *Sociální deviace : historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999; MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace : přehled*

Archivní prameny, na nichž je diplomová práce založena, představuje jednak fond Zemského ústředí péče o mládež v Čechách¹⁶, obsahující materiály k ústřední české instituci dobrovolné péče o mládež. Dalším fondem, z něhož jsem vycházela, byl fond Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice¹⁷. Nejzajímavější materiál fondu této konkrétní vychovatelny pro „mravně vadné“ dívky představovaly zápisy o jednotlivých chovankách v pamětních knihách, třídní knihy a třídní katalogy, protokoly o domácích poradách učitelských, oběžníky, složky zaměstnanců, výroční zprávy, soupisy učitelské knihovny a soudobá dokumentace. Materiál tohoto fondu shledávám jako velmi přínosný, protože umožnil podrobně rozpracovat vnitřní režim dobové výchovné instituce pro „mravně vadnou“ mládež a také jsem z něj získala podrobné informacím o dívkách přijímaných do této instituce. Protože byly tyto informace o přijímaných dívkách převážně kvantitativního rázu a samy o sobě by nebyly příliš vypovídající, snažila jsem se je porovnávat, pokud to bylo možné, s daty platnými pro celou společnost, k čemuž mi posloužily různé statistické příručky vzniklé převážně na podkladě jednotlivých sčítání lidu¹⁸.

Dalším významným materiálem při zpracovávání zvoleného tématu byl dobový odborný časopis „Úchylná mládež“¹⁹, který obsahoval menší studie týkající se problematiky mládeže hluchoněmé, slepé, zmrzačené, slabomyslné a „mravně vadné“. V roce 1949 byl tento časopis přejmenován a nový název

---

sociologických teorií. Praha : Karolinum, 2001; GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999; MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995; FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000.

¹⁶ Národní archiv, fond Zemské ústředí péče o mládež v Čechách, Praha (1907-1949(1954)).

¹⁷ Státní okresní archiv Blansko, fond Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice (1906-1959), k. 1-15.

¹⁸ *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: SNTL, 1985; *Statistická příručka království Českého*. Praha : Zemská statistická kancelář království Českého, 1909; *Statistická příručka republiky Československé*. I. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1920; *Statistická příručka republiky Československé*. IV. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1932.

¹⁹ *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*, 1924-1944, roč. I.-XX.

zněl Nápravná pedagogika²⁰. Časopis ale pod tímto novým názvem vycházel již jen do roku 1949. Odborné články vydávané v tomto časopise se v oboru mládeže „mravně vadné“ tematicky zaměřovaly především na podávání informací o jednotlivých vychovatelných, o osobnosti „mravně vadného“, příčinách vzniku tohoto stavu, objevovaly se zde teoretické pasáže o možnostech nápravy, o ústavní péči, problému prostituce u dívek, nechybí zde ani informace o trestním soudnictví nad mládeží a debaty nad vydáváním dalších významných zákonů týkajících se mládeže, články upozorňující na výročí různých významných osobností působících v oboru péče o mládež, články přibližující odborné vyšetřovací instituce apod. Pramen tohoto druhu může badatel podle mého názoru považovat za odraz dobového odborného diskursu na problematiku mládeže „mravně vadné“. Kromě časopisu „Úchylná mládež“/Nápravná pedagogika jsem studovala také časopis Sociální pracovnice²¹.

Poslední okruhem pramenů byla dobová odborná literatura, jíž je možné tematicky rozdělit do několika skupin. Je zde zahrnuta dobová literatura týkající se teoretického vymezení sociální politiky a sociální péče i literatura mapující vývoj této oblasti v Československu. Mezi nejdůležitější autory je třeba zmínit ministra financí Karla Engliše, významného národohospodáře Josefa Macka, ministra sociální péče Jaromíra Nečase, Evžena Šterna a kolektiv autorů kolem Jana Kaprase²². Další okruh dobové odborné literatury představují publikace týkající se veřejné chudinské péče. Zde jsem shledala

---

²⁰ *Nápravná pedagogika : časopis pro pedagogické, zdravotní a sociální otázky mládeže vyžadující zvláštní péči*, 1949-1950, roč. XXV.-XXVI.

²¹ *Sociální pracovnice*, 1943-1947, roč. 12-16.

²² ENGLIŠ, Karel. *Sociální politika*. Praha : Topič, 1921; MACEK, Josef. *Základy sociální politiky: úkoly a zásady*. 1. díl, Praha : A. Svěcený, 1925; NEČAS, Jaromír. *20 let sociální péče v Československé republice*. Praha : Ministerstvo sociální péče, 1938; KAPRAS, Jan; NĚMEC, Bohumil; SOUKUP, František (eds.). *Idea československého státu*. Sv. II, Praha : Národní rada československá, 1936; ŠTERN, Evžen. *Deset let naší sociální politiky*. Praha : Sociální ústav ČSR, 1929.

jako nejpřínosnější díla Karla Engliše²³ a Antonína Tvrdoň²⁴, jež uvádějí kromě přehledného souhrnu chudinského zákonodárství také množství statistického materiálu. K sociální péči o mládež vzniklo několik významných prací z pera Antonína Tůmy, angažovaného právníka a sociálního pracovníka v oboru péče o mládež. Jeho díla se zabývají organizací sociální péče o mládež, právními základy péče o mládež, poměru státu k dobrovolné péči o mládež apod.²⁵ Oborem mládeže „mravně vadné“ se zabývali zejména Otokar Chlup, Alois Zikmund, Josef Zeman, Karel Hlava, Viliam Gaňo a František Ludvík²⁶. Jejich práce mapují vývoj tohoto oboru rovnoměrně po celou první polovinu 20. století. Protože se problémová mládež dostávala v určitém procentu také do konfliktu se zákonem, bylo nutné nastudovat i otázku trestního soudnictví nad mládeží. K tomuto tématu publikoval ve 20. a 30. letech 20. století především August Miříčka²⁷, významný právník podílející se na kodifikaci dobového trestního práva, jenž také aktivně působil na poli péče o mládež.

---

²³ ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908.

²⁴ TVRDOŇ, Antonín. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*. 2. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1931.

²⁵ TŮMA, Antonín. *Organisace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích království Českého*. Praha : Emil Šolc, 1913; Týž. *K nové úpravě sociální péče o mládež*. Praha : Sociální Revue, 1920; Týž. *Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež*. Brno : Česká zemská péče o mládež na Moravě, 1923; Týž. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež, 1925; Týž. *Právní základy veřejné správy sociální a zdravotní, zvláště péče o mládež*. Praha : Vyšší škola sociální péče, 1936.

²⁶ CHLUP, Otokar. *Mravní nemoci dětství*. Náchod : knihkupectví B. Chrastiny, 1908; ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná*. Praha : Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných, 1930; ZEMAN, Josef. *Rozvoj výchovné péče a výzkum dítěte úchylného po převratu*. Praha : vl. n., 1931; HLAVA, Karel. *Nauka o dětem mravně ohrožených, porušených a vadných pro čtvrtý ročník učitelských ústavů*. Praha : Česká grafická unie, 1931; LUDVÍK, František. *Dějiny defektologie : historický nárys péče o mládež vyžadující veřejné ochrany a pomoci*. Praha : SN, 1956; GAŇO, Viliam. *Defektní děti*. Praha : SPN, 1962.

²⁷ MIŘIČKA, August. *Péče o mládež soudně stíhanou*. Brno: Česká zemská péče o mládež na Moravě v Brně, 1923; MIŘIČKA, August; SOLNAŘ, Vladimír. *Nová úprava trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Melantrich, 1939.

3. Vývoj sociální politiky a sociální péče v Československu

3.1 Vývoj sociální politiky a sociální péče od 19. století - chudinství

Všechna opatření v Československu v sociální oblasti spadala obecně do oboru sociální politiky. Sociální politika je dnešními slovy vymezena jako „...většinou *institucionálně zakotvené záměrné úsilí vyjádřené spec. programovými cíli, aktivitami a prostředky, směřující k ochraně, reprodukci a rozvoji soc. systému nebo jeho částí, skupin a jednotlivců. Obsah p.s. /politiky sociální/ je neustálený a hist. podmíněný.*“²⁸

Pojem a vymezení sociální politiky v první polovině 20. století nám přináší Karel Engliš²⁹ a Josef Macek³⁰. Karel Engliš vymezil sociální politiku v nejširším slova smyslu takto: „*Sociální politika jest praktické snažení, aby společenský celek byl vypěstěn a přetvořen co nejideálněji.*“³¹ Sociální politika v užším a vlastním smyslu: „...*pečuje o to, aby plody hmotné a duchovní kultury rozděleny byly na různé vrstvy společenského celku co nejspravedlivěji, a tudíž co nejrovnoměrněji, jak toho žádá a dopouští z jedné strany trvalost společenského pokroku a na druhé straně ideální výstavba společenského tělesa.*“(...) „*Bude tedy jen taková společnost ideální, která zachovávajíc a hospodárně rozmnožujíc své energie, co nejrychleji, ale trvale plní svůj účel, prohlubovati a zintenzivňovati život co možná všech svých členů směrem ideálů člověka zdravého, vzdělaného a umravněného.*“³² Jádrem sociální otázky bylo tedy dle Karla Engliše upravit společenské zřízení tak, aby bylo tzv.

---

²⁸ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Sv. 2, Praha : Karolinum, 1996. s. 794.

²⁹ Karel Engliš byl vůdčí osobností československé finanční a měnové politiky ve 20. a 30. letech 20. století. Působil jako ministr financí v šesti československých vládách meziválečného období, poté v období 1934–1939 jako guvernér Národní banky československé. Byl prvním rektorem Masarykovy univerzity v Brně a v letech 1947–48 se stal rektorem Karlovy univerzity v Praze. Po převratu v únoru 1948 abdikoval pod politickým tlakem na všechny své univerzitní funkce a stáhl se z veřejného života.

³⁰ Josef Macek byl významný ekonomický teoretik, národohospodář, politik, filozof, právník a pedagog působící v Československu v 1. pol. 20. stol. V Československu působil především jako profesor ekonomie na Vysoké škole obchodní v Praze a jako významný politik a funkcionář Sociálně demokratické strany. V roce 1949 emigroval do USA, kde přednášel ekonomii na Pittsburské univerzitě.

³¹ ENGLIŠ, Karel. *Sociální politika*. Praha : Topič, 1921. s. 9.

³² ENGLIŠ, Karel. C.d. s. 19, s. 14-15.

společenské těleso vypěstěno co nejideálněji. Praktické naplnění této otázky bylo úkolem sociální politiky, která měla vyrovnávat nerovnosti ve společnosti. Hybným momentem nemělo být milosrdenství, ale společenská spravedlnost a účelnost.

Josef Macek upozorňuje, že pojem sociální politika nebyl v Československu v polovině 20. let 20. století ujasněný. Sociální politiku definuje takto: „*Sociální politika je snaha po změnách společenského zřízení prostředky společenskými tak, aby členské zájmy lidí ve společnosti byly uspokojovány způsobem trvale prospěšným celku. Sociální politika není obor nebo oddíl politiky, nýbrž způsob, směr nebo hledisko, které by mělo pronikat veškeru politiku, ať t. zv. hospodářskou, ať t. zv. kulturní, v politice hospodářské pak všechny její obory - zemědělský, průmyslový, obchodní i dopravní (když už se to tak obyčejně dělí), úpravu výroby i rozdělení statků, organizaci hospodářství soukromých i veřejných.*“³³

Sociální péče obsahuje slovy sociologického slovníku dnešní doby činnosti a opatření realizované specializovanými institucemi a organizacemi k pomoci (materiální, právní, morální, psychologické aj.) jedincům nebo skupinám a vrstvám společnosti, kteří se dostali do stavu dočasné nebo trvalé tísně v oblasti existenční, zdravotní, výchovné aj., kteří vykonávají společenskou roli či neprofesionální činnost z hlediska společnosti obzvláště potřebnou, zasluhující si zvláštní podpory (mateřství apod.), kteří nezvládají běžné sociální povinnosti (např. rodičovské) nebo žijí způsobem, který ohrožuje zdravotně i jinak je samotné nebo jejich okolí.³⁴ Koncepce sociální péče je součástí sociální politiky. Dobově spatřoval Josef Macek hlavní rozdíl mezi sociální politikou a sociální péčí v tom, že sociální politika byla v zásadě činnost preventivní, kdežto sociální péče měla být naopak činností zásadně represivní, snažící se zmírnit zlo, které nelze ze světa odstranit změnou

---

³³ MACEK, Josef. *Základy sociální politiky: úkoly a zásady*. 1. díl, Praha : A. Svěcený, 1925. s. 26.

³⁴ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Sv. 2, Praha : Karolinum, 1996. s. 760.

společenského zřízení. Sám ale dodává, že v tehdejší praxi se jím uváděný rozdíl nejevil tak jasně.³⁵

V českých zemích se veřejná sociální péče odvíjela od péče chudinské.³⁶ Chudinská péče znamenala zásadu pomoci na základě potřeby. Veřejným chudinstvím bylo do jisté míry zajištěno právo na existenci. Postupně docházelo k přechodu od veřejného chudinství k sociální péči vznikem jednotlivých odvětví sociální péče mimo chudinství. Tato odvětví sociální péče, která obecně znamenala pomoc v nemoci, úrazu, stáří, nezaměstnanosti, ochranu zaměstnanců a ochranu mládeže, byla spravována odlišnými orgány od obce a chudinských orgánů. Byla zajišťována jednak státní sociální politikou, jednak činností soukromé dobrovolné péče. Tím jak tato jednotlivá odvětví soukromé sociální péče získávala na důležitosti, musely být postupně vydávány zákony k její kodifikaci.

Veřejná chudinská péče spadala do kompetence zemského zákonodárství a činnost sama do působnosti obce. Hlavní zásadou chudinské péče bylo, že domovská obec je povinna pečovat o své příslušníky v nouzi. Každý československý státní občan měl povinnost mít v některé obci své domovské právo. Obecní chudinská péče zahrnovala zaopatření osob nezpůsobilých k práci, výchovu dětí, péči o nemocné a úhradu nákladů potřebných. *„Opatření chudých, obci příslušejících, omezuje se na minimum, na poskytování nejnutnější obživy a nutné pomoci nemocným, avšak chudinské opatření dětí zahrnuje do sebe i péči o jejich výchovu a vzdělání potud, aby byly k výdělku způsobilé. (§ 24 dom. zák.).“*³⁷ Chudinská péče byla poskytována až jako krajní řešení v situaci, kdy chudý nemohl získat podporu

---

³⁵ MACEK, Josef. C. d. s. 18.

³⁶ K veřejné chudinské péči: ADÁMEK, Karel. *Příspěvky k upravení chudinství*. Chrudim : Ad. Eckert, 1896; ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908; *Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921*. Praha : Státní úřad statistický, 1924; KLAPKA, Otakar. *Chudí v obci : stručný výklad předpisů o chudinství*. Praha : Melantrich, 1924; JANÁK, Jan. *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1970; MATOUŠEK, Oldřich aj. *Sociální služby : legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha : Portál, 2007.

³⁷ *Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921*. Praha : Státní úřad statistický, 1924. s. 7.

z jiných zdrojů. Dodržovala se zde posloupnost rodina, systémy veřejného zabezpečení, zabezpečení ze strany různých soukromoprávních subjektů (fondy, spolky, ...) a zabezpečení ze strany správních orgánů (obec, okres, země.³⁸ Vyšším územně samosprávným celkům příslušelo podporovat chudého v případě vysokých nákladů na péči, zakládat a financovat různá ústavní zařízení, protože chudinský zákon předpokládal kromě finanční podpory také možnost poskytnutí sociálních služeb, hl. ústavních.

Chudinské zákonodárství má velmi dlouhou historii. Hlavní zásada chudinské péče byla poprvé vyslovena už v říšském policejním řádu Ferdinanda I. ze dne 15. října 1552 a od té doby se stala hlavním bodem budoucího vývoje. Tímto řádem zasáhl také poprvé do úpravy chudinské péče stát. Další podnět k tomu, aby se stát zabýval teritoriální příslušností osob neschopných práce, dala potulka a žebrota. Dne 16. listopadu 1754 vydala Marie Terezie nejvyšší rezoluci o vyhoštění tuláků a žebráků a 25. října 1804 byl vydán konskripční a odvodní patent o soupisu osob povinných vojenskou povinností. V těchto dvou normách byla hledány první počátky politické příslušnosti k určité obci. Podle těchto norem bylo možno domovské příslušnosti nabýt rozličnými způsoby usazení se, nebo desetiletým pobytem v obci. Domovská příslušnost se tedy stala stěžejní pro poskytování veřejné chudinské péče.³⁹

Nová ustanovení o domovském právu obsahoval prozatímní zákon obecní č. 170/1849 ř. z. Podle tohoto zákona se obecní příslušnosti nabývalo narozením (kdy manželské děti nabývaly příslušnosti rodičů, nemanželské děti příslušnosti své matky), provdáním se (manželka nabývala příslušnosti svého manžela) a přijetím do obecního svazku, jež se dalo buď výslovným usnesením obecního zastupitelstva (obec trpěla, aby se v ní občan bez domovských práv po čtyři roky nepřetržitě zdržoval) nebo příkázáním stálého

---

³⁸ MATOUŠEK, Oldřich; KOLDINSKÁ, Kristína. *Trendy v historickém vývoji sociálních služeb*. In MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální služby : legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha : Portál, 2007. s. 23.

³⁹ ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908. s. XXVI.

bydliště v obci u státních zaměstnanců, důstojníků, duchovních a veřejných učitelů. Tato jednotná úprava domovského práva byla prolomena tím, že do městských statutů, které byly uděleny v roce 1850 některým větším městům (Praha, Liberec, Brno, Olomouc a Opava), byla pojata i ustanovení o domovském právu, která se odlišovala od prozatímního obecního zřízení.

Nově a jednotně pro všechny obce bylo domovské právo upraveno v rakouských zemích císařským patentem č. 58/1858 ř. z. , kterým byl vydán nový obecní zákon. Možnost získání domovského práva byla tímto zákonem omezena a následkem bylo, že pro chudší obyvatele obce se domovské právo stalo nedostupné. Především bylo odstraněno nabytí domovského práva čtyřletým pobytem v obci a podmínky pobytu byly podstatně ztíženy. Tato ustanovení byla přijata v době prosazujícího se liberalismu v Rakousku (v prosinci 1859 byl vydán liberální živnostenský řád, který odstraňoval v zájmu rozvoje kapitalismu cechovní zřízení) a představovala názor průmyslové buržoazie, která měla zájem na dostatečném přílivu pracovních sil do měst, nechtěla se však starat o tyto pracovní síly v době, kdy skončila jejich pracovní schopnost, a proto je tehdy odkazovala na chudinské zaopatření v jejich domovských obcích.

V 60. letech 19. století tvořily právní základ chudinské péče v českých zemích tyto zákony o právu domovském: říšský obecní zákon č. 18/1862 ř. z. a domovský zákon č. 105/1863 ř. z., který byl později v 90. letech 19. stol. upraven novelou k domovskému zákonu č. 222/1896 ř. z. K zákonům o domovském právu se dále družily pro české země zákony o obecních zřízeních: pro Čechy zákon č. 7/1864 z. z., pro Moravu zákon č. 4/1864 z. z. a pro Slezsko zákon č. 17/1863 z. z.

Podrobnější předpisy týkající se domovského práva obsahovaly zemské chudinské zákony v těch zemích, ve kterých byly přijaty, v ostatních zemích bylo chudinství upraveno pouze předpisy zákona o domovském právu. V českých zemích byl vydán jedině pro Čechy zvláštní zemský chudinský zákon č. 59 /1868 z. z. (s novelou ze dne 13. května 1896, č. 46 z. z.), jemuž však odpovídala i faktická úprava chudinských věcí na Moravě a ve Slezsku.

Domovský zákon z roku 1863 se vyznačoval snahou ztížit samostatné nabývání domovského práva. Tento zákon stanovoval jednak odvozené domovské právo nabyté narozením, sňatkem nebo tzv. legitimací dětí a samostatné nabytí práva nastoupením veřejné služby nebo výslovným přijetím do svazku domovského, které však záviselo oproti obecnímu zákonu z roku 1859 výhradně na libovůli obce.

Novela zákona z 5. prosince 1896 se přes malá zlepšení stala velmi nedostatečným kompromisem, který nadále ponechával chudinské zaopatření v závislosti na domovském právu, odmítal pružnější systém podpurného bydliště a stanovoval zejména nepřiměřeně dlouhou dobu pro získání nároku na udělení domovského práva. Domovské právo se nabývalo buď přímo (originárně) nebo nepřímo (derivativně). Přímou se nabývalo výslovným udělením ze strany obce nebo přijetím a nastoupením veřejného úřadu nebo služby. Pokrokem bylo, že obec byla za určitých okolností povinna přiznat žadateli domovské právo. Mezi tyto okolnosti patřil nepřetržitý, dobrovolný, desetiletý pobyt v obci před podáním žádosti o udělení tohoto práva a okolnost, že žadatel nebyl po celou dobu veřejnému chudinství na obtíž. Nepřímo nabývaly domovského právo dle novely z roku 1896 děti svým narozením a manželky sňatkem. Domovské právo mělo ale řadu omezení. Chudí neměli dle tohoto zákona právo na opatření, které by bylo možné vymáhat soudně, ale měli pouze nárok uplatňovat toto právo cestou stížnosti stanovené obecním řádem. Obec podporovala své příslušníky v nouzi jen pokud péče o chudé přesáhla povinnosti a prostředky chudinských a dobročinných ústavů a nadací nebo nedostávalo-li se chudému pomoci od osob dle občanského práva k tomu povinných.

Chudinská péče tedy v zásadě spočívala na obci. Rakouský stát ani vyšší samosprávné svazky se kromě některých výjimek chudinské péče nezúčastnily. Praktické provádění chudinské péče záviselo do značné míry na libovůli obecních činitelů. Zákonné normy o chudinství bývalého Rakouska byly prozatímne recipovány Československem zákonem č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného státu československého. Unifikace chudinského

zákona a s ním spojený přesun veřejného chudinství na vyšší samosprávné celky (okresy a župy a zemské župní svazy) byly učiněny přijetím novely k obecním zřízením danou zákonem č. 76/1919 Sb. a zákonem č. 126/1920 Sb., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

Kromě veřejné chudinské péče, jež byla uskutečňována veřejnoprávními společenskými celky jako povinnost, která jim byla uložena v konkrétních zákonem stanovených případech, se uskutečňovala sociální pomoc a zajištění občanů také prostřednictvím soukromé sociální péče. Soukromá, dobrovolná sociální péče byla vykonávána fyzickými nebo právníckými osobami na základě jejich volného rozhodnutí. Soukromá sociální péče byla pro české země většinou formálně organizována na základě spolkového zákona č. 134/1867 ř. z. Mezi nejvýznamnější dobrovolné spolkové organizace patřily v 1. polovině 20. století Zemské péče o mládež a jejich nižší organizační články Okresní péče o mládež, Československý červený kříž, Masarykova Liga proti tuberkulóze, Československá ochrana matek a kojenců ad. Tyto a mnohé další instituce se zabývaly převážně udělováním podpor (finančních i naturálních) potřebným osobám, dále zřizovaly a vydržovaly různé odborné ústavy nebo konaly poradenskou činnost. Některé z těchto organizací, příkladem mohou být např. Okresní péče o mládež, byly přibírány ke spolupráci s organizacemi veřejné chudinské péče a získaly tím ráz polooficiálních organizací.⁴⁰

Veřejná chudinská péče i soukromá sociální péče byly spojeny s pozitivními i negativními aspekty souvisejícími s jimi vykonávanou činností. Po celou první polovinu 20. století se proto v odborných publikacích věnujících se tomuto tématu setkáváme s častou diskuzí nad otázkou hodnoty a budoucího vývoje dobrovolné sociální péče. Zejména zde byla často diskutována otázka, zda by se postupně veškerá sociální péče neměla stát veřejnou a zda by ji neměl postupně převzít do svých rukou stát. Ještě ve 20. letech 20. století převládají v tomto směru názory vyzdvihující potřebnost soukromé dobrovolné sociální péče.

---

⁴⁰ DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. Praha : Academia, 1985. s. 27.

Jako hlavní pozitivní stránky spojené se soukromou sociální péčí bývaly uváděny její pružnost a nepostradatelnost práce dobrovolných pracovníků. Byla důležitá také tím, že přejímala část finančních nákladů veřejné chudinské péče. Jako časté negativum bývala zmiňována její slabší organizovanost. *„Bylo by však pochybeno, chtít snad nahraditi vůbec a ve všech směrech soukromou dobročinnost chudinstvím veřejným; to by znamenalo nechati pro společnost nevyužitkovány velmi cenné kvality, dřímající v povaze lidské; naopak bude dobře využítovati plně těchto kvalit, ale pokud možno nejehospodárněji, tedy působiti k jich organisaci a k účelnému přičlankování k péči veřejné.“*⁴¹ *„Bláhové spoléhání se ve všech potřebách jen na stát – jako na něco všemocného – vedlo by jistě k vyčerpání a oslabení všech jeho sil. Vždyť stát jako pospolitý celek tvoří všichni jeho občané. Každý z nich je jeho součástí a každý má také povinnost usnadňovati mu jeho sociální úkoly.“*⁴² Většinou se v těchto diskuzích uvádělo, že otázku upřednostnění proudu veřejné chudinské péče nebo soukromé sociální péče by vyřešilo nejlépe, kdyby byly oba proudy propojeny tak, aby byly zachovány přednosti obou z nich: iniciativnost a pružnost dobrovolného systému a koordinace a odbornost veřejného systému. *„Dnešní dobrovolné organisace sociálně zdravotní péče dostoupily dnes vlastně již toho vývoje, že se blíží organisaci služby veřejné. Jsou také odborně vedeny, mají také svůj v odborné práci vycvičený personál. Proto spojení obou systémů dalo by se již nyní snadno provést.“*⁴³ Ve své úplnosti byla tato otázka vyřešena během 1. pol. 20. století.

---

⁴¹ ENGLIŠ, Karel. *Sociální politika*. Praha : Topič, 1921. s. 36.

⁴² TŮMA, Antonín. *Právní základy sociální péče o mládež v republice československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách, 1925. s. 240.

⁴³ TRAPL, Jiří; KRATINA, Vladimír. *Dobrovolná péče o mládež*. Praha : Orbis, 1946. s. 1.

3.2 Sociální stát

3.2.1 Obecný vývoj

Ve 20. století (hlavně v období po 2. světové válce) se určujícím kontextem sociálních služeb stala státní sociální politika v souvislosti s rozvojem sociálního státu.⁴⁴ „Teprve ve 20. století státy uznaly, že občan má právo na lidsky důstojný život. Nová kvalita je v tom, že místo definování normy a obsahu povinnosti státu (obce) se vychází z přirozeného práva člověka, které stát musí uspokojovat (prvotní je potřeba člověka, forma a obsah pomoci jsou druhotné). Vrcholem tohoto vývoje bylo přijetí Všeobecné deklarace lidských práv (1948). Je založena na koncepci přirozených práv – práva člověka na lidskou existenci, práva projevit se jako osobnost a práva na důstojný život. Těmto právům odpovídá povinnost státu vytvořit podmínky pro jejich naplnění.“⁴⁵ Naše sociální politika byla západními koncepcemi, především Německem, ovlivňována již za Rakouska-Uherska a poté během období první republiky. Tento vliv se uplatňoval ještě krátce po druhé světové válce v letech 1945-1948, po roce 1948 byla ale západní tradice přetržena.

Na počátku je nutné si sociální stát vymezit. Je to instituce, která se vyvíjí od 80. let 19. století dodnes. Sociální stát existuje v řadě rozdílných modifikací od liberálního sociálního státu, přes konzervativní kontinentální evropský sociální stát až po sociálně demokratický model švédského typu⁴⁶. Vymezení sociálního státu by nemělo zahrnovat státy typu reálného socialismu s centrálně plánovaným hospodářstvím a totalitárním politickým systémem, protože hlavními výchozími předpoklady při vymezení sociálního

---

⁴⁴ K otázce sociálního státu obecně: VEČEŘA, Miloš. *Teorie sociálního státu*. Brno : Iuridica Brunensia, 1995; VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát : východiska a přístupy*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996; MUSIL, Libor (ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě : čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno : Doplněk, 1996; POTUČEK, Martin. *Sociální politika*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995.

⁴⁵ TOMEŠ, Igor. *Sociální politika, sociální služby a sociální práce*. In MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. s. 167

⁴⁶ ESPING-ANDERSEN, Gösta. Tři politické ekonomie sociálního státu. *Sociologický časopis*, 1991, roč. XXVII, č. 5, s. 545-567.

státu jsou liberální hospodářství, pluralitní demokracie a určitá minimální míra decentralizace státní moci a správy.

Počátky sociálního státu se datují do 80. let 19. století. Jeho vznik vysvětluje většina koncepcí společenskými důsledky procesu industrializace a vznikem industriální společnosti. Jak uvádí Miloš Večeřa⁴⁷, byly pro jeho vznik dle Christophera Piersona nejpodstatnější zásahy procesu industrializace do dělby a organizace práce a s ním spojený proces urbanizace, nárůst významu národních států a růst politické demokracie a politického občanství. Postupně se formoval trh zboží, půdy a práce jako základní organizační principy společnosti a tyto principy narušily tradiční struktury sociální solidarity. Sociální stát tedy vznikl, aby jedinci kompenzoval jeho jednostrannou existenční závislost na trhu práce. Podle klasika teorie sociálního státu Richarda Morrisse Titmuse⁴⁸ mezi tyto hlavní závislosti patří přirozená závislost (dětství, stáří), závislost z fyzické a psychické nemoci nebo neschopnosti a kulturně determinovaná závislost (nezaměstnanost, potřeba vzdělání atd.).

Vznik sociálního státu souvisí úzce také s rozvojem občanství. Občanství je považováno za základ modernizace. Je to společenská smlouva, která je všeobecně platná pro všechny členy společnosti a která vyjadřuje určitý vztah jedince a státu. Podnět k vzájemné souvislosti vzniku občanství a sociálního státu přinesl ve svém díle *Citizenship and Social Class* z roku 1950 Thomas Humprey Marshall. Tento autor uvádí, že moderní občanská společnost se ve velké Británii ustavila během třech století. Pro 18. století byl charakteristický rozvoj občanských práv, pro 19. století rozvoj politických práv a pro 20. století rozvoj sociálních práv. Rozvoj sociálních práv úzce spojil se vznikem sociálního státu. Znamenala zajištění minimální úrovně ekonomického blahobytu, sociálního zabezpečení při sociálních událostech a kulturního dědictví.

---

⁴⁷ VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát : východiska a přístupy*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996. s. 57-58.

⁴⁸ VEČEŘA, Miloš. C.d. Str. 57-58.

Vývoj sociálního státu můžeme rozdělit do několika etap. Období od 80. let 19. století do roku 1930 se nazývá obdobím experimentálních počátků. Vůdčím státem tohoto období bylo Německo, především Otto von Bismarck⁴⁹. Toto období je charakteristické vznikem prvních pojišťovacích systémů (úrazové pojištění, pojištění v nezaměstnanosti, penzijní a nemocenské pojištění). Typické je opoždění v zavádění pojišťovacích systémů v zemích se silnou liberální tradicí.

Období vymezené rokem 1930 a 2. světovou se nazývá obdobím konsolidace. Hlavním motorem tohoto období byla velká hospodářská krize, která urychlila přijetí opatření, jež by se jinak těžce prosazovala, a umožnila obrát k sociálnímu státu i v zemích se silnou liberální tradicí (např. hospodářský a sociální program New Deal v USA). Velkou změnou, které toto období přineslo, byl odlišný pohled na nezaměstnanost, na niž se začalo nazírat jako na celospolečenský problém, nikoli jako na selhání jednotlivce. Hlavními postavami tohoto období jsou zastánce státem regulované ekonomiky John Maynard Keynes⁵⁰ a spoluautor koncepce švédského sociálnědemokratického sociálního státu Karl Gunnar Myrdal⁵¹.

Období vymezené léty 1945-1962 je v historii sociálního státu obdobím sociální přestavby. Toto období je spjato s budováním moderního sociálního státu a s přijetím moderních sociálních zákonů. Došlo k iniciaci sociálních reforem, které položily základ konzistentního sociálního státu vycházejícího z myšlenky sociálního občanství. Hlavní postavou je William Henry Beveridge, budovatel poválečného sociálního státu ve Velké Británii. Obecně jeho systém znamenal pokus o vytvoření státem garantovaných občanských práv bez

---

⁴⁹ Otto von Bismarck byl jeden z nejvýznamnějších politiků 19. století a budovatel sjednoceného Německa. Byl první ministr (tj. premiér) Pruska (1862–1890) a první v řadě německých kancléřů (1871–1890). Jeho nekompromisní přístup k řešení politických problémů a autoritativní vystupování vůči sněmu mu vyneslo přezdívku „Železný kancléř“.

⁵⁰ J. M. Keynes byl významný anglický ekonom, profesor na univerzitě v Cambridge a guvernér Bank of England. Je zakladatelem keynesiánství – protipólu klasické a neoklasické ekonomie, ekonomického směru využitého k řešení hospodářské krize 30. let 20. stol.

⁵¹ K. G. Myrdal byl švédský ekonom, sociolog a politik. Nositel Nobelovy ceny z roku 1974 za přínos k rozvoji teorie peněz a teorie ekonomických výkyvů a za analýzu vzájemné závislosti ekonomických, sociálních a institucionálních jevů.

ohledu na občanovu pozici na trhu, kdy centrální vláda a lokální orgány převzaly odpovědnost za jednání občanů se všemi různými typy sociálních problémů. Ve Velké Británii přinesl tento systém konkrétně především zabezpečení existenčního minima jednotlivci, vytvoření Národní zdravotní služby hrazené z daní, politiku plné zaměstnanosti a příspěvky v nezaměstnanosti, rozvoj školství a příspěvky na bydlení.

Zlatý věk sociálního státu přichází v letech 1962-1973. Toto období je spojeno s pozitivními důsledky zavedených reforem. V západních státech téměř mizí nezaměstnanost, roste životní úroveň a obecný blahobyt a vyspělé společnosti se prakticky staly společnostmi středních vrstev. Podíl veřejných sociálních výdajů na HDP se však obecně zvýšil.

Důsledkem ropných krizí v 70. letech a následné hospodářské a fiskální krize provázené růstem nezaměstnanosti nastává období stagnace sociálního státu. Sociální stát se postupně dostává do své krize. Hlavními příčinami růstu výdajů a krize byly rostoucí nezaměstnanost a rostoucí výdaje na ni i na ostatní sociální služby a demografické změny a s nimi spojené stárnutí populace. Od 80. let dosud se tedy vine snaha najít z této krize východisko, tzn. najít nové mechanismy sociálního státu a reformulovat jeho obsah i činnosti.

3.2.2 Sociální stát - vývoj na území Československa

Počáteční fáze rozvoje sociálního státu na území bývalého Československa můžeme spatřovat již za Rakouska-Uherska a nápadněji poté v období první republiky.⁵² Ochranné sociální zákonodárství se stalo součástí legislativy Rakouska-Uherska od 70. let 19. stol. a uplatňovalo se ve větší míře v Předlitavsku než v Zalitavsku. Postupně byla v Předlitavsku vydána série oborově zaměřených nařízení o ochraně proti úrazu, začala zde působit

---

⁵² K dějinám první republiky: KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938)*. I.-III. díl, Praha : Libri, 2000, 2002, 2003; KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha : Dokořán, 2008; OLIVOVÁ, Věra. *Československo v letech 1918-1938*. Praha : s. n., 1990. PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I. díl, Brno : Doplněk, 2004.

živnostenská komise, roku 1884 byla omezena práce dětí od 12 do 14 let na 8 hodin denně a následně byla v roce 1885 práce dětí v továrnách do 14 let zakázána. V roce 1885 byly zkráceny pracovní směny v továrnách na 11 hodin a v roce 1901 byla práce v báňském průmyslu v podzemí omezena na 9 hodin denně. Byl také zaváděn noční a nedělní klid. Do roku 1914 bylo zavedeno úrazové dělnické pojištění (1887) a pro většinu dělníků i pojištění nemocenské (1888). Toto úrazové a nemocenské pojištění se však v převážné většině vztahovalo jen na dělníky působící v průmyslu. Mimo to také chybělo dělnické pojištění invalidní a starobní a pojištění proti nezaměstnanosti.⁵³

Je důležité si uvědomit, že tyto základní kameny sociálního státu v Rakousko-Uhersku (vytváření prvních pojišťovacích systémů) vznikly stejně jako v Německu, aby zbrzdily demokratizaci společnosti a proces formování dělnických stran. Byly totiž vytvořeny jako reakce rakouského a stejně tak německého konzervativního absolutismu (von Taaffe a Bismarck) na výraznou politickou mobilizaci společnosti (hlavně dělnické třídy) ve 2. polovině 19. století. Tento rakousko-uherský systém sociálního pojištění (úrazové a nemocenské pojištění) byl následně převzat první republikou. Systém ale prodělal řadu vylepšení hlavně v otázce rozšíření okruhu osob, na něž se úrazové a nemocenské pojištění vztahovalo.

K významnému opatření první republiky v sociální oblasti patřilo přijetí zákona č 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době (při šestidenním pracovním týdnu). Problém nezaměstnanosti, který se po skončení války rozšiřoval hlavně z důvodů návratu vojáků z front a zastavení průmyslové

---

⁵³ K vývoji sociálního státu v Československu: KAPRAS, Jan; NĚMEC, Bohumil; SOUKUP, František (eds.) *Idea československého státu*. Sv. II, Praha : Národní rada československá, 1936; DOBIÁŠ, Kazimír. *Sociální politika Československé republiky v prvním desetiletí jejího trvání*. Praha : O. Janáček, 1929; ŠTERN, Evžen. *Deset let naší sociální politiky*. Praha : Sociální ústav ČSR, 1929; DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. Praha : Academia, 1985; RYBA, Jan. *Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989*. In MALÝ, Karel; SOUKUP, Ladislav (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha : Karolinum, 2004; RÁKOSNÍK, Jakub. *Fenomén nezaměstnanosti v Československu v letech 1918-1938*. Praha, 2004. 547 s. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí disertační práce doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.; KALINOVÁ, Lenka. Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945-1948. *AOP*, 1996, roč. 4, č. 3, s. 79-103; MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001.

výroby orientované na válku, byl vyřešen zákonem č. 63/1918 Sb., o podporách v nezaměstnanosti. Státní podpory v nezaměstnanosti byly následně vypláceny až do roku 1925. Nárok na tuto podporu měli jen pojištěnci odkázaní existenčně na mzdu nebo plat, ale s vyloučením zemědělských, lesních a sezónních dělníků. V roce 1925 byl tento systém podpor v nezaměstnanosti změněn přechodem k tzv. gentskému systému podpor v nezaměstnanosti. Hlavní změnou bylo, že podpory v nezaměstnanosti byly vypláceny odborovými organizacemi a vztahovaly se tedy jen na odborově organizované nezaměstnané. Tento systém podpor stačil ještě na období další nezaměstnanosti ve 20. letech vyvolané deflační krizí, ale byl už nedostatečný za velké hospodářské krize. V poválečném období vývoje Československa byla také vyplácena penze válečným invalidům a pozůstalým po vojácích a byla zavedena ochrana práce žen a mladistvých a také drahotní výpomoc. V platnosti zůstala také tzv. tovární inspekce, kontrolující pracovní podmínky a dodržování sociálního zákonodárství.

Svízelnou v poválečném období byla bytová situace především ve velkých městech. „*Sociální důležitost bytu je všeobecně uznávána plnou měrou. Byt je nutnou podmínkou zdraví, řádné spořádané rodiny, udržení mravnosti. Veškeren pokrok civilizace, která má umožnit splnění všech potřeb člověka, minul by se cílem, kdyby nebyla, vedle otázky výživy, věnována přední pozornost bytu.*“⁵⁴ Protože se po válce rozšířil velký nedostatek a s ním spojená drahota bytů, způsobená jednak nedostatečnou výstavbou během války a také přílivem venkovského obyvatelstva do měst po válce, došlo k ustanovení ochranného zákonodárství týkajícího se výpovědi a chránícího před neodůvodněným zvyšováním nájemného. Protože byl ale tento postup svazující pro trh s byty, bylo od těchto ochranných opatření nájemníků s postupným zlepšováním situace na trhu s byty ustupováno.

Nejvýznamnějším přínosem sociální politiky během období konjunktury bylo zavedení starobního a invalidního pojištění dělníků zaměstnaných

---

⁵⁴ KAPRAS, Jan; NĚMEC, Bohumil; SOUKUP, František (eds.). *Idea československého státu*. Sv. II, Praha : Národní rada československá, 1936. s. 184.

v soukromém sektoru zákonem č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří (s platností od července 1926). Starobní důchod byl vyplácen od 65. roku věku, pokud pojištěnec ukončil zaměstnání. Negativní stránkou bylo, že se nepodařilo rozšířit starobní a invalidní pojištění na samostatně výdělečně činné (rolníky, živnostníky a osoby ze sféry svobodných povolání). Zákon o starobním pojištění osob samostatně hospodařících byl sice přijat v červnu 1925, ale nikdy nenabyl platnosti.

Další zlepšení postavení dělnictva během období konjunktury 20. let přinesl zákon č. 67/1925 Sb., o placené dovolené dělnictvu, který stanovil délku placené dovolené na 6 až 8 dní včetně placených nedělí a církevních svátků. Zákonem č. 29/1920 Sb., o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce, byla upravena mzdová oblast práce domácích dělníků stanovením obecně platných sazebníků, které stanovily nejnižší mzdové sazby a přijímací ceny za materiál. Jinak bylo stanovení výše mezd ponecháno dohodě mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Zlepšení situace dělnictva přinášela také opatření spojená s „hospodářskou demokracií“, jimiž došlo k zásahu státu do dřívějšího samovolného rozhodování zaměstnavatele o správě závodu.

Postavení Československa v sociální politice ve 20. letech shrnuje Václav Průcha a Zdeněk Kárník takto: *„V mezinárodním srovnání získalo Československo v sociální politice vcelku dobrou pozici. Bylo aktivním členem mezinárodní organizace práce a vládní orgány v rámci možností reagovaly vstřícně na její podněty a doporučení. Počtem ratifikovaných úmluv o ochraně dělnictva a sociálním pojištění zaujímala ČSR v roce 1929 mezi 55 členskými státy Mezinárodní organizace práce 13. místo, šíří a kvalitou sociálního zákonodárství byla v mezinárodních srovnávacích studiích řazena na 7. až 10. místo v Evropě.“*⁵⁵ *„V Československu se podařilo zajistit potřebné zákony a platná nařízení ve všech oblastech sociální politiky, zatímco většině ostatních států se to podařilo*

---

⁵⁵ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I. díl, Brno : Doplněk, 2004. s. 243.

*jen někdy. Náleželo mezi těch několik států, jejichž sociální systém byl nejúplnější.*⁵⁶

Sociální postavení obyvatelstva bylo v meziválečném období velmi zřetelně zhoršeno velkou hospodářskou krizí. Mezi hlavní sociální problémy patřila nezaměstnanost a s ní spojená rostoucí pauperizace a růst okruhu osob odkázaných na dobročinnost a žebrotu, dále např. hypotekární zadlužení nemovitostí atd. Menší výpomoc v této situaci poskytovaly lidem státní starobní podpory, ale tyto zdroje peněz postupně s rozšiřujícími se důsledky krize vysychaly. Stejně tak mizely zdroje peněz odborovým organizacím, proto byl v roce 1930 gentský systém doplněn státní stravovací akcí a dalšími občasnými podpůrnými akcemi (mléčnou, ošacovací), které se vztahovaly i na odborově neorganizované nezaměstnané. Od roku 1930 stát také podporoval organizátory tzv. nouzových prací pro nezaměstnané.

Kromě státních zásahů se na řešení krize podílelo i množství spolků, ústavů a zařízení soukromého i veřejného charakteru, jejichž péče se zaměřovala především na mládež, osoby zdravotně postižené nebo sociálně slabé. *„Ze spolků vyvíjely nejrozsáhlejší činnost zemské a okresní úřadovny Péče o mládež, organizace Čs. červeného kříže, Masarykova liga proti tuberkulóze a spolky zajišťující stravování a ošacení pro chudé. Podle posledních zveřejněných souhrnných údajů za rok 1931 se touto činností zabývalo 5140 spolků (včetně poboček, např. 678 organizací Čs. červeného kříže) a podporováno bylo 1 320 000 osob. Ústavů a jiných zařízení fungovalo 8857 a poskytovaly péči 552 000 osobám. Z těchto institucí byly z kvalitativního hlediska nejvýznamnější školy. Dále následovaly domovy („útulky“) pro žáky, učně, studenty a sirotky, noclehárny, různé ústavy pro nevyлéčitelně nemocné, tělesně nebo duševně postižené osoby a zanedbanou mládež, chudobince, stravovny pro chudé, sanatoria, ozdravovny a prázdninové kolonie.*⁵⁷

---

⁵⁶ KÁRNÍK; Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938) : vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. I. díl, Praha : Libri, 2000. s. 522.

⁵⁷ PRŮCHA, Václav a kol. C.d. s. 413.

V období po druhé světové válce byl vývoj sociálního státu v Československu přerušen rokem 1948⁵⁸. Komunistické Československo už jako sociální stát označit nemůžeme, protože mezi hlavní rysy sociálního státu patří jeho vázanost na kontext tržního hospodářství a jeho cílem je zmírnit dopad tržních principů na jedince. Sociální stát vymezujeme „...jako stát, ve kterém demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a činnosti státních institucí: 1. Garantuje základní příjem pro každého jedince a rodinu na úrovni životního minima. 2. Poskytuje sociální dávky umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika možných sociálních událostí (tj. zejména nemocí, úrazu a nezaměstnanosti) s cílem zajistit přiměřenou úroveň sociálního zabezpečení a sociální suverenity jedince. 3. Zajišťuje poskytování veřejných sociálních služeb (zejména v oblasti školství a zdravotnictví) odpovídající úrovně pro všechny jedince bez ohledu na jejich sociální status.“⁵⁹ Socialistické státy budovaly oproti tomuto přístupu totalitní politický systém a především centrálně plánované hospodářství.

Sovětský systém centrálního plánování byl uplatněn i v oblasti sociální politiky a sociální péče. Za rozhodující nejen pro způsob života, ale i pro vznik a způsob řešení sociálních problémů byla dle marxistických myšlenek považována ekonomická základna. Vše ostatní bylo považováno za součást nadstavby, sféry, která se změní, jakmile bude změněna ekonomická báze společnosti. Dle marxistů byly sociální problémy jako nezaměstnanost, chudoba, třídní rozdíly atd. spjaty s kapitalismem a věřilo se, že automaticky

---

⁵⁸ K vývoji sociálního státu v Československu po roce 1945: KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha : Academia, 2007; KALINOVÁ, Lenka. Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945-1948. *AOP*, 1996, roč. 4, č. 3, s. 79-103; KALINOVÁ, Lenka. Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *AOP*, 1998, roč. 6, č. 5, s. 129-146; KALINOVÁ, Lenka. *Změny sociálního systému v Československu po druhé světové válce v kontextu vývoje ve vyspělých zemích*. In KÁRNÍK, Zdeněk; KOPEČEK, Michal (eds.). *Boševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I, Praha : Dokořán, 2003. s. 119-155; ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Sociální práce v našem státě od druhé světové války do současnosti*. In MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. s. 139-154.

⁵⁹ VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát : východiska a přístupy*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996. s. 28.

zaniknou, až tato jejich ekonomická základna zmizí. Předpokládalo se, že všechny tyto problémy jsou dočasné a zmizí, jakmile zmizí třídní rozdíly.⁶⁰ Proto bylo také roku 1951 zrušeno Ministerstvo práce a sociální péče a místo něj od té doby fungovalo jen Ministerstvo pracovních sil.

Systém sociální politiky se v Československu po roce 1948 vyznačoval několika zásadními znaky. Především vycházel ze systému plné zaměstnanosti. Práce byla vynucována zákonem. V této souvislosti byla velká pozornost věnována rodinám s nezaopatřenými dětmi, pro něž došlo k rozvoji sítě jeslí a mateřských škol věnujících se péči o děti zaměstnaných rodičů.

Základním a monopolním subjektem sociální politiky se stal stát. Stát se snažil ovládnout všechny funkce sociální politiky. Rodina, obce, dobrovolná sdružení, církve či ostatní nestátní instituce byly postupně ze sociální politiky vytlačeny. Došlo ke znárodnění podstatné části majetku jedinců i korporací (církví, spolků, družstev) poskytujících sociální služby. Stát tedy převzal do svých rukou různé charitativní ústavy, dětské domovy, domovy odpočinku, výchovné ústavy apod.

Rozsáhlé změny nastaly v systému sociálního zabezpečení. Zákonem č. 174/1948 Sb., o zrušení domovského práva, bylo domovské právo zrušeno a nahrazeno československým státním občanstvím. Tento zákon znamenal definitivní konec veřejné chudinské péče zajišťované domovskou obcí. Povinnost sociálního zabezpečení všech občanů přešla tímto zákonem zcela na stát. Zákonem č. 99/1948 Sb., o všeobecném národním pojištění, byla poskytnuta minimální úroveň sociálního zabezpečení všem občanům (zaměstnancům i samostatně výdělečně činným). Zákon byl projektem ochrany občanů „od kolébky až do hrobu“ a počítal se zabezpečením pro případ stáří, invalidity, pracovních úrazů a ztráty živitele. Stát postupně převzal dřívější privátní fondy důchodového, sociálního, nemocenského a úrazového pojištění a připojištění do svých rukou převedením majetku sociálních pojišťoven do Ústřední sociální pojišťovny, která ale byla zpočátku

---

⁶⁰ ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Sociální práce v našem státě od druhé světové války do současnosti*. In MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. s. 140.

demokratickou a samosprávnou institucí. Tento systém národního pojištění byl ale významně reformován zákonem č. 102/ 1951 Sb., o přebudování národního pojištění, který znamenal transformaci samosprávného sociálního pojištění na centrálně řízené sociální zabezpečení. Pojistné bylo od této doby spojeno s daní ze mzdy a jednotné pojištění bylo rozděleno na nemocenské, které přešlo na závody, a důchodové, jež převzal Státní úřad sociálního zabezpečení.⁶¹

Kromě změny systému národního pojištění se změnilo také financování i organizace zdravotnictví, došlo k transformaci školství, měnil se mechanismus regulace zaměstnanosti a mezd apod. Všechny tyto etapy sociální transformace probíhající po únoru 1948 se uskutečnily především v letech 1950-1953.

Monopolizovaná státní sociální politika byla založena téměř výlučně na přerozdělování zdrojů ze státního rozpočtu, který ale při nízké tvorbě zdrojů a jejich nevhodném využití stačil krýt sociální politiku jen na minimální úrovni. Redukce sociální péče především na poskytování finančních dávek odpovídala tezí o rozhodujícím významu ekonomické bázi společnosti. Občané byli v tomto systému vtlačeni do pozice pasivních příjemců služeb, o jejichž kvalitě neměli šanci spolurozhodovat. Stejně tak zaměstnanci jednotlivých zařízení mohli jen minimálně do chodu těchto zařízení zasahovat. Mezi obyvatelstvem se rozvinula pasivita a rezignace a došlo k posunu sociálních hodnot a norem zejména ve směru akceptace egalitářské ideologie a ztráty důvěry v účelnost osobního úsilí a snažení se. K vyplácení sociálních dávek se zejména od 60. let prosazovala univerzální schémata, která odvozovala nároky na dávky a službu podle statusu občana. Přičemž klíčovou kategorií byla samozřejmě kategorie „pracující“.

Při interpretaci sociální politiky socialistických států střední a východní Evropy je možné se odvolat na DeDekenovu definici tzv. “leninského režimu”

---

⁶¹ KALINOVÁ, Lenka. Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *AOP*, 1998, roč. 6, č. 5, s. 133-134.

sociálního státu⁶². Pro tento typ státu uplatňující se právě v socialistických zemích bylo typické, že uplatňoval princip občanské solidarity, ale pouze na zaměstnance státu. Vytvořil tedy soustavu sociálního zabezpečení založenou na statusové solidaritě svých zaměstnanců, přičemž příslušníci jiných statusových vrstev byli z tohoto systému sociálního zabezpečení vyloučeni. V Čechách a na Moravě však nebyla tato skutečnost příliš nápadná, protože zde zaměstnanci státu tvořili více než 95% průceschopného obyvatelstva.

---

⁶² MUSIL, Libor (ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě : čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno : Doplněk, 1996. s. 21.

4. Péče o mládež

Péče o mládež je velice široce obsažný pojem. Co všechno si pod ním odborníci v 1. polovině 20. století představovali? Ministr sociální péče z let 1935-1938 Jaromír Nečas vymezoval obsah tohoto pojmu takto: „*Péčí o mládež rozumí se souhrn všech opatření, směřujících k ochraně, jíž potřebuje mládež pro svůj zdárný vývoj po stránce tělesné, duševní a mravní. Péče o mládež zasahuje do nejrůznějších oborů právních (právo soukromé a veřejné), zdravotních (hygiena a léčebná péče) a výchovných. Sociální stránka stojí ovšem v popředí veřejného zájmu.*“⁶³ V 1. polovině 20. století vyšla řada dobových odborných publikací, zpracovávajících téma péče o mládež⁶⁴.

4.1 Péče rodinná

Přirozený základ péče o mládež tvořila vlastní rodina mladistvého. Na začátku je proto nutné rozebrat si tehdejší právo rodinné, které bylo součástí práva občanského a které upravovalo právní poměry mezi rodiči nebo jejich zástupci a dětmi. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly tyto právní normy obsaženy v občanském zákoníku z roku 1811 (§§ 137-186) a v novelách k němu z let 1914, 1915 a 1916.⁶⁵ Rodinné právo rozlišovalo děti manželské, nemanželské a legitimované. Ve všech třech případech rozlišovalo

---

⁶³ NEČAS, Jaromír. *20 let sociální péče v Československé republice*. Praha : Ministerstvo sociální péče, 1938. s. 82.

⁶⁴ NEČAS, Jaromír. C.d.; TŮMA, Antonín. *Organisace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích království Českého*. Praha : Emil Šolc, 1913. Týž. *K nové úpravě sociální péče o mládež*. Praha : Sociální Revue, 1920; Týž. *Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež*. Brno : Česká zemská péče o mládež na Moravě, 1923; Týž. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež, 1925; Týž. *Právní základy veřejné správy sociální a zdravotní, zvláště péče o mládež*. Praha : Vyšší škola sociální péče, 1936. FOUSTKA, Břetislav. *Péče o dítě : sociální postavení evropské mládež a její ochrana*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1915; TVRDOŇ, Antonín. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*. 2. díl. Praha : Státní úřad statistický, 1931; HLAVA, Karel. *Sociální péče o mládež*. Praha : Česko-Slovenská grafická Unie, 1939. LUDVÍK, František. *Péče o mládež a poradenství*. Praha : SPN, 1956.

⁶⁵ NEČAS, Jaromír. C.d. s. 82.

rozdělení funkcí v rodině a vymezovalo odpovědnost za děti. Rodičům byla uložena povinnost své dítě živit, vychovávat a zaopatřovat, dokud tak děti nemohly činit samy. K výchově svých dětí mohli rodiče použít i kárných prostředků, aniž by je ale tělesně nebo duševně ohrozili. Děti za to byly svým rodičům povinny poslušností.

Náklady na výchovu a výživu manželských dětí nesl především jejich otec. V případě jeho neschopnosti nebo úmrtí matka, po ní otcovy rodiče a matčiny rodiče. Matka dětí měla v rodině pečovat hlavně o jejich výchovu a zdraví. Otec zastupoval dítě až do jeho zletilosti ve 21 letech tzv. otcovskou mocí, která byla vymezena právem otce zastupovat své děti v právních jednáních, spravovat jejich jmění, určovat nedospělému dítěti povolání, místo pobytu apod. Při nezodpovědném zacházení s otcovskou mocí mohla být tato moc otci dle zákona č. 447/1919 Sb. odebrána a přešla v tom případě na matku nebo na poručníka dítěte.

I nemanželské dítě mělo právo žádat na svých rodičích výživu, výchovu a zaopatření až do doby své zletilosti. Náklady měl hradit nemanželský otec, případně matka nebo její rodiče. O výchovu se i v tomto případě měla starat především matka. Dítě jí mohlo být z výchovy odebráno, pouze když na něj měla špatný vliv. Právní postavení nemanželského dítěte bylo ale odlišné, protože nemanželský otec nedisponoval nad svým dítětem otcovskou mocí. Zájmy dítěte zastupoval v tomto případě jeho poručník. Nemanželské dítě mohlo nabýt právní povahy dítěte manželského legitimací, např. dodatečným sňatkem rodičů.

Poručenská péče byla zvláštní ochrana poskytovaná poručníkem nad dítětem v cizí rodinné péči nebo dítětem nemanželským. Poručenská péče byla ustavována poručenským soudem. Poručníkem se mohla stát pouze způsobilá osoba, u nemanželských dětí podle možností jejich matka. Poručník byl povinen pečovat zejména o výchovu svého poručence: *„Poručník ustanovený slibuje poručenskému soudu mimo jiné, že nezletilce povede k životu mravnému, poctivému a že vychová z něho řádného občana, a jest povinen vykonávání poručenství po složení slibu ihned převzít a zastávat je,*

*dokud nebyl úřadu toho právoplatně zbaven.*⁶⁶ Náklady na výživu a výchovu nemanželského dítěte nebo dítěte v cizí péči měli hradit nemanželský otec, po něm matka, případně prarodiče nebo příslušní činitelé veřejné nebo dobrovolné péče o mládež.

V případě, že se nezletilá osoba nacházela v některém z tehdejších veřejných nebo soukromých ústavních zařízení, přecházela práva a povinnosti poručníka na představeného ústavu a jednalo se v těchto případech o tzv. ústavní poručenství. Pokud byl nezletilému jeho poručenec přesto ponechán i během jeho pobytu v ústavní péči, nesměl na něj během výchovy v ústavu stejně jako rodiče na děti manželské vykonávat žádný vliv. Protože nebylo vždy snadné nalézt vhodné poručníky, mohlo být poručenství přeneseno i na některé orgány veřejné správy (obecní nebo okresní úřady) nebo sdružení na ochranu mládeže (zejména okresní péče o mládež). V tomto případě mluvíme o hromadném poručenství, které bylo upraveno prováděcím nařízením č. 195/ 1916 ř. z.

Rodinné právo bylo postaveno na nový základ až zákonem č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Tento zákon zakotvoval rovnoprávnost muže a ženy, ochranu rodiny, manželství a mateřství a nové zásady o ochraně dětí. Zákon již nerozlišoval mezi dětmi manželskými a nemanželskými a odstraňoval otcovskou moc, oba rodiče měli nyní již rovná práva a povinnosti vůči dítěti. Roku 1950 byl také vydán nový občanský zákoník č. 141/1950 Sb., který vstoupil v platnost 1.1. 1951 a upravoval občansko-právní vztahy mezi lidmi, vztahy fyzických osob a různých sdružení, přičemž vycházel z tehdejší situace společnosti, z poměrů při budování socialismu. Přinesl změnu v dosahování zletilosti, která byla stanovena na 18 let.

Roku 1952 byl vydán zákon č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Prioritním smyslem sociálně-právní ochrany mládeže byla řádná výchova dětí v uvědomělé občany připravené přispívat svou prací ku prospěchu společnosti. V 50. letech 20. století spočívala sociálně-právní ochrana dětí

---

⁶⁶ TŮMA, Antonín. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež, 1925. s. 72.

pouze ve výkonu tzv. hromadného poručenství a opatrovnictví. V případech, kdy bylo třeba dítě umístit do péče nahrazující péči rodičů, bylo přijato pravidlo umísťovat děti zásadně do kolektivní péče, pokud se nevyskytla rodina, která by skýtala záruku, že dítě bude vychovááno v lásce k demokratickému státu. Organizačně byla tato činnost svěřena úřadovněm ochrany mládeže při soudech a vrchní dozor nad nimi náležel Ministerstvu spravedlnosti. V roce 1956 byly zrušeny úřadovny ochrany mládeže a jejich působnosti byly znovu přeneseny na národní výbory⁶⁷.

4.2 Další zákony upravující speciální odvětví péče o mládež:

Ochranu dětí do 14 let, pokud se nacházely v cizí péči nebo byly dětmi nemanželskými, upravoval zákon č. 256/1921 Sb., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských a vládní nařízení k němu č. 29/1930 Sb. Dozor nad dětmi v cizí péči vykonával poručenský soud. Dozor nad dětmi v péči ústavní vykonával Zemský úřad. V obou případech byla tato funkce postupně předávána okresním péčím o mládež (viz. dále). Přímý dozor nad těmito dětmi vykonával jmenovaný dozorčí důvěrník. Zákon přesně vymezoval jeho povinnosti stejně jako povinnosti pěstounů. Dozor nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými byl zaveden původně jen v zemi České a Moravskoslezské, od roku 1936 byl zaveden celostátně. Zákon č. 4/1931 Sb., o ochraně osob oprávněných požadovati výživu, výchovu neb zaopatření upravoval alimentární povinnosti.

Trestně právní i sociálně výchovná opatření týkající se mládeže upravoval v 19. století trestní zákon č. 117/1852 ř. z. a zákony č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách a polepšovnách. V roce 1931 bylo trestní soudnictví nad mládeží vyjmuta z obecně trestněprávních předpisů zákonem č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, jenž byl ale v roce 1950 nahrazen trestním zákonem č. 86/1950. Tento zákon znamenal opět

---

⁶⁷ ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha : Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007. s. 7.

včlenění trestního zákonodárství nad mládeží do obecně trestněprávních předpisů (viz. 5.2. Vývoj trestního zákonodárství týkajícího se mládeže, str. 61-69). Mládež byla chráněna řadou dalších zákonů také proti zpustlosti a nebezpečí pohlavního života. Zde náleží jmenovat zákon č. 86/1922 Sb., který zakazoval podávat ve veřejných místnostech osobám mladším 16 let pivo a víno a osobám do 18 let ostatní alkoholické nápoje. Zákon č. 126/1933 Sb. upravoval modality, bránící rozšiřování tiskovin ohrožujících mládež. Otázku prostituce upravoval zákon č. 241/1922 Sb., o potírání pohlavních nemocí⁶⁸. Potírání obchodu se ženami a dětmi bylo upraveno zákonem č. 71/1922 Sb., o vystěhovalectví. Aby byla mládež uchráněna před vlivem pro ni nevhodných filmů, bylo vydáno ministerské nařízení č. 191/1912 ř. z. upravující filmovou cenzuru.

4.3 Veřejná péče o mládež

Veřejná péče obecně byla vykonávána státem činností jeho vlastních úřadů nebo nižších veřejnoprávních celků (země, okresy a obce). Země vydržovala především mnoho ústavů pro choromyslné, tuberkulosní, vychovatelny pro problémovou mládež, porodnice, nalezince, zprostředkovatelny práce a spravovala sirotčí fondy. Okresy a obce také vydržovaly různé ústavy, útulky, opatrovny, jesle apod. Jejich hlavní náplní v oblasti veřejné sociální péče bylo ale vykonávání všeobecné chudinské péče.⁶⁹

Veřejná péče o mládež byla tedy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vystavěna na základech položených domovským zákonem č. 105/1863 ř. z. a českým chudinským zákonem č. 59/1868 čes. z. z., které ukládaly povinnost zaopatření potřebných dětí domovským obcím, případně okresům a zemím (viz. 3.1. Vývoj sociální politiky a sociální péče od 19. století – chudinství,

---

⁶⁸ STEIN, H. *Prostituce a zákon : zákon o potírání pohlavních nemocí*. Praha : Hornicko-hutnické nakladatelství, 1922.

⁶⁹ HLAVA, Karel. *Sociální péče o mládež*. Praha : Česko-Slovenská grafická Unie, 1939. s. 9.

str. 13-21). Tato norma nebyla v meziválečném období nikdy výrazně přepracována novým uceleným zákonem o péči o mládež. Péče o mládež byla nově upravena po dlouhých peripetiích až roku 1947, kdy byl vydán zákon č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež. Úroveň veřejné péče o mládež tedy v 1. polovině 20. století závisela ve velké míře na finančních možnostech jednotlivých obcí, což s sebou přinášelo zejména pro chudší obce v zaostalejších krajích řadu problémů, jak uvádí Lukáš Fasora: *„Obce chudé, ležící v zaostalých a sociálně nevybavených oblastech, se musely samozřejmě starat o větší počet potřebných dětí a ze svých nízkých rozpočtů pochopitelně nebyly schopny zajistit odpovídající péči v souladu se zásadami moderní medicíny sociální práce. Naopak v bohatých obcích vyspělých průmyslových a zemědělských regionů se dařilo sociální problémy mládeže řešit pomocí poměrně rozsáhlé sítě charitativních institucí, podporovaných kromě obecních peněz také zpravidla vysokou výtěžností dobročinných sbírek.“*⁷⁰

Chudinské opatření chudých, osiřelých, opuštěných a zanedbaných dětí se vztahovalo nejen na zajištění nejnужnější obživy, ale i na péči o jejich výchovu a vzdělání, aby se staly způsobilými k výdělku. Těmto dětem měl být ustanoven poručník a jejich výchova měla probíhat buď v pěstounské rodině nebo v některém z ústavů (sirotčince, domovy, útulny,...), jejichž budováním byla pověřena země nebo jednotlivé okresy.

V období těsně po 1. světové válce byla veřejná péče o mládež v důsledku tehdejší organizace péče o mládež a jejímu postavení na zastaralém domovském zákona nejasněná. Z dobových článků se nejednou dozvídáme, že veřejná péče o tyto chudé, osiřelé nebo zanedbané děti se v mnoha případech velmi vzdalovala ideálu: *„Konkrétně řečeno, osiřelé a opuštěné děti byly dávány v lepším případě do nedostatečných sirotčinců, v horších, a to bylo na vsi pravidelně, byly dávány bez dozoru a náležitého vyšetření poměrů za bídnou odměnu*

---

⁷⁰ FASORA, Lukáš. Problémy systému péče o mládež na Moravě v letech 1921 až 1937. *Vlastivědný věstník moravský*, 2001, roč. 53, č. 1, s. 24.

*pěstounům, anebo chodily střídou po stravě dům od domu, t. j. vlastně po žebrotě.*⁷¹ Péči o mládež bylo proto třeba postavit v poválečném období v novém státě na nový právní a finanční základ.

Nové úpravě veřejné péče o mládež a jejímu sjednocení ve všech zemích republiky bránila v období po 1. světové válce především ta skutečnost, že nebyly jednotně upraveny základy veřejné správy republiky. Ústavní zákon č. 126/1920 Sb., o zřízení úřadů župních a okresních, byl po celá 20. léta proveden pouze na Slovensku. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku byla samospráva založena na dřívějších veřejnoprávních útvarech – obcích, v případě Čech ještě zastupitelských okresech, které měly mít však jen dočasné trvání. Tento vývoj s sebou proto přinášel velmi problematickou situaci na poli sociální péče obecně. Nebylo totiž možné budovat nový systém sociální péče ani na dřívějších veřejnoprávních institucích z důvodu jejich dočasného fungování, ani na základě župního zřízení, které nebylo ve 20. letech v historických zemích provedeno a nebylo nakonec provedeno nikdy.⁷² V roce 1928 vyhrálo v tomto směru opět zemské zřízení.

4.4 Dobrovolná péče o mládež

4.4.1 Vývoj od počátku 20. století

Vedle nedostatečně fungující veřejné péče o mládež se v českých zemích i na Slovensku vyvíjela lépe fungující sféra dobrovolné péče o mládež. Na počátku organizované dobrovolné péče o mládež v českých zemích spočívá instituce *Zemská komise pro ochranu dítek a péče o mládež v království českém*. Organizační základy pro její vznik byly položeny roku 1907 na prvním celorakouském kongresu dítek ve Vídni. Císařským heslem

---

⁷¹ TRAPL, Jiří; KRATINA, Vladimír. *Dobrovolná péče o mládež*. Praha : Orbis, 1946. s. 1.

⁷² TŮMA, Antonín. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež, 1925. s. 21.

doby se stalo „Vše pro dítě!“⁷³ a v roce 1908 byla založena říšská *Zentralstelle für Kinderschutz und Jugendfürsorge*, která měla organizovat a sdružovat péči o mládež všech národů rakouského mocnářství pomocí založení zemských odboček této instituce. V království českém vznikla již roku 1907 organizace nazvaná *Zemská komise pro ochranu dítek a péče o mládež v království českém*, jež měla českou a německou sekci (sekce Česká zemská komise pro péči o mládež a Deutsche Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge in Böhmen). Poslání obou komisí nebylo pojato stejně, jak dokládá Karel Engliš: „*Po mém názoru jest stanovisko českého spolku, jenž do jisté míry jest zařízen dle vzoru Frankfurtské ústředny, správnější. Má býti dle stanov ohniskem veškeré péče o mládež v zemi: nezamýšlí veškerou péči prováděti, nýbrž ji podněcovati, vésti, oživovati atd., má též finanční stránku této péče lépe regulovati. Německá komise nemá takového organizačního rázu.*“⁷⁴

16.5. 1908 dosáhla *Česká zemská komise pro péči o mládež* schválení prvních stanov místodržitelstvím na spolkovém základě. Jejím posláním bylo probouzet, organizovat, soustředit, vést a podle potřeby také sama vykonávat sociální péči o mládež, která byla ohrožena ve svém tělesném, rozumovém nebo mravním vývoji. Její orgány tvořila valná schůze, ústřední výbor, pracovní výbory a presidiální rada. Prvním předsedou byl zvolen JUDr. Fr. hr. Thun, jednatelem se stal dr. Engliš. Tato spolková instituce se neměla stát pouze ústředím veškeré dobrovolné péče, ale měla také usnadňovat spolupráci s veřejnými orgány, jimž byla péče o mládež uložena zákonem.

Po roce 1908 dochází k rozšiřování působnosti *České zemské komise pro péči o mládež* do nižších úrovní státní správy zakládáním spolků *okresních komisí pro péči o mládež*. Zakládání těchto institucí bylo usnadněno tím, že tato akce mohla navázat na dřívější činnost Zemského výboru, nejvyššího

---

⁷³ TVRDOŇ, Antonín. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*. 2. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1931. s. 24.

⁷⁴ ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. Století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908. s. CXXIX.

orgánu veřejné chudinské péče a současně správce zemského sirotčího fondu, založeného roku 1902 ze správních přebytků sirotčích pokladen. Zemský sirotčí fond byl určen k zaopatření a výchově dětí chudých, osiřelých, opuštěných a zanedbaných. Péče o tyto děti byla vykonávána za vydatné pomoci okresních výborů, a proto byla vydána už roku 1904 zvláštní instrukce Zemského výboru, již bylo okresním výborům doporučeno, aby si ke snadnějšímu vykonávání péče o mládež založily pomocný orgán – okresní komisi pro péči o mládež. Tyto komise byly následně po roce 1908 nahrazovány stejnojmennými institucemi, založenými ale na spolkovém základě. Roku 1921 získaly tyto instituce již definitivní název *okresní péče o mládež*.

Postupně vznikají také zemské a okresní péče o mládež na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Po vzniku Československa zůstala činnost *České zemské komise pro péči o mládež* zachována, došlo jen ke změně oficiálního názvu, koncovka v „království českém“ byla změněna na koncovku v „Čechách“. Roku 1931 došlo z iniciativy České zemské komise ke sdružení Zemské péče o mládež v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Výsledkem byl vznik spolku *Svaz československé péče o mládež*. Jehož název byl roku 1933 změněn na *Zemské ústředí péče o mládež v Čechách (ZÚPM)* a jehož pracovním odborem se nově stala *Ochrana matek a dětí*.

Roku 1937 došlo opět k drobné změně stanov tohoto spolku, ale podstatnější zásah se projevil až za okupace ve stanovách z roku 1943, kdy se ZÚPM splynula dosud samostatná organizace *Zemská prázdninová péče* a ZÚPM se stalo výlučně jen svazem okresních péčí o mládež. Okresní péče o mládež i Zemská ústředí působily, byť i s omezenými možnostmi a aparátem, po celou dobu okupace. Květnová revoluce nepřinesla podstatné změny v činnosti tohoto spolku. ZÚPM zajišťovala péči o repatriované děti z koncentračních táborů a z ciziny, zajišťovala např. i zdravotní rekreaci dětí z Jugoslávie, Řecka a jiných zemí, podílela se i na akcích UNRRA atd.

Mimo institucí okresní péče o mládež a Zemského ústředí se péčí o mládež zabývalo během období Protektorátu Čechy a Morava několik dalších organizací. Jednou z nich bylo i *Národní ústředí sociální a zdravotní péče*⁷⁵. Národní ústředí sociální a zdravotní péče vzniklo 24. 8. 1939 na podnět výboru Národního souručenství a sdružovalo všechny spolky a svazy spolků zabývajících se sociální a zdravotní péčí během období Protektorátu Čech a Moravy. Členské spolky této organizace se dělily na 6 skupin: 1. skupina hospodářsko-finanční, 2. skupina péče sociálně podpůrné, 3. skupina péče o mládež, 4. skupina všeobecné péče zdravotní a zdravotně výchovné, 5. skupina péče o tělesně a duševně vadné, 6. skupina boje proti lidovým chorobám. Úkolem NÚ bylo zorganizovat a řídit sociálně zdravotní péči tak, aby pracovala hospodárně a soustředěně. NÚ dohlíželo na činnost jednotlivých spolků a také samo provádělo úkoly společné všem sdruženým organizacím (pořádání konferencí, propagace, výchova sociálně zdravotního personálu atd.). V oblasti péče o děti „úchylné“ bylo se založením této ústřední organizace sociální a zdravotní péče spjato očekávání vývoje péče o tuto mládež v budoucnu: „*Pro instituce péče o úchylné děti by mohlo nové ústředí vykonati velmi mnoho. Máme řadu potřeb, které dosud nebyly ukojeny jen pro nedostatek zájmu veřejnosti, který se projevuje jednak nedostatkem dalších pracovníků, jednak nedostatkem peněz a dobré vůle je opatřiti.*“⁷⁶ Mezi tyto dosud neuskutečněné potřeby patřily především zvýšit počet ústavů a rozvíjet více výzkum v této oblasti. Tato organizace ale působila jen během období protektorátu a krátce po něm a oficiálně zanikla usnesením valného shromáždění ze dne 28. 6. 1949.

Další organizací působící na poli péče o mládež během protektorátu byla *Národní pomoc*, která byla založena v listopadu 1938 Národní jednotou. Roku 1942 byla Národní pomoc zrušena a její úkoly převzala *Sociální pomoc pro Čechy a Moravu*, jež byla po okupaci přejmenována na *Českou sociální pomoc*. Samostatnost této organizace skončila roku 1948, kdy se sloučila

---

⁷⁵ Národní ústředí sociální a zdravotní péče. *Úchylná mládež*, 1939, roč. XV., č. 7-8, s. 158-159.

⁷⁶ Tamtéž. s. 159.

s *Československým červeným křížem*. Ve spolupráci s péčí o mládež organizovala Česká sociální pomoc prázdninové akce pro děti, tzv. akci národního pohostinství, vitamínovou akci, stravovací akci, ošacovací akci, vánoční nadílky apod. Přispívala na léčení dětí v různých léčebných ústavech, spravovala své vlastní ozdravovny a poskytovala příspěvky na pobyt v nich. Pečovala o reemigranty a pomáhala válečným poškozcům.

4.4.2 Péče o mládež k roku 1931

Náhled do konkrétního uspořádání péče o mládež k roku 1931 nám poskytuje dobový statistický materiál⁷⁷. Péče o mládež se v roce 1931 skládala z mnoha institucí. Spolky, ústavy a zařízení byly pro úspěšné statistické sebrání a zpracování výsledků rozděleny do několika skupin, jež nám mapují komplexně péči o mládež k roku 1931.

1. organizace dobrovolné péče o mládež - Zemské a okresní péče o mládež a jejich poradny pro matku a děti
2. péče o matky, kojence a děti do 3, popř. do 6 let - spolky Ochrany matek a kojenců, poradny "Naším dětem" a obecní poradny pro matky a děti (kojence), útulky pro rodičky, útulky pro kojence a jesle)
3. péče o mládež ve věku předškolním (do 6 let) - opatrovny a mateřské školy a spolky k jejich vydržování, opatrovny spojené s jeslemi a spolky k jejich vydržování a sezónní útulky pro mládež zemědělců v předškolním i školním věku
4. péče o mládež školou povinnou v mimoškolní době, ale jen po dobu trvání školního roku - útulky pro školní mládež a spolky k jejich vydržování a dětské besídky a spolky k jejich vydržování
5. péče o normální osiřelou a opuštěnou mládež – dětské domovy, sirotčince, útulky apod. a spolky k jejich vydržování
6. péče o mládež zanedbanou – ochranovny, výchovny a samostatné spolky pro péči o mládež zanedbanou

---

⁷⁷ Tvrdoň, Antonín. C.d. s. 12.

7. péče o dorost od 14 do 18 let – spolky pro péči o dorost, dorostenecké (učňovské) besídky, dorostenecké (učňovské) útulky, studentské útulky (Sociální péče o studentstvo), rodičovská sdružení při středních školách a spolky k podpoře studentů
8. péče prázdninová – korporace, jež provádějí prázdninovou péči a prázdninové osady
9. podpůrná péče - péče o chudé (zvláště stravování a ošacení), chudobince a spolky k jejich vydržování
10. péče o tělesně nebo duševně vadné – péče o slepé, hluchoněmé, zmrzačené, epileptiky, slabomyslné (duševně zaostalé), nevléčitelně choré (chorobince)
11. opatření proti chorobám sociálním – boj proti tuberkulóze, proti chorobám pohlavním a kožním, proti rakovině, trachomu a potírání alkoholismu
12. organizace a zařízení Československého Červeného kříže
13. péče o propuštěné trestance
14. různá jiná zařízení (např. noclehárny, sociálně-zdravotní ústavy)

4.4.3 Zemské ústředí péče o mládež v Čechách

Již výše je uvedeno, že Zemské ústředí péče o mládež v Čechách stálo od roku 1933 v čele dobrovolných organizací Zemských péčí o mládež. Stanovy nově založeného Zemského ústředí péče o mládež v Čechách přesně udávají činnost této ústřední organizace péče o mládež: „...*organisovati a vykonávati v Čechách péči o mládež, která je z jakýchkoli důvodů ohrožena ve svém vývoji tělesném, rozumovém nebo mravním, a obstarávati i ty úkoly, kterými je pověřil stát, ať již zákony, nařízeními nebo jiným způsobem.*“⁷⁸ Činnost ZÚPM spočívala ve sjednocování veškeré péče o mládež v zemi, ve vedení okresních péčí o mládež a ve spolupráci

---

⁷⁸ Národní archiv, fond ZÚPM, k. 190, sign. 323I581, Stanovy Zemského ústředí péče o mládež v Čechách.

s příslušnými veřejnými úřady. ZÚPM soustřeďovala ve svých rukou také péči o „úchylné“ děti v celé zemi, vydržovala pro ně především odborné ústavy. Ještě konkrétněji ZÚPM pořádalo kurzy pro nastávající pěstounky v dětských domovech, kurzy pro administrativní síly, pro generální poručníky, praktický výcvik v instrukčních okresních péčích pro absolventky sociální školy. Dále ZÚPM udržovalo styk s okresními péčemi pomocí oběžníků, brožur, příruček a také periodickým tiskem. Zde je nutné jmenovat časopis „Péče o mládež“ a od r. 1936 měsíční věstník „V dětech je národ věčný“. Styk s okresními péčemi o mládež spočíval také v osobních návštěvách a zájezdech instruktorů, poradců a kontrolorů ZÚPM. ZÚPM také rozdělovalo okresním péčím subvence, které byly těmto organizacím poskytovány Zemským úřadem a ministerstvy⁷⁹.

Za účelem soustředění péče o „úchylné“ děti, tj. děti hluchoněmé, slepé, slabomyslné, zmrzačené a „mravně vadné“, v celé zemi vznikl při ZÚPM VI. pracovní odbor pro „úchylnou“ mládež. Hlavním posláním tohoto odboru bylo sblížit pracovníky všech úseků péče o tuto mládež a sjednotit ideově jejich práci, která byla do této doby většinou nekoordinovaná a při níž její vykonavatelé nebývali ve vzájemném pravidelném styku. Cílem tedy nebylo konkurovat odborným zemským celkům, ale stát se evidenčním a iniciačním ústředím k podpoře a prohloubení jejich činnosti. Výkonným orgánem tohoto odboru se stal Zemský pedagogický ústav, jehož činnost byla zahájena roku 1936 (viz. str. 104-108).⁸⁰

Přehled zemských ústředí spolků zabývajících se péčí o mládež:⁸¹

Kromě České zemské komise pro péči o mládež v Čechách a zemských ústředí v ostatních částech státu, působily v oblasti péče o mládež také spolky německé a polské a také několik dalších institucí:

---

⁷⁹ MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace*. Olomouc: Společnost J. L. Fischera, 2005. s. 87.

⁸⁰ MUSIL, Jiří. C.d. s. 95.

⁸¹ Tvrdoň, Antonín. C.d. s. 24.

a) české spolky:

- Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách, v Praze, od roku 1933 Zemské ústředí péče o mládež v Čechách (ZÚPM),
- Česká zemská péče o mládež na Moravě, v Brně,
- Česká ústředna pro péči o mládež slezskou, v Opavě,
- Zemské ústredie pečlivosti o mládež na Slovensku, v Bratislavě,
- Zemská péče o mládež Podkarpatské Rusi v Mukačevě (od r. 1935 v Užhorodě).

Jak už jsem uváděla výše, byly tyto české spolky sdružené ve *Svazu československé péče o mládež v ČSR* v Praze se svými českými okresními péčemi o mládež, zřízenými téměř v každém okrese. Tento Svaz změnil roku 1933 název na *Zemské ústředí péče o mládež v Čechách*.

b) německé spolky:

- Deutsche Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge in Böhmen v Liberci,
- Deutsche Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge v Brně,
- Deutsche Landesstelle für Kinderschutz und Jugendfürsorge v Opavě,
- Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge in der Slowakei v Bratislavě.

Tyto německé spolky byly sdružené vesměs v *Reichsverband für deutsche Jugendfürsorge in ČSR* v Liberci se svými německými okresními péčemi o mládež (Bezirksjugendfürsorge), jež byly zřízeny téměř ve všech německých a smíšených soudních okresech.

c) polské spolky:

- Polska Krajowa Rodzina opiekuńcza v Orlové se svými dvěma polskými Okresními péčemi o mládež (Powiatowa Rodzina Opiekuńcza v Orlové a Českém Těšíně).

Dalšími polooficiálními institucemi věnujícími se péči o mládež byli:

- Československý červený kříž,
- Svaz Charity,
- Masarykova liga proti tuberkulóze,
- Gesamtverband der deutschen Hilfsvereine für Lungenkranke in der ČSR,
- Sociálně zdravotní ústavy.

4.4.4 Okresní péče o mládež

4.4.4.1 Obecné informace

Okresní péče o mládež (OPM)⁸² byly instituce vznikající postupně od roku 1908 v každém soudním okrese a byly to instituce založené na spolkovém základě. Jejich původní název byl okresní komise pro péči o mládež, název okresní péče o mládež získaly až v roce 1921, když vydalo Ministerstvo sociální péče pro tyto instituce nové jednotné stanovy, jejichž součástí byla i změna jejich názvu. V případě německého obyvatelstva šlo o tzv. bezirksjugendfürsorgen. Obecně vykonávaly činnost na podporu „normální“ mládeže od jejího narození až do 18ti let, v případě potřeby i déle. Péči o děti a mládež „úchylnou“ vykonávalo Zemské ústředí, protože péče o děti a mládež s různými zdravotními, výchovnými nebo společenskými problémy přesahovala možnosti okresních péčí, které na tuto péči neměly ani možnosti diagnostiky ani dostatek prostředků na vydržování příslušných

---

⁸² O činnosti Okresních péčí o mládež pojednávají např. tyto dobové publikace: CALABA, Jindřich. *Sociální péče o mládež a slabé v lidské společnosti v republice Československé*. Jilemnice : Úřad sociální péče, 1924; TŮMA, Antonín. *Organisace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích království českého*. Praha : Emil Šolc, 1913. V nedávné době vzniklo k tématu OPM také několik menších historických studií. Meziválečné období zpracoval Lukáš Fasora: FASORA, Lukáš. Centralizační trendy v organizaci péče o mládež v historických zemích Československa v letech 1918-1938. *VVM*, 1999, roč. 51, č. 2, s. 156-160; Týž. Problémy systému péče o mládež na Moravě v letech 1921-1937. *VVM*, 2001, roč. 53, č. 1, s. 24-39; Týž. Postavení největších měst v systému sociální péče o mládež v letech 1921-1937. *VVM*, 2003, roč. 55, č. 2, s. 142-165. Činnost OPM po roce 1945 zachycuje článek Jiřího Knapíka: KNAPÍK, Jiří. Činnost okresní péče o mládež a podpůrné sociální akce dětem na Opavsku v letech 1945-1947. *Slezský sborník*, 1998, roč. 96, č. 3, s. 202-217.

ústavů. Péče o normální mládež byla tedy decentralizována, zatímco péče o mládež „úchylnou“ centralizována⁸³.

Okresní péče o mládež byly stejně jako Zemské ústředí péče o mládež spolky zpočátku s charakterem polooficiálních institucí péče o mládež. *„Okresní péče převzaly podle znění svých stanov dobrovolně povinnost buditi porozumění i zájem pro péči o mládež mezi občanstvem a býti pomocným a poradním orgánem těch činitelů veřejné správy, kterým je sociální péče o mládež uložena zákonem“*.⁸⁴ Obecně byla pro tyto instituce charakteristická dobrovolná svépomoc sdružovaného občanstva a jejich spontánní snaha poskytovat pomoc české sociálně slabé mládeži, organický růst „zdola“, větší iniciativnost, pohotovost a pružnost, než jakou obvykle vyvíjejí úřady.⁸⁵ Konkrétněji bylo náplní činnosti OPM organizovat a sdružovat práci všech sociálních zařízení pro péči o mládež v okrese, vyhledávat děti potřebné ochrany a pomoci, sestavit seznam rodin, které by byly způsobilé a ochotné pečovat o cizí dítě, vybudovat v okrese všechna potřebná sociální zařízení k řádnému provádění sociální péče o mládež a celkově zabraňovat všemu, co by mohlo zdárný vývoj mládeže ohrozit.⁸⁶

Okresní péče o mládež vykonávaly svou činnost prostřednictvím několika odborů. Ze studia konkrétních výročních zpráv⁸⁷ vyplývá, že u každé OPM fungoval jiný počet těchto odborů. Mezi nejčastěji uváděné odbory patřily odbor rodinné péče, ochrana matek a kojenců, odbor dorostový, odbor pro nezletilé provinilce, právní odbor, generální poručenství, odbor stravovací a ošacovací, odbor pro volbu povolání, odbor zdravotní a prázdninový, odbor

---

⁸³ MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace*. Olomouc, Společnost J. L. Fischera, 2005. s. 63.

⁸⁴ Tvrdoň, Antonín. C.d. s. 28.

⁸⁵ MUSIL, Jiří. C.d. s. 55-56.

⁸⁶ HLAVA, Karel. *Sociální péče o mládež*. Praha : Česko-Slovenská grafická Unie, 1939. s. 14.

⁸⁷ *Výroční zpráva o činnosti Okresní péče o mládež v Kroměříži a sdružených spolků v Kroměříži za rok 1930*. Kroměříž : vl. n., 1931; BOXAN, Jan. *Práce okresní péče o mládež v moravské Ostravě : příručka sociálně zdravotních poměrů Ostravska*. Moravská Ostrava : Okresní péče o mládež, 1931; *Výroční zpráva Okresní péče o mládež v Hradci Králové*. Hradec Králové : Okresní péče o mládež, 1947.

finanční ad. Činnost OPM tedy spočívala v dozoru nad nemanželskými dětmi, sirotky a polosirotky pomocí tzv. hromadného poručenství, v umísťování těchto dětí do dětských domovů nebo pěstounské péče, v pomoci při stravování, ošacování, ve vydávání jednorázových podpor sociálně slabým rodinám, v soustavné a preventivní péči o novorozence a předškolní děti, v organizování prázdninové péče, spravování různých institucí (např. dětského domova), v poradě při volbě povolání, v opatrování učňovských míst, v dozoru nad mladistvými provinilci apod.

Samotnou činnost okresních péčí o mládež vykonával tajemník, někdy za pomoci kancelářské síly a sestry sociální péče a kolem něj utvořený co nejširší okruh místních důvěrníků (učitelů, profesorů, obecních funkcionářů, rolníků ad.). Finančně byly OPM podporovány státními subvencemi, které byly ale pouze subsidiární, proto byly další zdroje získávány od obcí, Okresních správních komisí, peněžních ústavů, průmyslových závodů, soudů, různých spolků atd. Zdroje příjmů měly být získávány i pomocí vlastních výdělečných podniků jako byly dětské dny, různá divadelní nebo biografická představení, při jejichž organizaci pomáhaly dorostové odbory a učňovské besídky. Určitou část příjmů OPM tvořily také příspěvky od jejích členů.

Během období první republiky bylo vydáno několik zákonů týkajících se péče o mládež, které daly zároveň práci okresním péčím o mládež právní základ a které vybavily tyto orgány úřední autoritou. Většina těchto zákonů a nařízení byla doplňkem k ustanovením zákona domovského a chudinského. Okresní péče o mládež byly propojovány s veřejnou péčí také tím, že v jejich výborech zasedali vedle zvolených zástupců dobrovolné péče, zástupci úřadů jako byly okresní výbory, okresní školní rady, poručenského soudu aj.

Právní a organizační podporu poskytl okresním péčím o mládež zákon č. 256/1921 Sb., na ochranu dětí v cizí péči a dětí nemanželských a vládní nařízení k tomuto zákonu č. 29/30 Sb. Činnost OPM spočívala v udělování souhlasu s předáním nebo převzetím dětí ve věku do 14ti let cizí péči. Dále byla OPM také pověřena vykonáváním dozoru nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými. Dozor nad touto skupinou dětí byl veden tzv. dozorčími

důvěrníky, které jmenovaly okresní péče o mládež a kteří byli schváleni okresním soudem. Na OPM bylo také ve většině případů přeneseno generální poručenství. Zemské ústředí péče o mládež bylo přibráno k dozoru nad dětmi v ústavní péči, kterou dle zákona vykonával Zemský úřad. Úkolem OPM se také stalo zjišťovat majetkové poměry osob s alimentálními povinnostmi podle zákona č. 4/1931 Sb.

Velké pravomoce OPM přinesl zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, čímž vystoupily tyto instituce plně ze stínu polooficiality. OPM zastávaly významnou funkci při soudním řízení s mladistvými tím, že zástupci této instituce, generální poručník nebo sociální tajemnice, vyšetřovali před soudním jednáním konkrétní rodinné poměry mladistvého, jeho zdravotní vývoj, chování doma, ve škole i v zaměstnání, jeho společenské styky apod. a z těchto informací určovali bezprostřední pohnutky trestných činů. Získaný výsledek šetření podávali současně s doporučením způsobu nápravného opatření písemně soudu ještě před přelíčením, jehož se následně účastnili. OPM také navrhovaly 2 přísedící - laiky do nově zřízených senátů mládeže, které vznikaly při všech krajských soudech, kde tito laici působili vedle dvou soudců z povolání. Stejně tak navrhovaly OPM dva přísedící do tzv. dozorčí rady, jmenované ministrem spravedlnosti pro kontrolu trestního pobytu mladistvých v polepšovnicích.

OPM bylo užíváno také k výkonu ochranného dozoru⁸⁸, jež měla na starosti Zemská výchovná rada. Vykonávání ochranného dozoru bylo směřováno na důvěrníka OPM v místě pobytu delikventa. Tento důvěrník podával soudu pravidelně zprávy o jeho chování. OPM také přebírala patronát nad mladistvými, kteří byli odsouzeni k trestu vězení, po jejich propuštění, aby nedošlo ke zpětnému rozvoji deviace. Tyto instituce pomáhaly mladistvým po propuštění s hledáním vhodného učebního místa, zaměstnání apod.

---

⁸⁸ Ochranný dozor zavedl zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží. Byl nedospělému nebo mladistvému ukládán soudem v případě upuštění od potrestání, podmíněného odsouzení i před propuštěním z výchovné instituce. Spočíval v dohledu nad řádnou výchovou nedospělého nebo mladistvého ve vlastní rodině nebo v rodině, v níž žil. V instituci ochranného dozoru můžeme vidět první pokus o zavedení tzv. probačního dohledu. Z následujícího trestního zákona č. 86/1950 Sb. však instituce ochranného dozoru mizí.

4.4.4.2 Cesta OPM k centralizaci a byrokratizaci v nové republice⁸⁹

Po skončení 1. světové války došlo v nově vzniklé Československé republice v jejích jednotlivých okresech k širokému zakládání různých institucí zabývajících se péčí o mládež, které ale fungovaly mimo vliv instituce okresní péče o mládež. Výsledkem byla rostoucí roztržitost, zmatek a nehospodárnost vynaložených prostředků na tomto poli. Jako jedna z hlavních podmínek dobrého fungování dobrovolné péče o mládež byla ale ze všech stran zdůrazňována její propracovaná organizovanost a úzké spojení se státní mocí. Proto sílilo již v těchto letech volání, zejména ze strany činovníků okresních péčí o mládež, aby byly všechny instituce zabývající se péčí o mládež sloučeny v jedinou organizaci, která by se stala ústředím sociální péče o mládež v okresech a jejímž jádrem by se mohly stát okresní péče o mládež.

„Ideálem by tedy bylo, aby pro veškerou okresní sociální péči anebo aspoň pro sociální péči o mládež vybudována byla v okrese organizace jediná. Kdyby ovšem nebylo z jakýchkoli důvodů možno docílití toho, aby se některé v okrese snad již trvající instituce péče sociální sloučily ve společnou organizaci okresní úplně, doporučovalo by se usilovati alespoň o takové připojení organické, které by umožňovalo naznačenou již soustavnou práci na základě programu jednotného a společného.“⁹⁰

K první výraznější centralizaci a posilování vlivu státu na činnost OPM došlo v nové republice v souvislosti s vydáním již zmiňovaného zákona č. 256/1921 Sb., na ochranu dětí v cizí péči a dětí nemanželských. OPM byla tímto zákonem přiřknuta specifická úloha polooficiální instituce péče o mládež. Dle tohoto zákona mělo fakticky dojít ke sdružení všech institucí konajících péči o mládež s OPM. Ke státnímu dozoru nad těmito institucemi se pro OPM pojila výhoda v oblasti subvencí, možnosti pořádat privilegované sbírky,

---

⁸⁹ Tuto otázku rozpracovává podrobně menší historická studie Lukáše Fasory: FASORA, Lukáš. Centralizační trendy v organizaci péče o mládež v historických zemích Československa v letech 1918-1938. VVM, 1999, roč. 51, č. 2, s. 156-160 a publikace MUSIL, Jiří. Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace. Olomouc : Společnost J. L. Fischera, 2005.

⁹⁰ TŮMA, Antonín. K nové úpravě sociální péče o mládež. Praha : Sociální Revue, 1920. s. 16.

spolupracovat s lékařskými aj. institucemi pod státním dohledem apod. Protože ale prováděcí nařízení k tomuto zákonu, které dávalo OPM prakticky monopolní postavení v péči o mládež mezi jinými organizacemi nucenými k přidružení, bylo vydáno až vládním nařízením č. 256/1930 Sb., zůstávala pozice OPM po celá 20. léta nadále nejasná.

Zákon č. 256/1921 Sb. byl rozveden také zákonem č. 125/1927 Sb., o organizaci státní správy, který přinášel na poli péče o mládež ještě větší centralizaci a byrokratizaci. OPM se tedy ve 30. letech staly vrchními orgány nad ostatními institucemi provádějícími péči o mládež. Vykonávaly nad nimi vrchní dozor, přidružené instituce získávaly prostřednictvím OPM státní subvence, organizovaly dobročinné sbírky apod. Autonomní postavení mimo OPM si tvrdě uhájily pouze instituce Svazu charity, jež se vyvíjely již v předchozím období oproti ostatním spolkům zabývajícím se péčí o mládež na OPM do velké míry autonomně. Uchovaly si vysokou míru finanční soběstačnosti hlavně díky podpoře katolického obyvatelstva a měly zásluhy zejména na poli ústavní péči o děti postižené a zmrzačené.

Systém péče o mládež byl zasažen ve 30. letech hospodářskou krizí a v souvislosti s tím sílilo mezi pracovníky a členy OPM i odbornou veřejností volání po dalším zesílení státních zásahů a po strategickém plánování této oblasti. Větší odpovědnost státu mohla pomoci překonat limity péče o mládež hlavně v ekonomicky slabších a menšinových oblastech. Hlavním cílem nového zákona byla snaha překonat zastaralý domovský zákon z roku 1863, na němž byla doposud veřejná péče o mládež založena. Mimo proud organizací podporující vydání nového zákona stály již zmiňovaná Charita a Německá péče o mládež, protože si chtěly nadále uchovat svou značnou míru autonomie.

V polovině 30. let se již jevila zřejmou nutnost vydat zákon o veřejné péči o mládež, který by ji postavil na nový základ, sladil by její jednotlivé oblasti a unifikoval právní řád historických zemí se Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Veřejní činovníci si ale od tohoto zákona slibovali jiný vývoj péče o mládež než činovníci dobrovolní. Veřejná péče o mládež

usilovala v tomto směru, aby vývoj směřoval k přeměně OPM v byrokratickou instituci Ministerstva sociální péče podle historicky uherského systému, který dosud platil na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tento systém se vyznačoval tím, že zde přejímal a vykonával veškerou péči o děti do 15ti let, které byly úředně prohlášené za opuštěné, stát. Dobrovolným korporacím zde byl ponechán jen velmi malý prostor. Prakticky měla být péče o mládež v českých zemích centralizována, byrokratizována a dobrovolníkům měl být ponechán nejvýš poradní hlas. Návrh osnovy zákona o veřejné péči o mládež vypracovaný Ministerstvem sociální péče v roce 1936 tuto linii potvrdil, přenášel hlavní těžiště péče o mládež na stát.

Činovníci dobrovolné péče o mládež viděli v soustředění a sjednocení sociální péče o mládež v zemském útvaru dobrou věc, ale představovali si pod ním oproti Ministerstvu sociální péče jiný výsledek. Hlavními požadavky Svazu čs. péče o mládež, jenž byl vrcholným představitelem dobrovolné péče o mládež v Československé republice, byly: použít dosavadně vybudovanou organizaci péče o mládež, uzákonit tuto péči, vzájemně koordinovat její jednotlivé články a finančně péči o mládež zabezpečit.⁹¹ Hlavní nedostatky jmenovaného návrhu zákona z roku 1936 viděli v upřednostňování přílišné centralizace péče o mládež, ve vybudování nového státního úředního aparátu, který péči o mládež jedině prodraží, v nedocenění dobrovolné účasti občanů na péči o mládež. Celkově bylo od nové legislativy očekáváno pouze, že sjednotí zákonnou cestou dosavadní nevhodnou tříšť spolků a zařízení péče o mládež pod společnou střechu a že se vývoj bude ubírat spíše cestou demokratické decentralizace.⁹² Cíl zachovat decentralizaci v péči o mládež vycházel z tendence zachovat dobře fungující síť okresních péčí v jednotlivých okresech, jejichž úzké vymezení umožňovalo místním důvěrníkům péče o mládež dobře poznat specifika svého okresu a dohlížet osobně nad

---

⁹¹ MUSIL, Jiří. C.d. s. 111.

⁹² MUSIL, Jiří. C.d. s. 112-113.

udělováním finančních i jiných podpor. Tato stránka péče o mládež by se s jejím zestátněním přirozeně ztenčila⁹³.

Návrh zákona o veřejné péči o mládež, vypracovaný Ministerstvem sociální péče pod vedením Jaromíra Nečase, jenž měl vstoupit v platnost 1.1. 1940, vyvolal tedy obrovskou diskusi. Ta byla ale přerušena mnichovskými událostmi roku 1938 a zákon již nevzešel v platnost. K zestátnění a centralizaci péče o mládež došlo nakonec až v roce 1947 vydáním zákona o organizaci péče o mládež.

4.5 Vývoj péče o mládež po roce 1948

Výrazný zásah do organizace péče o mládež v Československu přinesl zákon č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež⁹⁴. Tento zákon stanovil nově základní organizační principy péče o mládež. Vývoj k této organizaci péče o mládež navazoval již na úsilí započaté ve 30. letech, jehož cílem bylo postavit péči o mládež na nové základy směrem k jejímu sjednocení v celém státě a k posílení úlohy státu. Na toto úsilí se navazovalo i v roce 1945 bezprostředně po skončení války⁹⁵ a vyvrcholilo právě přijetím již zmiňovaného zákona o organizaci péče o mládež. V posílení role státu v péči o mládež ale nebylo tehdy spatřováno již jen její dokonalejší organizační vedení, ale především posílení státu ve společenských institucích v souladu s rozvojem socialismu.⁹⁶ Veškerá péče o mládež byla tímto zákonem přenesena na zemské a okresní národní výbory. Dle vyhlášky

---

⁹³ FASORA, Lukáš. Centralizační trendy v organizaci péče o mládež v historických zemích Československa v letech 1918-1938. *VVM*, 1999, roč. 51, č. 2, s. 27.

⁹⁴ Okolo zákona o organizaci péče o mládež. *Sociální pracovníce*, 1946, roč. 15, č. 3-4, s. 33-34.

⁹⁵ KOHOUT, Stanislav. Péče o mládež na nové základně. *Sociální pracovníce*, 1945, roč. 14, č. 6-7, s. 61-64.

⁹⁶ "Vývoj státu k socialismu bezpodmínečně vede přes stadium postátňování většiny nebo všech společenských funkcí. Je to zcela v duchu tohoto vývoje, že stát bere na sebe nové a nové úkoly. (...) Nastoupili jsme cestu k nové sociální politice a to nám umožňuje zařadit se mezi národy, kde se staví od základů dobře, kde dítě je předmětem největší péče státu a nejživějšího zájmu a pochopení celé veřejnosti." In KOHOUT, Stanislav. Péče o mládež na nové základně. *Sociální pracovníce*, 1945, roč. 14, č. 6-7, s. 63-64.

předsedy vlády č. 203/1947 Sb., o zrušení spolků uvedených v § 5, odst. 1 zákona č. 48/1947, o organizaci péče o mládež, byla k 31.12. 1947 provedena likvidace těchto dosavadních spolků péče o mládež: *Okresní péče o mládež, Zemského ústředí péče o mládež v Praze, České zemské péče o mládež v Brně, Zemské ústřední péče o mládež v Opavě, Slovenského ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave, Svazu péče o mládež v Brně, Zemské prázdninové a ozdravné péče v Brně a Ostravě a Ústřední prázdninové a ozdravné péče v Praze.*

Od 1.1. 1948 vykonávaly péči o mládež komise okresních a zemských národních výborů, na Slovensku okresních národních výborů a pověřenectva sociální péče, které si však nadále ponechaly názvy *Zemská péče o mládež* a *Okresní péče o mládež*. Komise okresní péče o mládež fungovaly nadále v sídle každého okresního soudu pro jeho obvod. V sídle každého zemského národního výboru měly fungovat *Zemské péče o mládež*, na Slovensku *Slovenská starostlivosť o mládež* v sídle sboru pověřenců. Při místních národních výborech mohly být případně založeny i místní péče o mládež.

Členem komise okresní péče o mládež se mohli od této chvíle stát členové okresního národního výboru, odborníci, dobrovolní pracovníci v oboru péče o mládež, ale také členové ROH nebo Jednotného svazu českých zemědělců či Jednotného svazu slovenských rolníků. Zaměstnanci zrušených spolků a jejich ústavů měli být převzati do státní služby. Náklady na péči o mládež nesl od této chvíle stát, i když nebyla zrušena možnost, aby finance na tuto oblast sociální péče byly nadále získávány z veřejné dobročinnosti. Právní předpisy týkající se péče o mládež zůstaly v platnosti.

Péče o mládež byla tedy tímto zákonem postavena na jednotný základ. Její jednotné provádění bylo zajištěno zřízením stálé koordinační komise pro péči o mládež při úřadě předsednictva vlády, kde byli zastoupeni členové úřadu předsednictva vlády, ministerstva sociální péče, vnitra, zdravotnictví, školství a osvěty, informací, spravedlnosti a příslušná pověřenectva, ROH, Jednotného svazu českých zemědělců, Jednotného svazu slovenských rolníků

a členové nově zřízeného poradního sboru pro péči o mládež při ministerstvu sociální péče.

Jak hodnotit krok k zestátnění spolkových organizací okresních péčí o mládež a jejich zemských ústředí z dnešního pohledu? Odpověď na tuto otázku přináší článek Jiřího Knapíka, který se v něm zabývá konkrétní Okresní péčí o mládež v Opavě v letech 1945-1947, zasazuje její činnost do širšího regionálního kontextu a snaží se působení této sociální instituce typizovat a demonstrovat ji jako určitý modelový příklad platný i pro jiné oblasti. Autor tohoto článku shrnuje, že poté co byly okresní péče o mládež včleněny do struktur národních výborů, vykonávaly zde zpočátku samostatnou činnost v rámci sociálních odborů. Tato situace ale trvala jen do roku 1951, kdy agenda okresních péčí o mládež splynula se sociálními odbory, čímž instituce okresní péče o mládež zanikla. Zanikla tedy organizace, jejímž hlavním smyslem bylo pomáhat státu na poli sociální péče o mládež za pomoci spontánní dobročinnosti občanů.⁹⁷ Tento zánik souvisel s celkovými změnami po únoru 1948 směřujícími k jednostranné unifikaci.

Zákon o organizaci péče o mládež stanovoval povinnosti a úkoly jednotlivých článků péče o mládež. S ohledem na ústavní výchovu mládeže bylo hlavní změnou, že ústavní péče o mládež „mravně ohroženou“ nebo „narušenou“, o mládež tělesně vadnou a „duševně úchylnou“ a o matky a děti ve věku do jednoho roku přešla pouze na Zemský národní výbor a tedy Zemskou péči o mládež.

Tento zákon měl být jen počátkem souboru dalšího zákonodárství týkajícího se péče o mládež – zákona o veřejné péči o mládež, zákona o mládeži mravně ohrožené atd.⁹⁸ Zřízení orgánů péče o mládež mělo být nutným předpokladem a základnou, na nichž měla být tato další zákonná ustanovení týkající se péče o mládež postavena.

---

⁹⁷ KNAPÍK, Jiří. Činnost okresní péče o mládež a podpůrné sociální akce dětem na Opavsku v letech 1945-1947. *Slezský sborník*, 1998, roč. 96, č. 3, s. 213.

⁹⁸ FIALA, Jiří; RŮŽEK, Bedřich; STRAKA, Karel. C.d. s. 31.

5. Mládež „mravně vadná“

5.1 Vymezení pojmu mládež „mravně vadná“

Mládež obecně je termín označující buď nepřesně ohraničenou věkovou skupinu nebo sociální kategorii vymezenou specifickými biologickými, psychickými a sociálními znaky. Tato skupina má své osobité zájmy, aspirace, postoje, společenské postavení, svou roli a prestiž. Mládež je jako sociální skupina velmi dynamická a vnitřně variabilní kategorie: *„Mládež není ani psychologicky, ani sociologicky všeobecným, jednolitým, pevným a stabilním sociálním jevem; je bohatě diferencována s neméně bohatě diferencovanými specifickými potřebami, hodnotovým systémem, postoji, zájmy, názory, (sub)kulturou, atd. (...)“*⁹⁹

Předmětem mého studia je péče o mládež v českých zemích v 1. polovině 20. století se zaměřením na problémovou deviantní mládež. Blíže se tedy zaměřuji na určitou užší skupinu mládeže. Ve vymezení pojmu deviantní mládež je nutné objasnit si dobové označování této skupiny mládeže v určeném zkoumaném období. Jak uvádí Václav Kalibán, byl pojem k označování deviantní mládeže v 1. polovině 20. století velmi nejednoznačný a neustále se proměňoval: *„V minulosti se přistupovalo k pojmu obtížně vychovatelná mládež různě, jak po stránce terminologické, tak po stránce obsahové. Dokladem toho je řada názvů, které vedou až do současnosti: mládež mravně zpustlá, ohrožená, zatížená, zanedbaná, zvrácená, provinilá, narušená, mravně vadná, mravně depravovaná, delikventní, obtížně vychovatelná.“*¹⁰⁰ Významní představitelé zabývající se v 1. polovině 20. století oborem této skupiny mládeže Josef Zeman, inspektor působící na Ministerstvu školství a národní osvěty při referátu pro „úchylnou“ mládež, a Alois Zikmund, ředitel živnostenské pokračovací školy v Zemské vychovatelně v Opatovicích nad Labem, se přikláněli k termínu mládež „mravně vadná“. Tento termín byl

---

⁹⁹ GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha : Victoria Publishing, 1992. s. 229.

¹⁰⁰ KALIBÁN, Václav a kol. *Obtížně vychovatelná mládež : k pojmu, etiologii a prevenci*. Praha : Univerzita Karlova, 1969. s. 94.

také nejpoužívanější v článcích zabývajících se touto skupinou mládeže v dobovém odborném časopise „Úchylná mládež“. Od 60. let 20. stol. začala soudobá pedagogika užívat termín mládež „obtížně vychovatelná“. V dnešní době se používá termín delikventní mládež. Obecnějším termínem je problémová mládež. Vzhledem k zakotvení práce v 1. polovině 20. století se budu držet tehdejšího nejpoužívanějšího termínu k označování této skupiny mládeže a budu pracovat s pojmem mládež „mravně vadná“.

Dalším důležitým bodem při vymezení pojmu mládež „mravně vadná“ je její věkové ohraničení. Obecně je věkové vymezení mládeže velmi obtížné. Vztahuje se k různým geografickým lokalitám, kulturně-historickému a sociálnímu prostředí, k různým sociálním strukturám, sociálním útvarům, třídám i k různým výchozím kritériím (psychologickému, anatomicko – fyziologickému, atd.)¹⁰¹ V současné době se v našich podmínkách o mládeži uvažuje většinou od 14-15ti let, kdy je ukončena povinná školní docházka a započata příprava na budoucí povolání, do zhruba 30ti let, kdy je ukončen proces sociálně-ekonomického osamostatňování.

Pokud se zaměříme na mládež „mravně vadnou“ v 1. polovině 20. století, je podle mého názoru v ohledu jejího věkového vymezení nejsnazší a nejpřehlednější vycházet z informací udávajících, v jakém věku byli mladiství umístováni v tehdejších výchovných institucích (viz. 5.5.2 Přehled výchovných ústavů, str. 92-97). Přestože zde neplatilo striktně dodržované pravidlo ohledně přijímaných mladistvých, převážně platilo, že jedna skupina výchovných ústavů přijímala děti a mládež, kteří byli ve věku povinné školní docházky, tedy od 6-7 do 14 let. Druhý typ výchovných ústavů přijímal mládež ve věku 14-18 let. Protože bych chtěla obsáhnout obě věkové kategorie, budu na základě těchto informací za „mravně vadnou“ mládež považovat jedince obojího pohlaví ve věku zhruba od 6-7 let, kdy už děti, přestože ještě nebyly trestně odpovědné, mohly dostat do konfliktu se zákonem nebo se vyznačovaly jinými problémy, jež mohly vyústit v jejich umístění ve výchovném ústavu. Horní hranicí vymezené skupiny je dokončený 18.,

---

¹⁰¹ GEIST, Bohumil. C.d. s. 228.

případně 21. rok, jakožto nejzazší termín propuštění z výchovného ústavu do běžného prostředí. Je to skupina věkově poměrně široká, ale pokud bych si jí ohraničila úžeji, bylo by poté těžké orientovat se při studiu pramenů a literatury.

Z hlediska sociologie se pokládá za důležitější než věkové vymezení mládeže vymezení prostřednictvím znaků, které charakterizují zahájení nebo ukončení důležitých anatomických, fyziologických nebo sociálních procesů. Za nejdůležitější z hlediska sociologie je považován vývoj sociální. Jedinec mezi obdobími dětství a dospělosti postupně opouští hodnoty a normy stanovované jeho orientační rodinou a dostává se do silného vlivu vrstevnické skupiny a subkultury. Silně se mění jeho společenská pozice, životní názory a postoje, což je způsobeno hlavně vstupem do zaměstnání, ekonomickým osamostatněním a zakládáním rodiny. Z člověka se v tomto období socializace, která je ovšem celoživotním procesem, stává ve většině případů člen společnosti dodržující uznávané normy, hodnoty a způsoby jednání. Někdy je ale tento proces narušen a jedinec se dostává do určitého napětí se společností, kdy přestává obecně sdílené normy a hodnoty dodržovat a stává se deviantním, dobovým termínem první poloviny 20. století tedy „mravně vadným“. Dle jednotlivých teorií sociální deviace (viz. 5.3 Teorie sociálních deviací, str. 70-82) může být tento proces způsoben biologickými či psychickými faktory člověka nebo sociálními a hospodářskými poměry ve společnosti.

„Mravně vadná“ mládež byla tedy tvořena jedinci, kteří měli určité výchovné problémy nebo kteří se už dostali do konfliktu se zákonem. „Mravní vadnost“ spočívala konkrétně dle pohledu Aloise Zikmunda, jenž přispíval často svými odbornými články do časopisu „Úchylná mládež“, v několika hlavních znacích. Byl to především neuspořádaný duševní život vyznačující se slabou vůlí, rozumovou „zaostalostí“, nezodpovědností, nesoucitem, dále tělesná zchátralost, protispolečenské jednání a různé další mravní vady¹⁰². „Mravní vadnost“ se konkrétně projevovala zejména krádežemi, touláním se,

---

¹⁰² ZIKMUND, Alois. Problémy praxe ve vychovatelně. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 5-6, s. 133.

zanedbáváním školní docházky, prostitucí apod. „*Celková mravní zpustlost, toulavost, klackování se (flinkářství) vede až k nepochopitelné často lhostejnosti k budoucí existenci, k lhostejnosti mravní. Hoch se nezačervená, nemá studu před špatným činem, ani před napomenutím. Tuto mravní lhostejnost vypěstovat v mravní starostlivost je jedním z hlavních a přetěžkých úkolů výchovy mládeže mravně vadné.*“¹⁰³

Studiem mládeže se zabývá sociologie mládeže, která zkoumá mládež jako sociální kategorii, její vztah ke kategorii dospělých a k celé společnosti, k různým společenským institucím, její vnitřní složení, specifickou kulturu a životní způsob. Sociologie mládeže se začala rozvíjet mezi dvěma světovými válkami ve 20. století, její bouřlivý rozvoj nastal ale až po 2. světové válce zvláště v USA a Německu. Zpočátku byly základními tématy sociologie mládeže socializace, specifická kultura mládeže apod. V 70. a 80. letech se přesunula pozornost od velkých teorií a koncepcí ke konkrétním tématům a problémům mládeže (nezaměstnanost, narkomanie, marginální skupiny ad.).

V Československu působil již ve 40. letech Sociologický ústav České společnosti sociologické, kde se již v této době zabývali sociologickými výzkumy mládeže. Naplno se ale sociologie mládeže začala rozvíjet až v 60. letech 20. století¹⁰⁴. V roce 1964 byla v Československé sociologické společnosti založena opět sekce sociologie mládeže. V této době byl zkoumán hlavně vztah mládeže a společnosti, úloha vysokoškolských studentů, generační konflikty apod. V 70. letech se vývoj této disciplíny pozastavil a pokračoval opět až od 80. let, kdy se zkoumaly hlavně hodnotové orientace, životní cíle, aktivity volného času, inovační aktivity, vzdělávání, politické aktivity apod.

---

¹⁰³ ZIKMUND, Alois. Problémy praxe ve vychovatelně. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 5-6, s. 134.

¹⁰⁴ KREJČÍ, Jaroslav aj. *Aktuální problémy sociologie mládeže*. Ostrava : Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1965; PELÁN, Jan a kol. *Sociologie mládeže : sborník materiálů z celostátního semináře konaného ve dnech 13.-15. března 1967 v Jihlavě*. Praha : Socialistická akademie, 1967; *Sociologie mládeže*. 1. díl, Plzeň : Lidová univerzita pracujících, 1967.

Jak uvádí Velký sociologický slovník¹⁰⁵, mládež je typickým tématem pro interdisciplinární výzkum, na němž se mohou podílet různé společenské vědy (pedagogika, psychologie, biologie, antropologie, medicínské vědy, apod.). Častým předmětem zájmu jsou právě marginální skupiny a jejich vliv na společnost. Podle mého názoru je proto nosné zkoumat mládež a zvláště již jmenované marginální deviantní skupiny a zároveň péči, která byla obecně mládeži i konkrétně mládeži „mravně vadné“ poskytována i v minulosti. Svou diplomovou práci jsem proto pojala jako konkrétní výzkum péče o mládež „mravně vadné“ v širší perspektivě péče o mládeže obecně a rozvoje sociální politiky a sociální péče v českých zemích v 1. polovině 20. století.

5.2 Vývoj trestního zákonodárství týkajícího se mládeže:

5.2.1 úvod

Při vymezení „mravně vadné“ mládeže je dále nutné rozebrat si také vývoj nejdůležitějších zákonných norem týkajících se trestního soudnictví nad mládeží, protože k pochopení sociální deviace je podstatná znalost samotných norem zkoumané společnosti. Mládež se dostávala do vychovatelů či výchoven v určitém procentu na základě přestoupení zákona a soudního usnesení. Pro sledované období byly zásadní především zákony č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách (robotárnách) a polepšovnách, zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží a trestní zákon č. 86/1950 Sb.

Trestní zákonodárství nad mládeží jako určitou osobitou skupinou se vyvíjelo postupně od 19. století. Až v tomto století začalo být dětství a dospívání reflektováno trestním právem jako určitá věkem ohraničená životní fáze, vyznačující se řadou specifik oproti období dospělosti. Obrat v chápání mládí jako určité formy patologie přinesl až konec 19. století, kdy byla tehdejší reformní hnutí prosazována především změna soudního řízení

---

¹⁰⁵ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996. s. 635.

a sankčního systému uplatňovaného vůči mladistvým. Vycházelo se z koncepce, která uznávala období dětství a dospívání jako samostatnou životní fázi a její specifika respektovala i odlišnou právní regulací.¹⁰⁶

Trend soudit trestně stíhanou mládež podle jiných paragrafů než dospělé osoby u nás vyvrcholil přijetím zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží. Diskuse o jeho přijetí se mezi tehdejšími odborníky ale vyvíjela již dříve, což dokládá např. publikace Augusta Miříčky z 20. let 20. století¹⁰⁷. Miříčka byl profesorem trestního práva na Karlově Univerzitě v Praze. Ve své publikaci zdůrazňuje, že: *„...čin spáchaný jedincem, dosud fyzicky i mravně úplně nevyvinutým, tedy právě ve mladistvém věku, nelze hodnotiti dle stejného měřítka, jako čin dospělého, že tu musí rozhodovati zcela jiná pravidla, že sluší užití zásadně jiných prostředků předstížných i odvetných a že mezi nimi trest má býti ultimum remedium, poslední prostředek, jehož sluší užití jen tam, kde jiné neslibují výděлку, avšak jinak že má býti nahrazen opatřeními ochrannými a výchovnými.“*¹⁰⁸ Hlavní pilíře v budování nové úpravy péče o mládež stíhanou soudem spatřuje v náležité úpravě trestního práva mládeže, ve správném výběru způsobilých soudců z povolání i laiků a v účelném vybudování instituce pomocnictví při soudech mládeže. Těžiště účelného soudnictví nad mládeží nemělo ležet v trestání, ale v opatřeních výchovných a ochranných. Cílem budování nové úpravy péče o mládež soudně stíhanou měla být především záchrana každého možného člena národa, který by se jinak mohl stát nebezpečným a břemenem pro společnost. Tato argumentace zdůrazňující záchranu individuí, aby byl posílen národ a „mladý stát“ byla ve 20. letech v oblasti péče o mládež poměrně častá.

---

¹⁰⁶ VÁLKOVÁ, Helena; FRIEDER, Dünkel. *Trestní zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě*. Praha : LEGES, 1992. s. 10-11.

¹⁰⁷ MIŘIČKA, August. *Péče o mládež soudně stíhanou*. Brno: Česká zemská péče o mládež na Moravě v Brně, 1923.

¹⁰⁸ MIŘIČKA, August. C.d. s. 4.

5.2.2 Trestní zákon č. 117/1852 ř. z.

Když se vrátíme zpět k vývoji trestního soudnictví nad mládeží do 19. století, je nutné objasnit si trestní zákon č. 117/1852 ř. z. a zákony č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách (robotárnách) a polepšovnách. Trestní zákon č. 117/1852 ř. z. stanovil hranici plné trestní odpovědnosti na 14 let a věk do 20 let znamenal pouze polehčující okolnost. Zletilosti se v této době dosahovalo ve 24 letech. Tato hranice byla v roce 1919 posunuta na 21 let. V zodpovědnosti za trestný čin byli mladiství postaveni na úroveň dospělých osob. Trestné činy způsobené dítětem, které bylo starší 10 let, se ponechávaly domácímu potrestání. Trestné činy povahy zločinu spáchané nedospělými ve věku 11-14 let měly být potrestány vězněním od 1 dne do 6 měsíců v místě pod dozorem soudu nebo ve výchovácím ústavě. Po odpykání trestu mohl být mladistvý dodán na další výchovu do polepšovny. Z výše uvedeného vyplývá, že trestní zákon z roku 1852 byl ještě příkladem zákonodárství, které upřednostňovalo v případě trestné činnosti mládeže trest před výchovnými prostředky. Pro tento svůj přístup k trestným činům spáchaným mladistvými osobami byl také později kritizován.

5.2.3 zákony č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách (robotárnách) a polepšovnách

Právní základy a organizace donucovacích pracoven a polepšoven byla v Čechách, na Moravě a ve Slezsku založena na zákonech č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách (robotárnách) a polepšovnách. V ostatních částech státu - na Slovensku a Podkarpatské Rusi spočívaly donucovací pracovny na zák. čl. XXI/1913, polepšovací výchova na novele k trestnímu zákonu zák. čl. XXXVI/1908, na zákonu o soudnictví nad mládeží zák. čl. VII/1913, na zák. čl. VIII/1901 o státních dětských domovech, na zák. čl. XXI/1901 o péči o děti starší sedmi let odkázané na veřejnou podporu a na § 264 zák. čl. XX/1877 o věcech poručenských a opatrovnických.

Donucovací pracovny napravovaly prohřešky dospělé populace. Byly to ústavy určené k zadržení a nápravě antisociálních „živlů“, kteří se dopustili především potulky, žebroty, štítění se práce, porušení policejního dozoru, příživnictví nebo prostituce. Polepšovny sloužily ústavní polepšovaci (ochranné) výchově osob mladších 18 let. Osoba mladší 18 let se mohla do polepšovny dostat na základě několika důvodů. Byly sem odkázány osoby ve věku 14-18 let, které by jinak byly odkázány do pracovny. Zadržení v polepšovně mohlo být dále vysloveno trestním soudem, pokud mladistvá osoba spáchala trestný čin, jenž se u dospělých trestal jako zločin. Kromě trestního soudu mohlo být zadržení v polepšovně nakázáno také bezpečnostními úřady, které zakročovaly ohledně nedospělců, jež se dopustili přečinu nebo přestupku. Mladistvý mohl být do polepšovny přijat i na základě návrhu zákonného zástupce a se souhlasem poručenského soudu.

Hlavním cílem pobytu mladistvého v polepšovně byla jeho mravní výchova a výcvik v nějakém pro budoucí život účelném zaměstnání. Polepšovaci výchova trvala neomezeně, nejdéle však do 20. roku věku. Pracovny i polepšovny byly zakládány jako ústavy zemské a země byly povinny zřizovat je v přiměřeném počtu. Dle slovníku veřejného práva československého¹⁰⁹, jenž byl vydán roku 1929, byly pracovny a polepšovny zřízeny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v Praze, Pardubicích, Kostomlatech, Opatovicích nad Labem, Králíkách, Brně, Šumperku, Znojmě, Uherském Hradišti, Boskovicích, Mohelnici, Novém Jičíně a Albrechticích. Pracovny a polepšovny byly zpravidla samostatnými ústavami a byly rozděleny dle pohlaví, věku a národnosti přijímaných klientů, zvaných dobově „káranci“.

Vedle těchto státních polepšoven existovaly i jiné veřejné (městské) a soukromé ústavy, především ústavy Zemských komisí pro péči o mládež, které byly určeny k ochranné výchově mladistvých osob a kam byli mladiství umísťováni se souhlasem státní správy, pokud nebylo v zemi postaráno o polepšovny. Nápravě prostitutek měly sloužit zvláštní ústavy (dle § 15 zák.

---

¹⁰⁹ Slovník veřejného práva československého. Sv. I (A až CH), Brno : Polygrafia : Rudolf M. Rohrer, 1929. s. 450.

č. 241/1922 Sb.). K tomuto účelu sloužily v Praze tzv. Domovina armády spásy v Krči nebo útulna Záchrana. Dívky zadržené pro prostituci byly ale běžně umísťovány i ve vychovatelnách a výchovných pro „mravně vadné“ dívky, kam přicházely i dívky s jinými prohřešky.

Podobná nařízení pouze s drobnými rozdíly platila o polepšovaci výchově mladistvých osob i na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Na tomto území fungovala na počátku 20. století ale pouze jedna napravovací instituce – Státní ústav Komenského v Košicích, kam byli přijímáni českoslovenští státní příslušníci mužského pohlaví do 18ti let. Polepšovna pro dívky v těchto zemích republiky dlouhou dobu chyběla, a proto byly dívky dodávány do moravských zemských ústavů do doby, než byla ve 30. letech 20. století vybudována Dívčí vychovatelná spolku „Záchrana“ v Likieru u Rimavské Soboty.

5.2.4 Zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží

Zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží přinesl velmi důležitou změnu na poli trestání mladistvých osob. Vyčlenil problematiku trestných činů mladistvých z obecně trestněprávních prepisů. Celým zákonem se současně vinula jako červená nit myšlenka upřednostňující u mládeže výchovná opatření před trestem. Mezi hlavní přínos tohoto zákona tedy patřilo, že posuzoval trestné činy mládeže jinak než trestné činy dospělých, přizpůsoboval trestní řízení věku provinilce, poskytoval soudu dostatečný výběr prostředků k nápravě a staral se o to, aby opatření uložená soudem byla vykonávána správně. Tento zákon myslel navíc i na případy zanedbání péče o mladistvé ze strany dospělých.

Zákon o trestním soudnictví nad mládeží stanovil hranici trestní odpovědnosti na 14 let a vymezil několik nových důležitých pojmů, mezi něž patřily: nedospělý, mladistvý, ochranná výchova, ochranný dozor a pojmy výchovna a polepšovna. Pojem nedospělý vymezoval osoby, které spáchaly trestný čin do 14. roku svého věku. Za tento trestný čin mohl být nedospělý

pokárán a jeho potrestání přenecháno rodině nebo škole, umístěn v jiné rodině, léčebném nebo jiném ústavu nebo mu mohl být nařízen ochranný dozor či ochranná výchova. Pojem mladiství označoval osoby, které spáchaly trestný čin ve věku 14-18 let. Tento trestný čin se nazýval provinění. Pokud byl mladistvý uznán vinným, mohl soud upustit od jeho potrestání nebo ho odsoudit podmíněně či nepodmíněně. Ve všech případech ale mohl uložit ochranný dozor nebo ochrannou výchovu.

Ochranný dozor znamenal dohled nad řádnou výchovou nedospělého nebo mladistvého ve vlastní rodině nebo v rodině, v níž žil. Byl ukládán v případě upuštění od potrestání, podmíněného odsouzení mladistvého, někdy i před propuštěním mladistvého z výchovného ústavu. Jeho výkonem byl pověřen poručenský nebo opatrovnický soud. Ochranný dozor mohl probíhat nejdéle do dovršení 21. let. Ochranného dozorce charakterizuje Helena Válková těmito slovy: *„Ochranný dozorce, zpravidla důvěrník pomocných zařízení pro soudní péči o mládež nebyl jen referentem, který ohlašuje příslušnému soudu, zda osoba pod dozorem zachovává podmínky uložené trestním soudem, ale i rádcem a podpůrcem mladistvého. Mezi úkoly ochranného dozorce patřilo např. opatření pracovního místa, sjednání honoráře, poskytnutí ošacení, umístění v útulku, intervence u poručenského soudu apod.“*¹¹⁰ V instituci ochranného dozoru je možné vidět první pokus o zavedení probačního dohledu, jenž však z dalšího československého trestního zákona z roku 1950 mizí.

Pojem ochranná výchova obsahoval význam nápravného prostředku, ke kterému se přistupovalo, když nebylo možné odstranit nedostatky ve výchově nedospělého nebo mladistvého v jeho vlastní rodině nebo v rodině, v níž žil. Ochrannou výchovu mohl soud nařídit v rodině, jež k tomu byla způsobilá a ochotná, nebo ve výchovné instituci. Ochranná výchova probíhala stejně jako ochranný dozor, dokud to vyžadoval její účel, nejdéle však do dokonání 21. roku věku. Mohla být změněna v ochranný dozor a naopak.

---

¹¹⁰ VÁLKOVÁ, Helena; FRIEDER, Dünkel. C.d. s. 32.

Ochranná výchova ústavní a tresty mladistvých byly uskutečňovány ve výchovných nebo v polepšovných. Rozdíl byl v tom, že ve výchovně se odstraňovaly nedostatky řádné výchovy trestně ještě neodpovědných nedospělých a tresty odnětí svobody mladistvého nižší než 6 měsíců. Tresty odnětí svobody mladistvých nad 6 měsíců se vykonávaly v polepšovných.

Tab. č. 1: Počet nedospělých a mladistvých, kteří byli od 1.10. 1931 do 1.10. 1932 dáni pod ochranný dozor, ochrannou výchovu rodinnou nebo ústavní¹¹¹:

	chlapci	Děvčata	
ochranný dozor	1553	264	trestním soudem
	123	22	Poručenským soudem
	1676	286	Celkem
ochranná výchova rodinná	74	13	trestním soudem
	82	14	Poručenským soudem
	156	27	Celkem
ochranná výchova ústavní	144	33	trestním soudem
	34	15	poručenským soudem
	178	48	Celkem

Zákonu byla přizpůsobena i organizace trestního soudnictví nad mládeží. U krajských soudů byly k tomuto účelu založeny senáty mládeže, u okresních soudů byl ustanoven soudce mládeže, který mohl vykonávat i agendu soudce poručenského, a soud mládeže. Při souzení mladistvého byl kladen důraz na podrobné zjištění jeho osobních, rodinných i majetkových poměrů. Z tohoto důvodu se rozvíjela spolupráce soudů a senátů mládeže s pomocnými zařízeními pro soudní péči o mládež, které se v Československu vyvinuly ve dvou typech. K tomuto účelu fungovaly soudní odbory při okresních péčích o mládež a zvláštní úřadovny s vlastním personálem působící přímo u soudů. Helena Válková uvádí, že postupně byly upřednostňovány úřadovny¹¹².

¹¹¹ Tato čísla uvádí: ZELENKA, B. Příčiny úpadku mravního stavu a přestupnosti mládeže. *Úchylná mládež*, 1933, roč. IX., č. 4-5, s. 35.

¹¹² VÁLKOVÁ, Helena; FRIEDER, Dünkel. C.d. s. 29.

Zákon o trestním soudnictví nad mládeží tedy přinesl významné změny. Přesto se jeho praktické provádění neobešlo alespoň zpočátku bez potíží a nevyřešených situací, což dokládá JUDr. Marie Lauschmannová ve svém odborném článku v časopise „Úchylná mládež“ v roce 1939. JUDr. Lauschmannová poukazuje zejména na nedostatečnou znalost předpisů u některých soudců, hlavně v ohledu nově zavedených ochranných opatřeních. Upozorňuje také na to, že se v mnoha místech nevytvořil žádoucí pracovní styk mezi soudy mládeže a poručenskými soudy a také mezi soudy mládeže a organizacemi pro péči o mládež, což ztěžovalo efektivní fungování nově zaváděného trestního soudnictví nad mládeží. Autorka článku také podrobněji rozebírá otázku ochranné výchovy. V ohledu ochranné výchovy ústavní upozorňuje především na problém zdlouhavého umístování mládeže ve výchovných ústavech, protože se zde nedostával dostatečný počet míst pro potencionální klienty, na neexistenci ústavu pro mladistvé „psychopaty“ a na problém umístování „chovanců“ či „chovanek“ po propuštění. V případě ochranné výchovy rodinné shledává ještě těžší nedostatky a to zejména v souvislosti se zákonem o ochranné výchově, jenž měl být vydán následně po zákonu č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, ale jenž ještě v roce 1939 vydán nebyl.¹¹³ Zákon o ochranné výchově měl kromě vyjasnění ochranné výchovy rodinné upravit zejména ochrannou výchovu ústavní pro děti a mladistvé, kteří se ještě nedopustili trestného činu, ale v jejichž životě se již vyskytovaly pádné důvody pro to, aby byli umístěni v některém z výchovných ústavů.¹¹⁴

5.2.5 Trestní zákon č. 86/1950 Sb.

Trestní zákon č. 86/1950 Sb. přinášel ve vztahu k trestání mládeže podstatné změny a lze říci, že v určitém směru posun zpět před rok 1931.

---

¹¹³ LAUSCHMANNOVÁ, Marie. Zkušenosti z trestního soudnictví nad mládeží. *Úchylná mládež*, 1939, roč. XV., č. 5-6, s. 99-104.

¹¹⁴ ZAVŘEL, Lev. Co bude s ochrannou výchovou? *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 1-2, s. 15-20.

Zvýšil hranici trestní odpovědnosti mládeže na 15 let. Mládež ve věku 15-18 let označoval jako mladistvé. Po spáchání trestného činu mohlo dojít k upuštění od potrestání, dále mohl být mladistvý odsouzen a vykonal si svůj trest v samostatných ústavech pro mladistvé nebo ve zvláštních odděleních soudních věznic. Další možností bylo uložení tzv. ochranných opatření, mezi něž patřilo ochranné léčení, ochranná výchova a zabránění. Hlavním účelem těchto opatření bylo chránit společnost před trestnými činy, k nimž mohlo v budoucnu dojít, a umožnit osobám, které pro svou chorobu nebo pro zanedbanou výchovu mohly spáchat trestný čin, aby se léčením a výchovou staly platnými členy společnosti. Ochranná výchova měla trvat do dovršení 18 let, s maximálním prodloužením do 19 let, pokud to vyžadoval zájem „chovance“. Ochranná výchova byla ukládána vždy i osobám starším 12 let, které spáchaly trestný čin, za něž zákon stanovoval trest doživotí nebo trest smrti. Mohla být uložena i osobám mladším 15 let, které se dopustili jiného trestného činu, bylo-li to nutné k zajištění jejich řádné výchovy. Ochranná výchova se vykovávala ve výchovných ústavech. Změnou oproti zákonu č. 48/1931 Sb., o trestní soudnictví nad mládeží bylo, že trestní zákon z roku 1950 už neobsahoval instituci ochranného dozoru.

Trestní zákon z roku 1950 znamenal opět včlenění trestní problematiky mladistvých do obecně trestněprávních předpisů, čímž došlo i ke zrušení soudů a senátů mládeže a úřadoven pro péči o mládež. V tomto směru tedy nebylo navázáno na nové progresivní směry, které přinášel zákon o trestním soudnictví nad mládeží z roku 1931. *„Osm okleštěných paragrafů v trestním zákoně z r. 1950, které upravovaly problematiku mladistvých nemohlo zajistit, aby proklamovaný výchovný účel trestu u mladistvých byl v praxi skutečně naplňován.“*¹¹⁵

---

¹¹⁵ VÁLKOVÁ, Helena; FRIEDER, Dünkel. C.d. s. 37.

5.3 Teorie sociálních deviací

Při studiu problémové mládeže je velmi nosné nechat se inspirovat teoriemi sociálních deviací. Nejprve k pojmu sociální deviace: „V každé společnosti se vždy vyskytoval někdo, kdo se nějakým způsobem odlišoval od „normálu“. (...)Obecně lze říci, že se choval deviantně, protože deviace v běžném slova smyslu znamená odchylku, odklon či odbočení. Sociálně deviantním pak bude možné označit chování odchylovající se od společenských norem a narušující společenské soužití, soudržnost a pořádek v dané komunitě.“¹¹⁶ Pojem sociální deviace se ale začal používat až ve 40. letech 20. stol. v americké a britské sociologii a ve východoevropské sociologii až od 60. let hlavně v Polsku, později i v bývalém Sovětském svazu a ostatních zemích. V předešlé době se používaly pojmy anomie, sociální patologie a sociální dezorganizace.

Pojem anomie zavedl do sociologie Émile Durkheim. Označil jím stav vyvolaný rozpadem hodnotových a normativních systémů, který vede k pocitu osamocení, strachu a k odchýlnému jednání. Pojem sociální patologie byl do sociologie zaveden Herbertem Spencerem, který hledal paralelu mezi biologickou a sociální patologií, mezi biologickým a sociálním organismem. Tento jeho biologismus byl později hlavní příčinou zamítání a nahrazování jeho pojmu sociální patologie pojmem sociální dezorganizace nebo sociální deviace. Koncept sociální dezorganizace vypracovala chicagská škola¹¹⁷. Hlavní tezí této školy bylo, že deviantní chování vyvolává sociální dezorganizace, a to hlavně proto, že normativní řád nutný pro „normativní“ chování neprostupuje všemi úrovněmi společnosti, zejména nevstupuje do jejich nejnižších úrovní.

Na přelomu 19. a 20. století byly mezi sociálně patologické fenomény řazeny především kriminalita, sebevražednost, alkoholismus, homosexualita

---

¹¹⁶ KOMENDA, Antonín. *Sociální deviace : historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999. s. 9.

¹¹⁷ Chicagská škola se rozvíjela v USA především ve 20. a 30. letech 20. století. Zkoumala řadu sociologických oblastí, mimo jiné i sociální deviace v prostředí města Chicaga. Hlavními představiteli této školy jsou Robert Ezra Park a Ernest Burgess.

a jiné sexuální odchylky, prostituce, rozvodovost, příp. i nezaměstnanost a válka. Později k nim přibýly především narkomanie a chuligánství.¹¹⁸ Většina z těchto dobových problémů se týkala i života problémové mládeže.

I z výčtu uvedených dobových sociálně patologických fenoménů vyplývá, že univerzální definice deviací neexistuje. Každá společnost si vytváří vlastní pravidla, předpisy, nařízení, směrnice a příkazy a na jejich základě určuje, co je delikventní, a podle toho uděluje delikventům tresty. Hranice mezi normalitou a deviací se proměňuje také v průběhu věků. Je tedy možné říci, že společenský konsenzus o tom, co lze pořadit pod normální a co pod deviace se dynamicky proměňuje a je vysoce variabilní od jedné společnosti ke druhé. Tento proces změny společenského pojetí deviace v průběhu času lze sledovat i v sociálních vědách, v nichž od poloviny 19. století vznikla řada definic a škol, které přistupovaly k pojetí a vymezení sociálních deviací odlišně. Základní paradigmaty zkoumání sociálních deviací v minulosti nám tedy přináší mnoho teorií¹¹⁹. *„Žádná z těchto teorií neposkytuje přesvědčivé vysvětlení celého fenoménu zločinu, natož pak deviace vůbec. V něčem se však překrývají a v něčem zase doplňují, takže nám společně umožňují pochopit hlavní aspekty deviantního jednání.“*¹²⁰

Antonín Komenda¹²¹ uvádí, že pro základní výčet jednotlivých směrů představ o deviantním a zločinném jednání z hlediska historického vývoje se používají dva druhy členění¹²². První členění rozlišuje tři základní paradigmaty zkoumání sociálních deviací- klasickou školu, kriminologický pozitivismus a moderní kriminologické směry (biologické, psychologické a sociologické teorie). Druhé členění rozlišuje pouze tradiční a moderní teorie

---

¹¹⁸ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996. s. 758.

¹¹⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999; KOMENDA, Antonín. *Sociální deviace : historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999; MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace : přehled sociologických teorií*. Praha : Karolinum, 2001.

¹²⁰ GIDDENS, Anthony. C.d. s. 190.

¹²¹ JUDr. et PhDr. Antonín Komenda, Ph.D. působí na katedře politologie a společenských věd právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

¹²² KOMENDA, Antonín. C.d. s. 77.

zkoumání sociálních deviací. Tradiční teorie vymezuje od vzniku kriminologie do 50.-60.let 20. století, moderní od 50.-60.let do současnosti. Ve svém popisu základních znaků jednotlivých paradigmat zkoumání sociální deviace se budu ale přidržovat prvního zmíněného členění.

S prvními vážnějšími pokusy o nalezení příčin nekonformního, delikventního a deviantního jednání se setkáváme už u myslitelů 16. a 17. století jako byli Baruch Spinoza, René Descartes a Gottfried Wilhelm Leibniz, kteří se snažili analyzovat lidskou činnost stejným způsobem, jakým zkoumali okolní svět přírodovědci. Tito vědci ale argumentovali ještě výkladem, který za zdroj deviantního a kriminálního jednání považoval vliv nadpřirozených sil. Teprve osvícenští filozofové 18. století jako Charles Louis Montesquieu, François-Marie Arouet Voltaire, Denis Diderot nebo Jean Jacques Rousseau se snažili v rámci obecného úkolu vědecky a racionálně vysvětlit svět vytvořit nové pojetí trestného činu, které by vycházelo z požadavku nedeterminované „svobodné“ vůle přičetného subjektu. Tato etapa nového nazírání na problematiku deviantního a kriminálního jednání je spojena jak s ideovou změnou přístupu k chápání normálního a deviantního, tak i s postupnou reformou trestního práva a příslušných trestních systémů Evropy a Severní Ameriky. Úsilím reformátorů trestního práva, mezi něž zařazujeme především Cesare Beccariu, Jeremy Benthama, Patricka Colquhouna ad., byl hlavně přechod od brutality trestání za starého režimu k přijetí nových racionálnějších, disciplinačních a „neviditelných“ forem dohledu a nápravy. Výsledkem jejich snah byl vznik nového modelu detenční správy, disponující byrokratickým aparátem a policejní administrativou, přijetí nových trestních kodexů i změna postojů k pachatelům trestných činů. Změnou systému dohledu a nápravy v 18. a 19. století se zabývá velmi podrobně M. Foucault ve svém díle *Dohlížet a trestat*¹²³.

Klasická škola usilovala o „reformu práva“. V centru pozornosti u ní byla skutková podstata trestného činu a trest samotný, ne deviant ani společnost.

---

¹²³ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000; TINKOVÁ, Daniela. *Hřích zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha : Argo, 2004.

Zdůrazňovala důstojnost a nedokonalost člověka a v přístupu k pachatelům trestného činu i k duševně nemocným prosazovala humánnější přístupy. Hlavními představiteli této školy jsou italský aristokrat, filozof a politik Beccaria a anglický právník a filozof Bentham. Beccaria formuloval systém trestní justice, vycházející z proporcionální odplaty za zlo, které je předem vymezeno. Bentham vynalezl tzv. Panoptikon, moderní vězení, jež by umožnilo permanentní kontrolu vězňů. Klasická škola položila základ pro evropský trestní systém.

Pozitivistická škola usilovala oproti klasické škole o „reformu člověka“. Deviace začala být v rámci této školy vnímána jako patologie, jako projev nemocného organismu, protože společnost začala být v této době sociálními vědci přirovnávána k biologickému organismu. Tato škola tvrdila, že člověk je k určitému jednání předurčen a zaměřovala se na rozpoznání faktorů, které člověka k deviantnímu jednání determinují. Deviaci neřešila trestem, ale převýchovou nebo důslednou detencí. Myšlenky této školy se staly základem pro trestní systém v USA.

V českých zemích a také na Slovensku se v průběhu 19. století s ucelenější koncepcí původního kriminologického studia nesetkáváme. Průkopníkem na poli studia kriminálního a deviantního jednání byl až Tomáš G. Masaryk se svou prací Sebevražda hromadným jevem společenským, na níž později navazovaly četné studie Jaroslava Kallaba, Maxe Lederera, Františka Štampacha ad. především v tehdejších odborných časopisech.

Vysvětlení sociálních deviací přináší také moderní kriminologické směry, mezi něž zařazujeme biologické, psychologické a sociologické teorie sociálních deviací. Každá z těchto teorií hledá příčiny sociální deviace jinde. Biologické teorie sociální deviace, jejichž zakladatelem je Cesare Lombroso, upřednostňují názor, že za vznikem deviantního jednání stojí biologický determinismus. Rozhodujícím faktorem vedoucím k deviaci je tedy existence určité biologické abnormality (tvar lebky, tělesná konstituce, poškození mozku apod.). V rámci tohoto přístupu se rozvíjely výzkumy konstituční typologie člověka, studium rodokmenů atd. Přestože byly později tyto teorie shledány

zcela nehodnověrnými, teze o vlivu biologického typu na kriminalitu se opakovaně vrací. „Nadále nelze vyloučit, že existuje souvislost mezi biologickými faktory a určitými typy zločinců. Někteří jedinci například mohou mít vrozené předpoklady k popudlivosti a agresivitě. To by se v určitých situacích mohlo projevit v četnosti přečinů spojených s fyzickým napadením jiné osoby. Nemáme však žádné přesvědčivé důkazy, že by takové osobnostní rysy byly dědičné, a i kdyby byly, jejich vztah ke kriminalitě by byl přinejlepším velmi vzdálený.“¹²⁴

Psychologické teorie sociálních deviací považují devianty také za nositele jisté abnormality. Její původ ale vidí v psychice člověka a v duševních pochodech, které jsou zjistitelné z analýzy biografie jednotlivce. „Deviaci tak, z hlediska psychologického a psychiatrického, lze považovat za stav organismu, který jedince „vede“ k určitému deviantnímu jednání.“¹²⁵

Z hlediska psychopatologie je deviantní chování považováno za projev nemoci, tedy za něco, co je třeba léčit a podrobovat kontrole lékařů. Psychopatologický přístup byl zvláště patrný na přelomu 19. a 20. století, kdy se objevují první analýzy psychopatické, neurotické apod. osobnosti, které se od té doby staly povinnou součástí učebnic obecné psychiatrie a klinické psychologie. Z hlediska etiologie deviantního jednání se psychologické teorie zaměřují na studium poruch v emocionální sféře jednotlivce, nedostatečnou socializaci, deprivaci, slabě vyvinuté morální hodnoty či agresivitu. Pro rozvoj psychologického poznání v oblasti společensky škodlivého jednání měla velký význam psychiatrie, která psychologickým výzkumům poskytla jak příslušný metodologický aparát, tak i teoretické zázemí.

Velkou roli na tomto poli sehrály v první polovině 20. století psychoanalytické koncepce Sigmunda Freuda, přestože on sám se přímo zločinem nezabýval. V rámci tohoto přístupu se rozvíjela např. teorie frustrace, teorie vazby a mateřské deprivace, psychologie morálního vývoje, rysové teorie apod. Zhodnocení přínosu psychologických teorií sociální deviace

---

¹²⁴ GIDDENS, Anthony. C.d. s. 191.

¹²⁵ KOMENDA, Antonín. C.d. s. 111.

je v podobném duchu jako zhodnocení teorií biologických: „Ať už psychologické teorie kriminality vycházejí z Freuda nebo z jiných perspektiv, mohou přinejmenším vysvětlit jen některé aspekty zločinu. (...) Existuje mnoho různých trestných činů a nelze předpokládat, že by všichni jejich pachatelé sdíleli určité psychologické rysy.“¹²⁶

Biologické i psychologické teorie sociální deviace vycházejí z analýzy individua. Sociologické teorie oproti tomu zdůrazňují pro vznik sociální deviace rozhodující vliv společnosti. „Sociologické teorie sociálních deviací se vyvíjí již od konce minulého století /19. století pozn. autora/. Neexistuje obecně sdílená shoda, kdo, případně která škola znamenala zrod sociologie deviace. Sumner za počátek považuje rok 1895, kdy francouzský sociolog Durkheim sepsal svá „Pravidla sociologické metody“ (Sumner, 1994), Downes a Rock ve svém chronologickém řazeném průvodci teoriemi sociálních deviací začínají Chicagskou školou (Downes-Rock, 1990) inspirovanou mimo jiné protokriminologií, ale přiznávají i další sociologické a filozofické kořeny. Někdy bývá vznik zájmu o sociální deviace spojován se sociální patologií. Tento termín zavedl do sociologie britský sociolog druhé poloviny 19. století Herbert Spencer, který hledal analogie mezi vývojem biologických organismů a vývojem společností, a který se stal silným inspiračním zdrojem pro první generaci amerických sociologů, která se formovala od 70. let 19. století.“¹²⁷

Protože je velmi obtížné vytvořit jediný abstraktní koncept, který by mohl být aplikován na všechny deviantní fenomény, omezuje každý existující koncept sociálních deviací svou pozornost pouze na určité vybrané rysy deviantních fenoménů. Dle Komendy zahrnuje sociologické zkoumání deviace a deviantního jednání dvě dimenze – za první etiologii deviantního jednání (výzkum proč k deviaci došlo a jaké sociální faktory vznik deviace umožnily a ovlivnily) a za druhé výzkum samotného pojmu a definice deviace, výzkum

---

¹²⁶ GIDDENS, Anthony. C.d. s. 192.

¹²⁷ MUNKOVÁ, Gabriela. C.d. s. 18.

porušovaných pravidel a výzkum toho, proč jsou jisté rysy či osoby tradičně spojovány se stigmatizací, odsuzováním a trestáním.¹²⁸

Etiologii deviantního jednání vysvětlovalo několik teorií, mezi něž patří teorie anomie, teorie sociální dezorganizace, teorie diferenciatní organizace a teorie sociální kontroly. Pojem anomie vnesl do sociologické teorie Émile Durkheim. Tento koncept rozpracoval ve svém díle *Dělba práce ve společnosti*¹²⁹. Anomií Durkheim rozumí stav beznormnosti nebo bezzákonosti (hlavně ve smyslu morální regulace), jenž nastává v moderní společnosti na přelomu 19. a 20. století v důsledku prudkého rozvoje ekonomiky, která se ale vyvíjí bez omezujícího vlivu morální regulace. Tento uvolněný prostor bez jasně formulovaných pravidel se naplňuje odchylným jednáním, protože lidé, kteří se necítí být vázáni jasnými morálními pravidly ve sféře dělby práce, se chovají sobecky a snaží se realizovat pouze svůj ekonomický sebezájem. Ekonomické krize a třídní konflikty proto nejsou příčinou nýbrž projevem anomie. Durkheim upozorňuje na specifickou roli trestů za deviantní chování. Tresty neslouží jen k léčení odchylky devianta, ale v symbolické rovině sdělují, že jednání, na které je reagováno, je ze strany společnosti nežádoucí. Tresty tedy tímto způsobem připomínají společenské normy.

Durkheimův koncept anomie rozpracoval v 1. polovině 20. století Robert Merton King v díle *Social Structure and Anomie*. Merton rozpracoval klíčový rys americké společnosti 30. let – kontrast mezi tzv. americkým snem a realitou tvrdé ekonomické nerovnosti. Zdrojem anomie v jeho analýze americké společnosti byl nedostatek symetrie mezi kulturním cílem, který představoval finanční úspěch, a sociální strukturou společnosti, jež ale všeobecné dosažení úspěchu neumožňovala. Ve svém díle se zaměřuje hlavně na demoralizaci prostředků používaných k dosažení amerického snu.

Z Mertonovy funkcionální analýzy vychází řada strukturálních a subkulturních teorií deviace, které původ deviace vysvětlují z hlediska pozice,

---

¹²⁸ KOMENDA, Antonín. C.d. s. 148.

¹²⁹ DURKHEIM, Émile. *Společenská dělba práce*. Brno: CDK, 2004.

kteřou jednotlivci nebo skupiny zaujímají ve struktuře společnosti. Deviace je definována z hlediska subkulturního prostředí, ve kterém určité skupiny působí. Mezi tyto přístupy patří teorie kultur a subkultur. Subkulturní teorie vychází z představy, že deviace je výsledkem konformity s normami a hodnotami deviantních skupin, jichž jsou jednotlivci členy. Tento přístup měl významné místo v 50. a 60. letech hlavně v amerických a britských koncepcích. Analýzou delikventní subkultury se zabýval Albert Cohen, podle něhož jsou delikventní subkultury produktem konfliktů mezi kulturou pracujících a kulturou středních vrstev, která dle něj představovala v americké společnosti dominantní kulturu. Subkulturní teorii je blízký i koncept tzv. nelegitimních možností, který deviaci chápe jako produkt nedostatku příležitostí dosáhnout hlavně v městských oblastech v sociálních skupinách nižších sociálních tříd úspěchu a bohatství legitimní cestou. Tento koncept měl vliv na počátku 60. let a jeho nejvýznamnějšími představiteli jsou Richard A. Cloward, Lloyd E. Ohlin.

20. a 30. léta 20. stol. jsou spjata s nejslavnějším obdobím chicagské školy¹³⁰, jež rozvíjela v USA výzkum řady sociologických oblastí a zkoumala mimo jiné i sociální deviace. Její hlavní představitelé Robert Ezra Park a Ernest Burgess se ve 20. a 30. letech zabývali především městským prostředím Chicaga. Město se dle nich během procesu industrializace a urbanizace migrujícího obyvatelstva vyvíjelo v podobě soustředných kružnic od centra přes přechodnou zónu, která znamenala velmi nestabilní část města vzhledem k neustálému rozšiřování centra, až k několika okrajovým zónám města, kde žila především movitější skupina obyvatelstva. Masivní koncentrace deviantních fenoménů byla dle jejich výzkumů soustředěna v přechodné zóně města, kde žili především chudí imigranti. Toto prostředí bylo charakteristické velkými kulturními rozpory zde žijícího obyvatelstva, narušením primárních sociálních vztahů a oslabením sociální kontroly. Výsledkem této sociální dezorganizace pak byl nárůst deviantního jednání.

---

¹³⁰ Roku 1892 byla na Chicagské univerzitě založena katedra sociologie, která se ve 20. a 30. letech 20. století stala jednou z nejdůležitějších a nejslavnějších sociologických škol v USA.

Hlavní tezí této školy tedy je, že zločin a deviantní jednání není pouze nějakou patologií jednotlivce, ale je to sociální problém. „Zločinci z chudých a pestrých etnických minorit a vrstev tedy nejsou ani degenerovaní (jak tvrdí biologický determinismus), ani méněcenní (jak tvrdí různé rasovo-antropologické teorie), ale jsou produktem špatného prostředí, ve kterém jsou nuceni žít.“¹³¹

Výzkumná analýza chicagské školy se stala základem pro další koncepce vycházející z představy, že deviace je přenášena sociálním učením a socializací. Tím tato škola nepřímou pozorností upozornila i na velmi paradoxní fakt, že učení se deviaci a k předávání tohoto „know-how“ může docházet i v institucích jako byly v českých zemích polepšovny, vychovatelný a výchovny či později výchovné ústavy, ale také např. věznice, které se dodnes pokouší devianty napravit.

Další teorií, s níž přicházejí příslušníci chicagské školy ve 30. letech, je teorie diferenciální organizace. Městské části s vyšším podílem kriminality nejsou dle této teorie dezorganizované jako spíše diferenciálně organizované, tzv. že ve společnosti existují určitá sociální prostředí, která vytváří prostor pro nelegální aktivity zatímco jiná nikoliv. Dle významného představitele této teorie Ewina H. Sutherlanda je deviantní chování kulturně přenášeno v malých sociálních skupinách tohoto dezorganizovaného prostředí prostřednictvím procesu sociálního učení. Jedinci se tedy stávají delikventy, protože se sdružují s lidmi, kteří jsou nositeli kriminálních norem (hl. primární skupiny vrstevníků).

Významnou teorií zabývající se etiologií deviantního jednání je dále teorie sociální kontroly. Tato teorie se ale začala prosazovat až na sklonku 60. let a přesahuje tedy zadané období mé diplomové práce, přesto zde její základní znaky pro úplnost shrnu. Teorie sociální kontroly obrací svou pozornost k jedinci a povaze jeho vazeb k nejbližšímu okolí a zaměřuje se „obráceně“ na zodpovězení otázky, proč lidé neporušují normy. Tezí je, že většina lidí se nechová deviantně v důsledku existence sociální kontroly a k porušení konvenčních norem dochází tehdy, když je tlak sociální kontroly

---

¹³¹ KOMENDA, Antonín. C.d. s. 172.

slabý nebo narušený. „*Deviant naopak je člověk, kterému tento pocit chybí, necítí se být svázán sociální kontrolou a tudíž je daleko více vystaven riziku deviace.*“¹³²

Druhá dimenze zkoumání sociální deviace se obrací k výzkumu samotného pojmu a definice deviace, k výzkumu porušovaných pravidel a výzkumu toho, proč jsou jisté rysy či osoby tradičně spojovány se stigmatizací, odsuzováním a trestáním. Z množství nejrůznějších teoretických proudů, které analyzují deviaci z těchto perspektiv, jsou nejdůležitějšími funkcionalismus, etiketizační teorie (teorie labellingu) a teorie konfliktu.

Funkcionalismus byl dominantním sociologickým směrem od 40. do počátku 60. let 20. století. Tento směr byl nejvíce ovlivněn myšlením Durkheima. Jeho zakladatelem a nejvýznamnějším představitelem je Talcott Parsons. Funkcionalismus má přinést odpověď na otázku, jak je možný sociální řád? Vychází z toho, že společnost je univerzální celek, jehož základní prvky a funkce jsou v různých typech společnosti stejné či podobné. Každá společnost v průběhu svého vývoje, více či méně bezděčně a podvědomě ochraňuje sama sebe, a to tím, že odsuzuje a trestá škodlivé jednání a zároveň povzbuzuje a odměňuje jednání, která maximalizují možnost přežití společnosti. Hlavním přínosem tohoto přístupu pro studium deviantního jednání je, že deviaci pojímá stejně jako Durkheim i jako pozitivní či integrující systém pro společnost, přičemž pro většinu členů společnosti může být tato funkce deviace latentní. Deviace a zločin dávají totiž podle funkcionalismu společnosti nástroj, jehož prostřednictvím si společnost potvrzuje své hlavní hodnoty. Pravidelným trestáním pachatelů si připomíná oprávněnost spořádaného chování a škodlivost jednání porušujícího zákony. Funkcionalismus tedy nepojímá deviaci jako poruchu, ale jako nedílnou součást normálního fungování každé společnosti.

Zakladateli a hlavními autoritami etiketizační teorie jsou Howard Becker a Edwin Lemert, kteří publikovali své zásadní práce v polovině 60. let.

---

¹³² MUNKOVÁ, Gabriela. C.d. s. 61.

V sociologii deviantního jednání hrál labelling (etiketizace) dominantní úlohu do poloviny 70. let. Hlavní otázkou, jíž si etiketizační teorie klade, je, proč ti, kteří se nějakým způsobem vydělují ze společnosti, jsou identifikováni a definováni jako devianti? Deviaci nevnímá tato teorie jako soubor charakteristických znaků jednotlivců nebo skupin, ale jako proces interakce mezi deviantní a nedevidantní částí společnosti. Hlavním cílem je zjistit, proč někteří lidé dostávají nálepkou devianta, přičemž hlavními zdroji těchto nálepek jsou ti, kdo představují síly zákona a pořádku. Etikety použité k vytvoření jednotlivých kategorií deviance i kontexty jejich používání tedy odrážejí mocenskou strukturu společnosti. *„Co je kriminální, to definují nositelé moci prostřednictvím zákonů a tím, jak je interpretuje policie, soudy a nápravná zařízení.“*¹³³

Zajímavou v souvislosti s touto teorií je otázka dalšího rozvoje kriminální činnosti vzhledem k nalepení etikety delikventa určitému člověku, který se tímto stává nedůvěryhodným pro své okolí a uchyluje se tedy v mnoha případech k dalšímu kriminálnímu jednání. Při studiu schopnosti mocenských struktur společnosti klasifikovat chování, které by se jinak mohlo považovat za neškodné, jako deviantní, se dostáváme k otázce procesu „učení se deviací“, který bývá v mnohých případech umocňován právě těmi institucemi, jejichž údajným smyslem je deviantní chování napravovat – polepšovnicemi, vězením, psychiatrickými léčebnami apod.¹³⁴

V době svého vzniku měla etiketizační teorie značný ohlas, první reakce ale byly spojeny vesměs s radikálním odmítnutím hl. z důvodu, že nedokáže účinně vysvětlit příčinu a vznik deviantního jednání. V sociologii deviantního jednání hrál labelling dominantní úlohu do poloviny 70. let. a jak uvádí Antonín Komenda: *„Skutečnost, že teorie labellingu je vystavena neslábňoucí kritice,*

---

¹³³ GIDDENS, Anthony. C.d. s. 196.

¹³⁴ GIDDENS, Anthony. C.d. s. 196.

*indikuje, že tento koncept i v současné době sehrává v rámci sociologie deviantního chování důležitou roli.*¹³⁵

Deviaci se snaží vysvětlit i teorie konfliktu. Oproti konsenzuálním přístupům k analýze vztahu deviace a moci, jejichž základem je obecná shoda a domluva společnosti na základních společenských hodnotách, vychází teorie konfliktu z teze, že konflikt je rozhodujícím a nezastupitelným prvkem společenské stability, že zájmy ve společnosti jsou konfliktní a protikladné. V rámci této teorie se rozvíjela marxistická linie a nemarxistická linie, ovlivněná dílem Maxe Webera. V centru analýzy obou linií je hlavně fenomén moci a mocenských skupin a institucí zformovaných k vynucení trestně právních norem. Zákony nejsou pojímány jako výraz obecného konsenzu, dle teorie konfliktu jsou jejich základem pouze zájmy menšiny. Zdroje deviantního jednání se proto nacházejí v sociální, ekonomické a mocenské nerovnosti, která tím, že jedny zvýhodňuje a druhé diskriminuje, produkuje kriminální jednání.

Základním sporným bodem mezi marxistickou a nemarxistickou linií teorie konfliktu je otázka, zda bude v socialistické společnosti nadále existovat deviantní a kriminální jednání. Naivní marxismus se domnívá, že ve skutečně socialistické společnosti deviace a zločin existovat nebudou, protože jsou produktem nemocné kapitalistické společnosti. Podle reálnějších marxistů existovat budou, ale ve značně redukované podobě. Oba pohledy jsou značně naivní a utopistické. Vychází z představy, že pro kapitalismus je typická jakási egoistická etika, která vytváří atmosféru nedůvěry, nepřátelství a konfliktu, jež vyvolávají vlnu násilné činnosti. Tyto zásadní konflikty ale měly být odstraněny s nastolením rovnostářského socialistického řádu. Nemarxistická teorie konfliktu s tímto marxistickým pojetím zásadně nesouhlasí. Zastává stanovisko, že zločin a deviaci nelze vykořenit, že jsou všudypřítomné a univerzální, a proto budou existovat vždy a v jakékoliv i socialistické společnosti.

---

¹³⁵ KOMENDA, Antonín. C.d. s. 217.

Závěrem této teoretické části je nutné říci, že lze asi jen stěží přijít s jedinou teorií, která by vysvětlovala sociální deviace komplexně. V historii moderních kriminologických směrů se postupně vysvětlením sociálních deviací zabývaly biologické, psychologické a sociologické teorie sociální deviace. Biologické a psychologické směry vycházely při vysvětlování deviantního chování z člověka jako individua, který je určitým způsobem narušen a tím determinován k deviantnímu jednání. Sociologické teorie zdůrazňovaly naproti tomu rozhodující vliv společnosti při definování toho, co je a co není deviantní jednání. Všechny teorie obvykle postihovaly pouze určitou rovinu vysvětlení sociální deviace. Posun v tomto směru nastal až v polovině 80. let, kdy došlo ke snahám integrovat jednotlivé koncepce sociálních deviací v jedinou (multiplurní) teorii. Tuto tendenci budu uplatňovat ve své práci při vysvětlování různých aspektů vztahujících se k problémové mládeži v období 1. poloviny 20. století. Budu aplikovat teorie vztahující se k mému tématu na historickou látku tohoto období, protože si myslím, že pro vysvětlení je výhodné jednotlivé roviny vysvětlení skloubit tak, aby byly kompatibilní a přinášely o zkoumaném tématu určitý celek.

5.4. Odraz teorií sociálních deviací v diskurzu odborného časopisu „Úchylná mládež“ a v tehdejších odborných publikacích věnujících se mládeži „mravně vadné“

První otázkou, která mě v souvislosti s uvedenými teoriemi sociální deviace napadla, byla, zda alespoň některé z těchto teorií působily na české prostředí v 1. polovině 20. století. Odpověď jsem hledala v tehdejší odborném časopise „Úchylná mládež“¹³⁶, který dostal v roce 1949 nové pojmenování Nápravná pedagogika.

Z uvedených teorií sociální deviace pronikly na stránky časopisu „Úchylná mládež“ přímo pouze informace o teorii psychoanalýzy Sigmunda

---

¹³⁶ Uvedené teze se týkají pouze r. I./1924 – r. XX./1944 časopisu „Úchylná mládež“ a r. XXV./1949 – XXVI./1950 časopisu Nápravná pedagogika, které jsou dostupné v Národní knihovně České republiky.

Freuda, rodáka z moravského Příboru. Článek z roku 1925¹³⁷ přináší základní zhodnocení Freudovy koncepce a vysvětlení jejích základních pojmů (podvědomí, komplexy, sexualita, výklad snů) a snaží se přijít na to, je-li v základech psychoanalýzy něco použitelného pro výchovu mládeže s různými hendikepy. Autor tohoto článku Jan Uher uvádí, že by se závěrů tohoto postupu mohlo hlavně u mládeže „mrvně vadné“ s prospěchem využít: *„Ale tam, kde nastávají následkem traumatických komplexů těžké mravní zmatky, jež by mohly individuum úplně svést z cesty a uvrhnout v mravní záhubu, slibuje analyza být jednou z nejúčinnějších cest, jíž by se dalo mnoho zachránit.“*¹³⁸ Přestože autor článku přichází s možností pozitivně využít metody psychoanalýzy k nápravě „mrvně vadné“ mládeže, závěrem nehodnotí tuto metodu příliš pozitivně hlavně v ohledu na její novost a na to, že je teprve v počátcích.

S tématem psychoanalýzy a jejího využití v praxi jsem se setkala ještě ve dvou příspěvcích zmiňovaného časopisu. Oba se k ní stavějí již značně skepticky. Druhý z příspěvků je shrnutím článku Olgy Skaličové v časopise Praktický lékař, č. 6/1941. Autorka negativně hodnotí údajné přeceňování významu sexuality v lidském životě, upozorňuje také na nepříznivý vliv psychoanalytických metod na pacienta, který bývá během psychoanalýzy vystavován nevhodnému vyšetřování. *„Autorka podala tedy nový doklad o tom, jak nutno rezervovaně přijímat celé to „nové učení“, které v nedávné době způsobilo zásluhou jistých kruhů tolik zbytečného rozruchu.“*¹³⁹ Poslední z příspěvků je shrnutím článku D. Biera v časopise „Kosmos“¹⁴⁰. Tento příspěvek je k psychoanalýze velmi odmítavý a je napsaný už ve velmi antisemitském duchu.

---

¹³⁷ UHER, Jan. Psychoanalýza a mládež úchýlná. *Úchýlná mládež*, 1925, roč. I., č. 2, s. 150-156.

¹³⁸ UHER, Jan. Psychoanalýza a mládež úchýlná. *Úchýlná mládež*, 1925, roč. I., č. 2, s. 155.

¹³⁹ SKALIČKOVÁ, Olga. Příspěvek ke kontraindikacím psychoanalýzy. *Úchýlná mládež*, 1941, roč. XVII., č. 3, s. 125.

¹⁴⁰ Psychoanalýza – či psychoterapie? *Úchýlná mládež*, 1940, roč. XVI., č. 7-8, s. 224-225.

Přestože ostatní teorie takto přímo jako teorie psychoanalýzy Sigmunda Freuda na poli jmenovaného odborného časopisu nebo knih diskutovány nebyly, řešily se v českém prostředí podobné otázky jako řešili autoři jednotlivých teorií sociálních deviací. Deviantní chování mládeže bylo pojímáno jako jistá patologie její biologické či psychické stránky nebo byl vznik deviace spatřován v působení negativního vlivu společnosti. Tuto tezi dokládá např. i rozbor zpráv o vyšetření, které konaly na poli mládeže „mravně vadné“ tehdejší odborné instituce, od roku 1910 Pedologický ústav hlavního města Prahy, s nímž fungoval souběžně v letech 1936-1938 Zemský pedologický ústav a po roce 1946 Zemská třídící stanice. V těchto zprávách se zaznamenávaly kromě základních anamnestických údajů (dědičné zatížení, porod, 1. fyziopsychický vývoj, dosavadní výchova, školy a situace po školní docházce) také údaje o tělesném stavu, nervovém a duševním stavu a inteligenci. Při odborném vyšetřování mladistvého se tedy hledělo na vývoj jeho fyzické a psychické stránky i na společenské poměry, v nichž žil.

Odpověď na otázku, zda byla deviace v prostředí českých zemí vnímána jako problém biologické či psychické konstituce člověka nebo jako problém společenský, jsem hledala i v odborných článcích již zmiňovaného časopisu „Úchylná mládež“ a také v tehdejší odborné literatuře, zabývající se mládeží „mravně vadnou“¹⁴¹. Všechny koncepce, které řešily otázku, co je příčinou vzniku deviace u „mravně vadné“ mládeže, se snažily k této otázce přistupovat komplexně a uváděly jak vliv vnějšího sociálního prostředí, tak vliv vnitřního založení mladistvého delikventa, tedy sociální i psychickou stránku člověka.

Ve 20. a 30. letech byly vnějším vlivem, který se podílel na vzniku „mravní vadnosti“, myšleny především neutěšené hospodářské a sociální

---

¹⁴¹ ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908; ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná*. Praha : Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných, 1930; HLAVA, Karel. *Nauka o dětech mravně ohrožených, porušených a vadných*. Praha : UNIE, 1931; LUDVÍK, František. *Dějiny defektologie : historický nárys péče o mládež vyžadující veřejné ochrany a pomoci*. Praha : SN, 1956; LUDVÍK, František. *Péče o mládež a poradenství*. Praha : SPN, 1956; GAŇO, Viliam. *Defektní děti*. Praha : SPN, 1962; KALIBÁN, Václav (ed.). *Obtížně vychovatelná mládež : k pojmu, etiologii a prevenci*. Praha : Univerzita Karlova, 1969.

poměry a tím i poměry v rodině v souvislosti s poválečnou dobou a ve 30. letech s hospodářskou krizí. *„Byl to zejména rozvrat života rodinného souvisící s dlouhou nepřítomností mobilisovaných otců v době válečné i s mimořádným zaneprázdněním matek, jež byly v době té mnohem více než jindy zaměstnány opatrováním výdělků i denních potřeb životních; dále přispívala k tomu i nepravidelná návštěva školy, jakož i demoralizující vliv války vůbec, jehož zhoubné účinky jeví se zejména u mládeže.“*¹⁴² *„Následky hospodářské krize jsou přímé i nepřímé. Jeví se jednak v tom, že dosti trestných činů je pácháno přímo z bídy, jednak v tom, že nezaměstnanost a s ní spojená zahálka je přímo pramenem nových deliktů.“*¹⁴³ V příspěvcích týkajících se tohoto tématu byly dále zdůrazněny záležitosti jako rozvrácenost rodin, chudoba, bytová nouze, onemocnění rodičů, nezaměstnanost rodičů či mladistvého nebo naopak přílišná zaměstnanost rodičů a nedostatek dohledu nad mladistvým, alkoholismus v rodině, úmrtí jednoho nebo obou z rodičů, špatná společnost apod. Pod pojmem špatná společnost bylo myšleno zaměstnání v „rizikových“ povoláních jako byla práce v hostincích, barech, kavárnách, hotelích, kabaretech, hernách a tanečních síních, v některých dělnických povoláních a práce při sezónních zemědělských pracích (česání chmele apod.). Dále se za nebezpečné společenské poměry považovala návštěva pro mládež „nepřístupných“ filmů, četba „krvavé“ a pornografické literatury, ale i sportovní utkání (hlavně fotbalové zápasy) a politické manifestace¹⁴⁴.

Zdůvodnění vzniku sociální deviace mládeže válečnými a poválečnými poměry se objevilo opět po roce 1945: *„Po válce ve většině států, zejména i u nás, hladina zločinnosti mládeže pomalu klesá, ale přece ještě dnes cítíme, jak válka se svými smutnými následky, leteckými nálety, totálním nasazením*

---

¹⁴² TŮMA, Antonín. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách, 1925. s. 162.

¹⁴³ ZELENKA, B. Příčiny úpadku mravního stavu a přestupnosti mládeže. *Úchylná mládež*, 1933, roč. IX., č. 4 a 5, s. 30.

¹⁴⁴ HLAVA, Karel. C.d. s. 25-26.

rodičů, všeobecným uvolněním mravů, neurovnanými hospodářskými poměry zanechala na některých, mravně méně odolných mladých lidech hluboké charakterové stopy.¹⁴⁵

Po roce 1948 ale zdůvodňování hospodářskými a sociálními poměry pomalu mizí, protože by to bylo v rozporu s tezí, kterou socialismus hlásal. Delikvence mladistvých byla dle tohoto společenského systému dědictvím kapitalistického řádu, který se nestaral o sociální zabezpečení mladých lidí a tím je svým vykořisťováním přímo doháněl k trestné činnosti. Místo toho měla hlavní vliv při vzniku deviance mládeže nesprávná výchova v rodině a negativní vliv společenského prostředí ve smyslu působení nesprávných filmů, četby apod. *„Nedostatky, které jsou způsobeny převážně nesprávnou výchovou, lze opět napravit jen výchovou – ovšem soustavným výchovným působením, které svou intenzitou překoná nedostatky, jejichž příčiny musejí být při výchovném procesu známy.“*¹⁴⁶

Odborné články i publikace vztahující se k období 1. poloviny 20. století nebo toto období lehce přesahující a zabývající se problémem vzniku deviantního chování u mládeže vidí příčinu i ve vnitřním založení mladistvého, které je ovlivněno vlohami, prodělanými nemocemi, dědičností. Hodně skloňovaným pojmem v tomto směru byla i tzv. „psychopatická konstituce“ mladistvého. Dle dobového tzv. Pedopathologického slovníčku byl za „psychopata“ považován člověk s „úchytkami“ v životě volním a citovém. Tato tzv. „psychopatická konstituce“ tedy spočívala ve vadném volním a citovém životě, někdy i v poruše inteligence¹⁴⁷. Trochu jinými slovy definoval „psychopata“ Alois Zikmund: *„Dle psychiatrie bývají za psychopaty pokládány osobnosti, jichž projevy hraničí těsně jednak s duševní nemocí, jednak s duševním zdravím. Psychologie označuje za děti psychopatické ony, u nichž shledává vážnější a trvalejší úchytky v chování bez zřejmé primární poruchy*

---

¹⁴⁵ VYHNANOVSKÁ. Sociálně bezpečnostní služba v péči o mládež. *Nápravná pedagogika*, 1949, roč. XXV., č. 3-4, s. 85-88.

¹⁴⁶ LUDVÍK, František. *Péče o mládež a poradenství*. Praha : SPN, 1956. s. 65.

¹⁴⁷ ZEMAN, Josef. *Pedopathologický slovníček*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1933. s. 95.

*nervové při inteligenci vcelku normální.*¹⁴⁸ Další definici podal Jan Šebek: *„Dítě psychopatické, pocházející zpravidla z rodin dědičně zatížených, jsou veskrze méně odolní oproti vlivům zevního prostředí a podléhají snadno svodům. Jejich vrozené povahové dispozice postrádají rovnováhy a lehce unikají výchovným snahám. Je-li výchova slabá a nedůsledná, vyvíjejí se z nich jedinci s povahovými úchytkami, kteří mají velmi blízko k deliktům nejrůznějším, tedy i ke krádeži.*¹⁴⁹

Celkově byli „psychopati“ definováni jako duševně „úchylní“ a nebezpeční pro společnost. Protože platili za duševně „úchylné“, vztahoval se na ně § 21. zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, který vymezoval, že tito vězňové, kteří nemohou být pro duševní vady podrobeni kázní zavedené v polepšovně, mají být, je-li toho třeba, od ostatních odděleni a výkon trestu má být přizpůsoben jejich stavu. Dále platilo, že odbyli-li si takovýto vězeň alespoň 6 měsíců trestu a uznala-li dozorcí rada ústavu, že pro vězňovu vadu nelze očekávat dalších výchovných výsledků a že vězeň není svému okolí nebezpečný, mohla jej podmíněně propustit. Nebezpečí s ohledem na mladistvé „psychopaty“ tkvělo v tom, že se ve své nevyzpytatelnosti nemuseli dle dobových názorů zdát ve vychovatelně jako společnosti nebezpeční a mohli být proto propuštěni.

V člancích ze 30. a 40. let 20. století se dozvídáme informace, že tito tzv. mladiství „psychopati“ tvořili značné procento mládeže ve vychovatelnách nebo polepšovňách a byli považováni za těžko vychovatelné. Po celé toto období bylo také vícekrát upozorňováno, že mravní vada je zde způsobena vnitřními důvody a že by měli být mladiství „psychopati“ umístováni do nějakého zvláštního ústavu, který by se zabýval hlavně lékařským ošetřováním těchto „chovanců“. *„Mravně vadné mohou býti děti proto, že se jim dostalo špatné výchovy; jejich mravní závadnost je v první řadě špatným návykem. Takové posíláme do vychovatelem. Mravně vadnými jsou*

---

¹⁴⁸ ZIKMUND, Alois. C.d. s. 36.

¹⁴⁹ ŠEBEK, Jan. Účast duševních změn při dětských krádežích. *Úchylná mládež*, 1943, roč. XIX., č. 3, s. 100.

však lidé také z příčin převážně endogenních, tkvících přímo v jejich vadné nervové konstituci, antisociální chování těchto je projevem chorobnosti. U nich musí mít hlavní slovo lékař.“¹⁵⁰ Volání po založení ústavu pro mladistvé psychopaty se v odborných kruzích ozývalo po celá 20. i 30. léta 20. století¹⁵¹, ale zřejmě se neuskutečnilo. Předpokládám, že by se o této události objevila zmínka v časopise „Úchylná mládež“. K tomu ale po celou 1. polovinu 20. století nedošlo.

Zajímavé v tomto ohledu je srovnání, jak bylo na mladistvé „psychopaty“ nahlíženo po roce 1948. Jak se zdá, ztratila závažnost tohoto problému ve vychovatelnách i ve společnosti na své naléhavosti a převýchova této skupiny mládeže „mravně vadné“ ve vychovatelnách už se nejevila jako nereálný čin. To nám dokládá např. úryvek z knihy Viliama Gaňi: „*Organické poškození mozku a psychopatie vytvářejí podmínky pro útěky, toulání, lhaní, krádeže, agresivnost, vzdorovitost a sexuální přečiny. Ale i v těchto případech je možno léčením a výchovou zabraňovat vzniku antisociálních přečinů, nebo napravovat vzniklé poruchy v chování dětí.*“¹⁵²

Uvedené příklady ukazují, že „mravní vadnost“ mládeže byla v 1. polovině 20. století v českém prostředí nazírána jako jev způsobený vlivem sociálního prostředí i psychické stránky člověka. V jednu případě jsem se setkala i s rozborem tělesné konstituce „chovanců“ (v tomto případě „chovanců“ bývalé Zemské výchovny v Králíkách)¹⁵³. Toto měření bylo konáno v rámci komplexního vyšetřování „chovanců“ a byla při něm mimo tělesné konstituce zjišťována i jejich inteligence, rodinné a sociální prostředí apod. Výsledkem tělesného průzkumu stavu „chovanců“, při němž se měřila jejich výška, váha, horizontální obvod hlavy, obvod prsou a amplituda plic, bylo,

---

¹⁵⁰ STEJSKAL, Cyril. Zrušme název mravně vadní. *Úchylná mládež*, 1932, roč. VIII., č. 1, s. 2.

¹⁵¹ ŠONKA, Jan. Zřízení ústavu pro mladistvé psychopaty. *Úchylná mládež*, 1942, roč. XVIII., č. 2, s. 89-93.

¹⁵² GAŇO, Viliam. C.d. s. 130.

¹⁵³ MEISNER, Josef. Mravně vadné dítě s hlediska eugenického : studie o mravně vadných chovancích býv. zemské výchovny v Králíkách. *Úchylná mládež*, 1939, roč. XV., č. 9-10, s. 169-200.

že ve většině měřených údajů jsou „chovanci“ oproti normálu pod průměrem nebo se normálu jen přibližují. Výsledky tělesných měření byly zkoumány i s ohledem na manželský nebo nemanželský původ „chovanců“ a vzhledem ke stupni zatížení rodičů. *„Při dalším rozřídění téhož materiálu na manželské a nemanželské shledáno, že nemanželští vykazují proti manželským značné zhoršení průměru výškového a váhového. Při rozřídění chlapců dle stupně zatížení rodičů jeví se ve výšce i váze progresivní stoupání odchylky od normálu, takže na př. skupina se dvěma rodiči asociálními vykazuje tuto odchylku největší ve výšce, váze a horizontálním obvodu hlavy.“*¹⁵⁴ Autor tohoto článku se zde tedy zabývá i jistou biologicky danou determinací k „mravní vadnosti“.

Obecně lze říci, že se biologické teorie sociálních deviací v časopise „Úchylná mládež“ příliš neodrážely. Pouze v jednom z článků se objevilo shrnutí hlavních rysů teorie C. Lombrosa, zakladatele biologických teorií sociální deviace, dle nichž byly sociální deviace determinovány biologicky.¹⁵⁵

Závěrem k této části práce bych ale chtěla ještě jednou zdůraznit, že přestože v českém prostředí nevznikla ohledně etiologie sociální deviace mládeže žádná ucelená teorie, existovalo zde několik odborných článků nebo publikací, které se alespoň částečně touto otázkou zabývaly. K příčinám sociální deviace u mládeže se v českém prostředí přistupovalo komplexně a autoři zabývající se tímto problémem vyjmenovávali při zdůvodňování vzniku deviace u mládeže jak špatné společenské poměry nebo poměry v rodině, tak psychický stav jedince, v jednom případě i tělesnou konstituci „chovanců“ jedné z vychovatelem jako determinantu vzniku deviace.

---

¹⁵⁴ MEISNER, Josef. Mravně vadné dítě s hlediska eugenického : studie o mravně vadných chovancích býv. zemské výchovny v Králíkách. *Úchylná mládež*, 1939, roč. XV., č. 9-10, s. 198.

¹⁵⁵ KEDRUTEK, František. Psychologie trestanců. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 1-2, s. 27.

5.5 Výchovné ústavy

5.5.1 Ústavní péče – ideál transformace „mraavně vadné“ mládeže

Jaké byly ve své době spatřovány nejefektivnější možnosti nápravy „mraavně vadných“? Úspěšná výchova problémové mládeže se dle tehdejšího odborného pohledu mohla odehrávat pouze ve zvláštních odborných ústavech, kde byli tito jedinci odděleni od styku s bezproblémovými dětmi ve škole, při hrách apod., aby na ně nemohli špatně působit¹⁵⁶. Ústavní výchova „mraavně vadných“ probíhala v polepšovnách, později od 20. let 20. století ve vychovatelnách a výchovnách.

Oproti mládeži „mraavně vadné“ ale pro děti a mládež bez výchovných problémů (osiřelé, opuštěné děti a mládež) platilo, že ideál péče o ně nebyl do roku 1948 spatřován v péči ústavní. *„Ale u dětí zcela normálních, pro něž leckde byly zřízeny veliké sirotčince (až i pro 100 a více dětí!) a dětské domovy, jest kasárenský život věru nevhodný a zbytečný, i když jsou děti rozděleny na menší skupiny a se svým pěstounem či pěstounkou tvoří jakousi obdobu rodiny o 15-25 členech.“*¹⁵⁷ Na tomto poli péče o děti a mládež byla naopak vyzdvihována náhradní rodinná péče (výchova u pěstounů), která byla přirozenější, účelnější a také pro stát levnější. Pěstouny se mohly stát osoby tělesně i duševně zdravé, mraavně bezúhonné, s vlastním bytem a dostatečnými finančními prostředky k obživě své rodiny, aby se pro ně péče o svěřené dítě nestala výdělečným podnikem.

Zlatý věk ústavní péče pro všechny skupiny mládeže nastal obecně až v období socialismu. Oldřich Matoušek spatřuje hlavní motiv upřednostňování ústavní péče v tom smyslu, že v internaci v manipulovatelném kolektivu byl spatřován účinný prostředek třídního uvědomování lidí.¹⁵⁸ A tento druh manipulace byl využíván i u vymezené

---

¹⁵⁶ TŮMA, Antonín. *Organisace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích království českého*. Praha : Emil Šolc, 1913. s. 32.

¹⁵⁷ Ústavní život. *Úchylná mládež*, 1940, roč. XVI., č. 3-4, s. 72.

¹⁵⁸ MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995. s. 38.

skupiny problémové mládeže (Viz. 6.3 Vychovatelna v Boskovicích jako určitý typ sociálního pole, str. 139-157) Ústavní péče vytváří obecně specifický druh výchovy. Ústav je vždy uměle vytvořeným výchovným prostředím, kde je život omezenější a předvídatelnější a oproti okolnímu sociálnímu řádu do velké míry regulován různými pravidly. Ústavní prostředí je od okolního světa izolováno a vstup do něho je kontrolovaný. Ústav je svět sám pro sebe, kde platí jiná pravidla žití. Je pro něj typický určitý vnitřní řád, udržovaný pozitivními i negativními sankcemi, formální i neformální hierarchie společenských pozic, zvláštní atmosféra, folklor a slovník¹⁵⁹. V případě „mrvně vadných“ byl vstup do ústavní péče ve většině případů nedobrovolný a byl spjat s téměř úplným odnětím vlastního soukromí.

Od konce 19. století a počátku 20. století byly k výchově mládeže „mrvně vadné“ budovány polepšovny, pro který byl typický kasárnický, velmi přísný a hromadný model výchovy. Protože tyto polepšovny neměly v očích veřejnosti příliš dobré jméno, byly postupně ve 20. letech přebudovávány ve výchovny nebo vychovatelny a tyto nově vzniklé ústavy pro nápravu „mrvně vadných“ už byly položeny na poněkud odlišných základech. Po vzniku Československa a s rozvojem pedagogiky byly v ústavech postupně zaváděny tzv. rodinné skupiny zhruba o 10-20 členech, v nichž měla probíhat výchova pod vedením pěstouna nebo pěstounky podobná výchově rodinné. Hlavní pozitivum výchovy v rodinných skupinách spočívalo dle tehdejšího pohledu v tom, že oproti přísnému kolektivnímu systému výchovy v polepšovnách, který se vyznačoval především přísnou vnější kázní, bude u chovanců a chovank v rodinných skupinách vybudována vnitřní sebekázeň, která byla podstatná pro trvalou úpravu chování „mrvně vadného“.¹⁶⁰

Ideál, jak měla veřejná péče o mládež „mrvně vadnou“ vypadat, nastiňuje František Kočí ve svém příspěvku v časopise „Úchylná mládež“.¹⁶¹

---

¹⁵⁹ MATOUŠEK, Oldřich. Ústavní péče. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995. s. 19-22.

¹⁶⁰ ZIKMUND, Alois. Zemská vychovatelna v Opatovicích. *Úchylná mládež*, 1925, roč. I., č. 1, s. 30.

¹⁶¹ KOČÍ, František. Základní hlediska k veřejné péči o mládež mrvně ohroženou a mrvně vadnou. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 9-10, s. 268-272.

Základem mělo být, že při stanovování ochranných opatření nemělo docházet ke zbytečným průtahům, aby mohla být realizována co nejdříve. Proto nemělo být jejich uložení vázáno na různé formality typu, kdo ponese náklady na tuto péči apod. Ústavní výchova měla navazovat na podrobné vyšetření mladistvého, v ústavech měly být založeny zmiňované rodinné skupiny a samospráva, měl zde být zaměstnán vhodný a vyškolený personál, na výchově se měli podílet i lékař a psycholog, ústavní výchova neměla mít příliš autoritativní ráz, měl zde být zajištěn dostatečný počet řemesel, doba ústavní výchovy měla být co nejdelší a „chovancům“ a „chovankám“ měla být věnována pozornost i po jejich propuštění apod. Část z těchto požadavků byla samozřejmě naplněna, jak uvádí ve svých různých částech tato kapitola. Celkově ale není možno tento idealistický pohled přijímat jako v tehdejší realitě obecně fungující. Výchovné ústavy se potýkaly především s těmito problémy: pomalým postupem při umísťování mladistvých, nedostatkem ústavů a potřebných míst v nich a nedostatečnou diferenciací mladistvých uvnitř zařízení, s umístěním ústavů v nevyhovujících budovách, nedostatkem peněz na náhradu nákladů výchovy v ústavě, již zmiňovaným kasárnickým rázem výchovy atd.

5.5.2 Přehled výchovných ústavů

Přehled výchovných ústavů k roku 1925 dle jednotlivých zemí¹⁶²:

Zařízení pro péči o mládež „mravně vadnou“ byla do roku 1948 spravována mnoha institucemi - zeměmi, hlavním městem Prahou, různými spolky, z nichž nejvýznamnější v tomto směru byly po celé období Česká a Německá komise pro péči o mládež, později Zemské ústředí péče o mládež. Výchovné ústavy pro mládež byly diferencovány podle věku do nich přijímaných klientů. Jednu skupinu tvořily ústavy přijímající děti a mládež

---

¹⁶² *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*. Praha : Ministerstvo sociální péče, 1925. s. 206-209.

ve věku povinné školní docházky, tj. od 6-7 do 14 let, druhou skupinu ústavy zaměřující se na mládež ve věku 14-18, případně 21 let.

1. Čechy

a) Zemské ústavy (vychovatelny, dříve polepšovny)

- Zemská dívčí vychovatelna, Kostomlaty (pro dívky 14-18 let, 200 míst, založena r. 1892)
- Zemská vychovatelna, Králíky (pro chlapce 6-14 let, 180 míst, založena r. 1897)
- Zemská vychovatelna, Opatovice (pro chlapce 14-18 let, 180 míst, založena r. 1892)

b) Ústavy hl. m. Prahy

- Chlapecký dětský domov hl. m. Prahy, Kostelec nad Orlicí (pro chlapce 6-14 let, založen 1919)
- Vychovatelna hl. m. Prahy, Praha VIII. (pro chlapce starší 10 let, 100 míst, založena 1882)
- Vychovatelna manželů Olivových v Říčanech (pro chlapce a dívky 8-10 let, 40 míst pro dívky a 40 míst pro chlapce, založena r. 1876)

c) Ústavy České zemské komise pro péči o mládež

- „Dobrý Pastýř“¹⁶³, útulna Č. Z. K., Praha II. (pro chlapce do 18 let, 30 míst, založena r. 1838)
- Chlapecká výchovna Č. Z. K., Dobřichovice (pro chlapce 12-16 let, založena r. 1919)
- Výchovna Č. Z. K., Jilemnice (pro dívky 6-14 let, 40 míst, založena 1913)
- Dívčí výchovna Č. Z. K., Ledce-Šternberk (pro dívky 10-16 let, založena 1923)

d) Ústavy Německé zemské komise pro péči o mládež v Liberci

- Fürsorgeheim der D. L. K., Osek (pro chlapce, 50 míst, založena 1908)

---

¹⁶³ Tato útulna nebyla přímo výchovným ústavem, ale sloužila k přechodnému umístění „mravně vadných“ chlapců do uzavřeného ústavního prostředí. Chlapci zde byli umístováni buď ze soudní vazby (po odpykání si trestu nebo také ve stádiu přípravného řízení), pražským policejním ředitelstvím, pokud byli bez domova a bez prostředků nebo jinými sociálními institucemi.

- Kraben-Erziehungsheim, Špimberk (pro chlapce, 60 míst, založena 1912)
- Fürsorgeheim Hohenebel der D. L. K., Vrchlabí (pro chlapce, 60 míst, založena 1914)

e) Jiné ústavy

- Útulek „Záchrany“, lékařská stanice a pozorovna mravně vadné dívčí mládeže, Praha VII. (pro dívky, 20 míst, založena 1921, udržována spolkem „Záchrana“)
- Záchranná domovina pro mravně ohrožené dívky, Praha-Krč (pro dívky, 30 míst, založena 1920)
- „Erziehungsheim Sonnenhof“ v Jestřebí (pro chlapce 14-20 let, 40 míst, založen r. 1920, udržován spolkem „Evangelisches Diakonissenhaus“)

2. Morava

a) Zemské ústavy

- Moravská zemská dívčí vychovatelna v Boskovicích (pro dívky 7-14 let, 120 míst, založena 1906)
- Moravská zemská polepšovna v Novém Jičíně (pro dívky i chlapce 14-18 let, 200 míst, založena 1889)
- Moravská zemská vychovatelny pro hochy v Uherském Hradišti (pro hochy 7-14 let, 200 míst, založena 1888)
- Moravská zemská vychovatelny pro dívky, Mohelnice (pro dívky 7-14 let, 80 míst, založena 1906)

b) Jiné ústavy

- Ochránovna České zemské péče o mládež, Moravský Krumlov (pro chlapce 7-14 let, 90 míst, založena 1902)
- Dívčí útulek Spolku pro péči o mládež na Moravě v Brně (pro dívky 14-21 let, 28 míst, založen 1910)
- Chlapecký domov „Božích bojovníků“, Moravská Ostrava (pro přechodné ubytování hochů 14-18 let, založen 1924, udržován spolkem „Boží bojovníci“)

3. Slezsko

- Slezský zemský výchovavací ústav v Albrechticích (pro chlapce 6-14 let, 50 míst, založen r. 1893)
- Erziehunsheim den Deutschen Landesstelle für Kinderschutz und Jugendfürsorge, Opava (pro chlapce, založen r. 1917)

4. Slovensko

- Komenského ústav v Košicích (pro chlapce 10-18 let, přes 300 míst, založen r. 1896)

Kolik bylo během roku 1925 v tehdejších výchovných ústavech vychováváno chlapců a dívek? Protože bylo toto ústavní prostředí během roku spjato s poměrně velkou fluktuací dětí, uvádí nám přehled v časopise „Úchylná mládež“ k roku 1925 pouze přibližná čísla: *„Celkem je v ústavech pro mravně vadné, zpustlé a zanedbané vychováváno asi 1466 osob mužského a 392 ženského pohlaví.“*¹⁶⁴

Přehled výchovných ústavů k roku 1956:

Péče o mládež „mravně vadnou“ byla v souvislosti se zestátněním veškeré péče o mládež zákonem č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež, postavena na jiný organizační základ. V novém státním zřízení ji pro děti „mravně narušené“ obstarávaly dětské domovy se zvýšenou výchovnou péčí a pro mladistvé dorostové výchovny. Mladiství byli ještě před svým umístěním ve výchovně zpravidla pozorováni v záchytném domovu pro mladistvé.

---

¹⁶⁴ Ústavy a školy pro úchylné v republice Československé. *Úchylná mládež*, 1925, roč. 1, č. 3, s. 142.

1.) Dětské domovy se zvýšenou výchovnou péčí:

a) bez škol¹⁶⁵

Provozovatel	Adresa
ÚNV Praha	Hrochův Týnec
KNV Praha	Liběchov, Načerady
KNV Č. Budějovice	Bosňany
KNV Plzeň	Stříbro (chlapci)
KNV Karlovy Vary	Dolní Krásná
KNV Ústí nad Labem	Krupka
KNV Liberec	Český Dub, Turnov (chlapci)
KNV Jihlava	Černovice u Tábora (dívky), Počátky (chlapci)
KNV Brno	Ivančice (dívky), Vyškov (chlapci)
KNV Olomouc	Prostějov (chlapci)
KNV Ostrava	Holovice

b) se školami pro mládež obtížně vychovatelnou¹⁶⁶

Provozovatel	Adresa
ÚNV Praha	Praha-Krč
KNV Č. Budějovice	Dobrá Voda
KNV Ústí nad Labem	Bořislav
KVN Hradec Králové	Kostelec nad Orlicí (chlapci), Králíky (chlapci), Vrchlabí (dívky)
KVN Brno	Boskovice (dívky), Moravský Krumlov (chlapci)
KNV Gottwaldov	Bystřice pod Hostýnem (chlapci), Střílky (chlapci)

---

¹⁶⁵ LUDVÍK, František. *Péče o mládež a poradenství*. Praha : SPN, 1956. s. 90-91.

¹⁶⁶ LUDVÍK, František. C.d. s. 91.

c) Záchytné dětské domovy¹⁶⁷:

-Praha, Dobřichovice, Protivín, Trpistý, Horní Hradu Ostrova, Boletice, Liberec, Hradec Králové, Herálec, Brno, Svatý Kopeček, Kroměříž a Bohumín

2.) Dorostové výchovny¹⁶⁸:

a) Domovy mládeže – záchyty:

- Praha 2, Lublaňská ulice (chlapci)
- Praha 15, Hodkovičky (dívky)
- Brno-Veslařská (chlapci+dívky)
- Nitra-Hlohovec (chlapci+dívky)

b) Domovy výchovy mládeže:

- Dobříš-Obořiště (chlapci)
- Karlovy Vary-Nejdek (při text. Závodě) dívky
- Bílina-Kostomlaty (dívky)
- Trutnov-Pilníkov (chlapci)
- Tišnov-Lomnice u Tišnova (chlapci)
- Nitra-Hlohovec (chlapci+dívky)

5.5.3 Výchova a náprava „mravně vadných“

5.5.3.1 možnosti transformace

Již výše jsem uváděla, že „mravně vadná“ mládež byla tvořena jedinci, kteří měli určité výchovné problémy nebo kteří se už dostali do konfliktu se zákonem. „Mravní vadnost“ spočívala obecně v neuspořádaném duševním životě vyznačujícím se slabou vůlí, rozumovou „zaostalostí“, nezodpovědností, nesoucitem, dále spočívala v tělesné „zchátralosti“, protispolečenském jednání a různých dalších mravních vadách¹⁶⁹. „Mravní vadnost“ se v běžném životě

---

¹⁶⁷ LUDVÍK, František. C.d. s. 92.

¹⁶⁸ LUDVÍK, František. C.d. s. 96.

¹⁶⁹ ZIKMUND, Alois. Problémy praxe ve vychovatelně. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 5-6, s. 133.

projevovala zejména krádežemi, touláním se, zanedbáváním školní docházky, prostitucí apod. Tuto tezi nám dokládá i pohled dobových odborníků Otokara Chlupa, Aloise Zikmunda a Viliama Gaňi na tuto problematiku.¹⁷⁰ Otokar Chlup pojednává o těchto „vadách“: morální slabomyslnosti, alkoholismu v dětství, dětské lži, pověřivosti, zločinnosti, sebevražednosti a sexuálních „úchylných“ v mladistvém věku. Alois Zikmund vyjmenovává tyto „mravní vady“: lež, „zvrácenost“ v životě pohlavním, sebevražda apod. Viliam Gaňo zaznamenává „vady“ jako vzdorovitost, neposlušnost, lež, krádež, útky a potulky.

Příčina deliktů mládeže byla spatřována zejména v chorobném citovém a volném životě, provázeném patologickými pudry nebo nedostatkem mravního citění vůbec. Proto bylo podstatou výchovy „mravně vadných“ přetvořit a povznést jejich zanedbaný citový život a omezit vliv chorobných pudů.¹⁷¹ *„Hlavní váhu při výchovné práci klademe na mravní cit, na vzdělání mravní citovosti, při čemž nezanedbáváme vzdělání rozumu a potřebné vůle, abychom v mravně vadných vypěstovali smysl a řádné porozumění pro hodnoty sociální, jich vznik a tvoření.“*¹⁷² Výchovný ústav byl proto považován za určitou „morální ozdravovnu“. Mravní vývoj dítěte byl dle tehdejšího pohledu formován zejména příklady dospělých v běžném životě, proto bylo důležité, aby byl do výchovných ústavů vhodně vybrán vychovatelský personál a aby bylo výchovné prostředí uspořádáno tak, že bylo zamezeno všem dřívějším negativním vlivům, které představovaly zejména: *„Četba pochybných románů, mnohé kusy biografické, příklady špatného okolí vznítí mysl a city v podvědomí do té míry, že ženou dítě k provedení špatných*

---

¹⁷⁰ CHLUP, Otokar. *Mravní nemoci dětství*. Náchod : knihupectví B. Chrastiny, 1908; ZIKMUND, Alois. C.d.; Gaňo, Viliam. C.d.

¹⁷¹ ZIKMUND, Alois. Význam citového života ve výchově mravně vadných. *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 9-10, s. 193.

¹⁷² ZIKMUND, Alois. Problémy praxe ve vychovatelně. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 5-6, s. 136.

činů, které v očích jeho činí z něho vysněného a urovaného neb méněcenných druhů obdivovaného hrdinu.“¹⁷³

Jaké byly ve vymezeném období spatřovány efektivní prostředky transformace „mravně vadných“? Obecné principy výchovy uvádí ve své díle *Mládež mravně vadná* Alois Zikmund. Tato kniha byla určena pro učitele všech odvětví tehdejšího oboru pedopatologie ¹⁷⁴, učitele normálních škol i pro všechny zájemce z řad rodičů ad. o obor „mravně vadné“ mládeže. Vychovatelny nebo výchovny tvořily charakteristická prostředí, pod jejichž vlivem měla proběhnout náprava mladistvého provinilce. Pro toto prostředí byl typický určitý pevně daný vnitřní řád, jenž měl ve výchovných ústavech představovat obdobu zákonů a pravidel v běžné společnosti, a výchovné prostředky jako vyučování, ruční práce, řemeslná a zemědělská výuka, pomocné práce, četba, tělesná výchova, sport, hry, divadlo, zpěv, hudba, výlety apod. Výchova byla upevňována pomocí specifických odměn a trestů.

„Chovanci“ a „chovanky“ byli odměňováni pochvalami nebo různými výhodami, které byly spjaté s vyššími výchovnými skupinami, pokud byly ve vychovatelně výchovné skupiny zřízeny. Tresty měly být vychovatelem dobře uváženy, při jejich udílení měl být brán zřetel především na tělesný i duševní stav mladistvého. Mezi běžné tresty za přestupek proti domácímu řádu patřil zákaz korespondence, zamítnutí návštěvy, odnětí četby nebo osobní důvěry, nucený klid na lůžku, vyloučení z her nebo společné procházky, trestné práce, újma v jídle, odloučení ve zvláštní místnosti apod. Diskutabilní po celé zkoumané období byla otázka používání tělesných trestů, které byly prováděny metlou nebo rákoskou. Protože byla tato otázka velmi citlivá, bylo v dobové odborné literatuře i odborných člancích vyzdvihoáno, že tohoto trestu se má používat pouze v krajních případech: *„Obejde-li se výchova dítěte bez trestu, jest to nejideálnější způsob výchovy. Nevystačí-li se však mírnými*

---

¹⁷³ ZIKMUND, Alois. Význam citového života ve výchově mravně vadných. *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 9-10, s. 193.

¹⁷⁴ Pedopatologie byla oblastí lékařské vědy pathologie. Zabývala se vadami a chorobami v dětství a mládí, spolupracovala s pedagogikou.

*prostředky, tu nutno použití ostřejších zákroků. U individuí, která od mlada reagovala jen na hrubé zásahy a nemůžeme v nich vzbuditi reakci mírnějšími prostředky, tu nutno zkusiti i tělesného trestu. Mnohdy jediný trest způsobí obrat, jehož jsme jiným způsobem nemohli docílití.*¹⁷⁵

Konkrétní soustavu trestů dle závažnosti přestupků uvádí domácí řád Dívčí výchovny v Kostomlatech z roku 1937¹⁷⁶:

1. napomenutí, hrozba, důtka v soukromí nebo před chovankami, předvedení k představené,
2. vyloučení z procházky do parku, her a zábav,
3. újma v jídle,
4. osamocení (vazba) několik hodin dle toho, jak na dívku vazba působí a jak choulostivá byla situace, kterou vyvolala svým přestupkem,
5. zostření vazby újmou na stravě nebo tmou
6. tělesný trest: „*Tělesných trestů užívá se zřídka a to metlou několik šlehů, dívkám do 18 let jen tehdy, kdy minuly se veškeré výchovné prostředky s cílem. Toto vykonává dozorce u přítomnosti představené, nebo její zástupkyně.*“¹⁷⁷

Čím blížeji k polovině 20. století, tím více se dle pramenů od tělesného trestání ve výchovatelkách ustupovalo. Především nový režim po roce 1948 zdůrazňoval nesprávnost používání tělesných trestů v těchto zařízeních. Tělesné tresty z nich měly nadobro vymizet, protože socialistická společnost stavěla důrazně na místo trestu požadavek výchovy.¹⁷⁸ Ti, kteří uvěřili heslům nového řádu, si mysleli, že nastolením socialistického řádu byly odstraněny hlavní příčiny, jež vedly k majetkovým i ostatním deliktům a že úkolem výchovy je odstranit narušenost, která se objevovala již jen jako dědictví

---

¹⁷⁵ FILLA, Richard. Odměny a tresty jako výchovné prostředky. *Úchylná mládež*, 1938, roč. XIV., č. 7-8, s. 221.

¹⁷⁶ Dívčí výchovna v Kostomlatech. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 3-4, s. 81-82.

¹⁷⁷ Dívčí výchovna v Kostomlatech. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 3-4, s. 82.

¹⁷⁸ Vepřeková, Milada. Zhodnocení našich výchoven. *Nápravná pedagogika*, 1949, roč. XXV., č. 8, s. 178.

starého kapitalistického řádu.¹⁷⁹ Od tělesných trestů se mělo tedy ustoupit, jaká byla ale skutečná realita, je těžko soudit.

Převýchovný proces probíhal v několika prostorech, z nichž nejdůležitějšími byly prostor zaměstnání v ústavních dílnách nebo na ústavních pozemcích, prostor vzdělávání a prostor volného času. Zaměstnání chovanců nebo chovaneček různým druhem fyzické práce mělo sloužit jednak jako příprava na jejich budoucí samostatný život, ale byl v něm spatřován i účinný výchovný prostředek: *„Fysická práce je nejúčinnějším prostředkem k odvádění myšlenek nemorálních, neethických; uklidňuje, vychovává k stálosti, nedává snadno podnětu k extrémům. Únava z fyzické práce brání pohlavní bujnosti.“*¹⁸⁰

Určitý posun v organizaci výchovy v těchto institucích zaznamenáme v souvislosti se změnou politického režimu v Československu v roce 1948. Základní pedagogickou metodou se měla stát kolektivní výchova, jejíž hlavní stránkou měla být výchova prací. Nové době měly být přizpůsobeny i učební obory vyučované v ústavech. Učební obory měly být uvedeny do souladu s potřebami státu a měly využívat spolupráce a patronátů blízkých továren. Důležité také bylo vštěpovat mladistvým nově zaváděné socialistické metody práce jako soutěžení, brigády, úderky apod. Velká pozornost při výchově měla být samozřejmě věnována politickému uvědomování „chovanců“, které mělo probíhat jednak přímým vyučováním, ale i účastí na veřejném životě. Otevřít ústav co nejvíce veřejnému dění byla další podstatná změna. Nadále měly být pěstovány hudební a umělecká výchova, tělesná výchova a různé sporty. Novým jevem byla snaha organizovat „chovancům“ i „chovankám“ do nejmenšího detailu veškerý volný čas během týdne i o víkendu jejich sdružováním v různých zájmových kroužcích apod. V každém ústavě mělo být

---

¹⁷⁹ Brožková, J. Pohled dnešní společnosti na výchovny. *Nápravná pedagogika*, 1949, roč. XXV., č. 8, s. 170-171.

¹⁸⁰ ZEMAN, Josef. Směrnice pro výchovu dívek mravně vadných v ústavě „České zemské komise pro péči o mládež“ v Ledcích-Šternberku. *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 5-6, s. 109.

standardem vybudování samosprávy „chovanců“ nebo „chovank“. ¹⁸¹ Samospráva ale byla ve výchovných ústavech zaváděna již v předchozím období. Byla to zvolená skupina „chovanců“ nebo „chovank“, kteří měli reprezentovat zájmy všech. Spočívala ve větším zapojení „chovanců“ a „chovank“ do organizace života v ústavu. Samospráva se měla účastnit pedagogických porad, spolurozhodovat o odměnách a trestech apod. Samospráva ale měla současně sloužit i výchovným účelům. V ideálním případě měla situace vypadat slovy Cyrila Stejskala, referenta Dívčí výchovny v Dobřichovicích, takto: *„Veškerou převýchovu jsme postavili na principu pochopení a důvěry. Vydatnou pomocnicí nám přitom měla být rozsáhlá samospráva chovank; ta nenápadně řízená vychovatelem jakoby ze zákulisí, navenek vedená slušnými už chovankami, měla vytvořit morální atmosféru ústavu, která by přátelsky jako „veřejné mínění“ obestřela hned při vstupu každou nově příchozí družku. Také tento záměr, vykovat si ze samosprávy účinný pomocný nástroj převýchovy, nám v praxi nesehal. Poučení, výstraha, výtka, pokárání z úst kamarádek se přece jen jinak přijme než autoritativní zákrok představených.“*¹⁸²

Základ kvalitní mravní výchovy byl spatřován v rozřídění „chovanců“ nebo „chovank“ vychovatelem podle jejich mravní úrovně nebo stupně vychovatelnosti, věku, inteligence apod. Snaha vytvořit ve vychovatelných určité mravně, věkově i inteligenčně homogenní skupiny se prolínala celým zkoumaným obdobím: *„Vhodným tříděním zamezíme vlivu žvlů horších na lepší, dosáhneme průměrně rovnocenných skupin, pro něž pak můžeme stanovit způsobilé vychovatele, kteří v používání prostředků výchovných nemusí brát úzkostlivého zřetele na jiné skupiny jedinců jiné mravní i rozumové kvality individualizačního počínání si vychovatelova dobře*

---

¹⁸¹ DUMBALOVÁ, Klára. Výchovné prostředky a požadavky na personál ve výchovných ústavech. *Nápravná pedagogika*, 1949, roč. XXV., č. 7, s. 152-155.

¹⁸² MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace*. Olomouc : Společnost J. L. Fischera, 2005. s. 91.

*nechápaných.*¹⁸³ “ Po celé zkoumané období jsem se ale v různých pramenech i literatuře setkávala s konstatováním, že tato diferenciaci „chovanců“ nebo „chovank“ nebyla ideálně prováděna. Téma nedostatečné diferenciaci jednotlivých zařízení nebo „chovanců“ v nich a problém, že spolu žijí „chovanci“, kteří by spolu žít neměli, v důsledku čehož „narušenější“ strhávají méně „narušené“ je ovšem aktuální dodnes.¹⁸⁴

Důležitým prostředkem při třídění mladistvých bylo jejich vyšetření v různých odborných institucích, založených obecně ke zkoumání dětí a mládeže „úchylné“, tj. slabomyslné, hluchoněmé, slepé, zmrzačené a „mravně vadné“. První institucí ke zkoumání výše uvedené skupiny mládeže byl *Pedologický ústav hlavního města Prahy*, jenž byl založen v roce 1910. Činnost tohoto ústavu byla během první světové války téměř zastavena a po jejím skončení byl v roce 1918 obnoven pod názvem *Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže*, nadále byl ale pro tuto instituci používán podtitul *Pedologický ústav*, proto se tohoto názvu přidržuji pro větší přehlednost i v následujícím textu. V letech 1936-1938 fungoval vedle této instituce ještě *Zemský pedologický ústav*, zřízený Zemským ústředím péče o mládež. Po skončení 2. světové války byl Zemský pedologický ústav v roce 1946 obnoven pod názvem *Zemská třídící stanice pro mládež*, pozdější *Sociodiagnostický ústav*. Tyto instituce fungovaly jako diagnostické a zároveň třídící stanice pro „úchylnou“ mládež.

U zrodu Pedologického ústavu hlavního města Prahy založeného v roce 1910 stáli Jan Dolenský, prof. František Čáda a prof. Jindřich Matiegka. Prof. Čáda¹⁸⁵ a Jan Dolenský¹⁸⁶ se zabývali především výzkumem duševního

---

¹⁸³ ZIKMUND, Alois. Problémy praxe ve vychovatelně. *Úchylná mládež*, 1930, roč. VI., č. 5-6, s. 136.

¹⁸⁴ MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 2003. s. 161.

¹⁸⁵ ČÁDA, František. *Mravní výchova mládeže dorůstající : na 1. českém sjezdě pro péči o odrůstající mládež*. Praha : Ed. Grégr a syn, 1909; ČÁDA, František. *Péče o děti a mládež*. Praha : s.n., 1916.

¹⁸⁶ HERFORT, Karel. *Jan Dolenský : zakladatel českého pedologického ústavu v Praze*. Praha : vl. n., 1929.

stavu mládeže. Prof. Matiegka¹⁸⁷ činil zejména somatologická šetření. Dále zde působili prof. Karel Herfort¹⁸⁸, zabývající se hlavně slabomyslnými, a Cyril Stejskal¹⁸⁹, jenž konal převážně psychologická šetření. Pedologický ústav se dělil na čtyři oddělení. První oddělení bylo pedagogické a organizační a zabývalo se organizací tělesné a duševní výchovy a vyučování. Druhým oddělením bylo oddělení somatologické, zkoumající tělesný stav a vývoj dítěte. Dále zde fungovalo oddělení pedopsychologické, věnované studiu duševního stavu dítěte a oddělení pedopatologické, jenž se zabývalo dítětem zaostalým, tělesně nebo duševně „abnormálním“ (tzn. slepým, hluchoněmým, slabomyslným a „mravně vadným“). Dítě zde tedy bylo vyšetřováno a diagnostikováno po všech stránkách lékařem, pedagogem i psychologem. Prakticky konala tato instituce vyšetřování dětí z pražských škol, dětí doporučených k vyšetření sociálními úřady hlavního města Prahy, okresními péčemi o mládež, různými klinikami a léčebnými ústavami, praktickými lékaři apod.

Další diagnostickou a třídící centrálou pro školská i ústavní zařízení byl Zemský pedologický ústav (ZPÚ)¹⁹⁰, který byl zřízen a udržován Zemským ústředím péče o mládež (ZÚPM) od dubna roku 1936 a provozoval svou činnost v letech 1936-1938. Jeho ředitelem byl MUDr. Oldřich Říha. V ZPÚ byly vyšetřovány všechny děti a mládež, které měly být přijaty do ústavů ZÚPM nebo které měly být z jejich péče propuštěny. Zemský pedologický ústav byl výkonným orgánem VI. odboru ZÚPM, který soustřeďoval veškerou péči o děti a mládež „úchylnou“. Základním cílem tohoto VI. odboru ZÚPM bylo slovy Cyrila Stejskala: *„Základní poslání odboru jest osobně sblížit pracovníky ze všech úseků pro úchylnou mládež, ideově sjednotit v jedolitou*

---

¹⁸⁷ MATIEGKA, Jindřich. *Nutnost somatologického vyšetření školní mládeže československé*. Praha : vl. n., 1931; MATIEGKA, Jindřich. *Somatologie školní mládeže : vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1927.

¹⁸⁸ HERFORT, Karel. *Péče o duševně abnormální děti*. Praha : vl. n., 1926.

¹⁸⁹ MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal - život a dílo : rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. Olomouc : Společnost J. L. Fischera, 2005.

¹⁹⁰ Národní archiv, f. ZÚPM, k. 190, Zemský pedologický ústav.

*soustavu jejich práci, dosud většinou nekoordinovanou a bez pravidelného vzájemného styku, ač přece většina abnormální dětí bývá postižena několikerou poruchou a péče o ně má mnoho společných problémů. Z toho je jasně vidět, že náš odbor nemíní konkurovat, přebírat práci odborným zemským celkům. Chce být jejich jednotícím, evidenčním a iniciativním ústředím k podpoře a prohloubení jejich činnosti.*¹⁹¹

VI. odbor ZÚPM vykonával pozoruhodnou činnost na poli evidence „úchylné“ mládeže. Roku 1935 zde vznikl soupis těchto dětí ve věku školním. Cyril Stejskal uvádí, že z celkového počtu 627093 dětí školou povinných, bylo 1117 určeno jako „mravně vadní“, z toho 669 chlapců a 448 dívek.¹⁹² Sám Cyril Stejskal ve svém díle zdůrazňuje, že tato čísla nebylo možné brát doslova, protože nezachycovala všechny děti školního věku a protože měřítka jednotlivých učitelů a školních lékařů se mohla při hodnocení lišit. Soupis také opomíjel mládež ve věku po skončení školní docházky. Přesto Cyril Stejskal vyzdvihoval, a s tím je možno s ním souhlasit, význam této statistiky pro první orientaci v péči o „úchylnou“ mládež.

Zemský pedologický ústav zastával v diagnostice a třídění „úchylné“ mládeže funkci školního psychologa (posuzování, zda je dítě zralé pro nástup do školní docházky, objasňování nápadných poklesků v žákově prospěchu, rozhodování o vhodnosti umístění dětí do pomocné školy), podílel se na vyšetřování chovanců před přijetím do vychovatelny, prováděl revize vyšetření chovanců v polepšovnicích, zastával také fci. psychologicko-pedagogické poradny, atd. Rozsah činnosti této instituce vymezuje Cyril Stejskal, jenž vedl její psychologické oddělení takto: „*Za 2 ½ roku trvání ZPÚ jsme v něm vyšetřili a opatřili 1700 dětí a mladistvých. V tom nejsou započteny četné revize případů dříve vyšetřených, např. dětí chystaných pro adopci,*

---

¹⁹¹ MUSIL, Jiří. C. d. s. 95.

¹⁹² MUSIL, Jiří. C.d. s. 93.

*kteřé jsme po prvńím vyšetření odsunuli s poznámkou Non liquet, až budou vyspělejší.*¹⁹³

Z předchozích dvou odstavců vyplývá, že činnost Pedologického ústavu hlavního města Prahy i Zemského pedologického ústavu byla do značné míry podobná. ZÚPM vydalo k této situaci již v roce 1936 toto stanovisko: *„Potřebám pražského žactva měl sloužit Pedologický ústav. Ten však zdaleka nestačí na tuto úlohu a vnitřní i vnější jeho situace jasně ukazuje, že se dlouho neudrží v dosavadní podobě. Vyjednáváme o to, zda by nynější správa Pedologického ústavu byla ochotna spojit i starý ústav s naším novým ústavem, vznikajícím na širší a pevnější organizační základně, jakožto útvar zemský.*¹⁹⁴ ZÚPM tedy spatřovalo v jím zřizovaném Zemském pedologickém ústavě progresivní instituci, s níž by se mohl dříve založený Pedologický ústav hl. města Prahy sloučit, což se ale neuskutečnilo. Progresivita ZPÚ spočívala především v jeho zřízení pro „úchylnou“ mládež v celé zemi.

Již v roce 1938 se projevilo, že vydržování ZPÚ je pro ZÚPM velmi nákladnou záležitostí a byla snaha prosadit, aby tyto náklady převzala od ZÚPM země. Po podepsání Mnichovské dohody v zářij roku 1938, následném zmenšení území republiky a vzhledem k nejistotě subvencí pro ZÚPM se stala ale otázka ZPÚ již velmi problematickou. ZÚPM nestačilo svými finančními prostředky na vydržování této instituce, a proto bylo opět navázáno jednání o sloučení ZPÚ s Pedologickým ústavem, které započalo již v roce 1935. Ve vzájemných vyjednáváním se ale mezi oběma institucemi projevila rivalita a nevraživost z minulosti. Slovy Kuratoria Pedologického ústavu: *„Aniž by chtělo zacházeti jakýmikoli rekriminacemi do minulosti, musí kuratorium přece vysloviti politování nad tím, že byl zbytečně ztracen dlouhý čas 3 ½ roku, kterého mohlo býti využito k plodné, účelné a ekonomické spolupráci obou korporací. Tím více toho lituje, že zřízením zbytečného nového ústavu, ke kterému zatím došlo, ač k němu nebylo dle názoru*

---

¹⁹³ MUSIL, Jiří. C.d. s. 99-100.

¹⁹⁴ Národní archiv, f. ZÚPM, k. 190, Zemský pedologický ústav, zpráva ZÚPM Magistrátu hlavního města Prahy ze dne 16.1. 1936.

*kuratoria vůbec žádných důvodů, vznikl zmatek, který značně poškodil dobrou pověst pedologické práce a uškodil i jí samé. Kuratorium nechce též zapomínati nedůstojných pokusů, které se záměrně snažily ohroziti existenci jeho ústavu, neboť ví, že tyto pokusy nebyly inspirovány vůlí Vaší vážené korporace jako celku.*¹⁹⁵

Pokus o vzájemné sloučení obou institucí byl tedy ztížen hned v počátku a poměry sil se oproti roku 1935 obrátily ve prospěch Pedologického ústavu, což se odráželo i v jím navrhovaných podmínkách jednání o možném sloučení Pedologického ústavu se ZPÚ. Tyto podmínky pro další vyjednávání stanovovaly, že budoucí instituce se bude nadále jmenovat Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže /Pedologický ústav/ v Praze a bude nadále existovat ve svém dosavadním místě, aby se mohl opírat o svou 27letou tradici a dobrou pověst. Vlastníkem a vydržovatelem ústavu se měla stát nově zřízená Společnost pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže, která by byla ustanovena na spolkovém základě. Ústav měl být dále podporován ZÚPM, různými ministerstvy, zemí českou, obcí pražskou apod. Jako přípravný výbor Společnosti se mělo konstituovat tehdejší Kuratorium Pedologického ústavu, které mělo vypracovat také její stanovy a po řádném ustavení Společnosti jí mělo odevzdat ústav s celým jeho personálem. Od Zemského ústředí péče o mládež Kuratorium kromě pravidelných příspěvků očekávalo, že propůjčí veškerý inventář i jiný majetek Zemského pedologického ústavu správě společného ústavu. Dále bylo požadováno, že společný ústav převezme všechen dosavadní personál Pedologického ústavu hl. m. Prahy i s jeho dosavadními platy a že ředitelem ústavu zůstane univ. Prof. Dr. J. Šebek. Ohledně zaměstnanců ZPÚ bylo pouze konstatováno, že nebude činěno námitek převzetí MUDr. Oldřicha Říhy do služeb nově vzniklého ústavu.

---

¹⁹⁵ Národní archiv. f. ZÚPM, k. 190, Zemský pedologický ústav, zpráva Kuratoria Ústavu pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže, Pedologického ústavu v Praze, Zemskému ústředí péče o mládež ze dne 10. 11. 1938.

Současně bylo požadováno, aby ve společném ústavě zůstalo v provozu ambulatorium vedené univ. Prof. Dr. K. Herfortem.¹⁹⁶

Na tyto požadavky Pedologického ústavu pro vzájemné sloučení se ZPÚ zareagovali zástupci ZPÚ negativně. Přestože archivní prameny již další vývoj jednání nezachycují, je možné usoudit, že ke vzájemné dohodě obou institucí nedošlo, protože Zemský pedologický ústav byl k 31.12. 1938 zrušen. Ústav byl ale obnoven 1. dubna 1946 pod novým názvem Zemská třídící stanice pro mládež.

Zemská třídící stanice pro mládež v Praze (ZTSM)¹⁹⁷ byla zřízena Zemským národním výborem a navazovala ve své činnosti na Zemský pedologický ústav. ZTSM byla diagnostická stanice, jejíž činnost byla zaměřena především prakticky – vyšetřovala mládež po stránce tělesné, duševní i sociální. Konkrétně spočívala její činnost ve vyšetřování dětí připravených k pěstounské péči nebo k adopci, ve třídění ohrožené a „úchylné“ mládeže, ve vyšetřování „chovanců“ do vychovatelů nově přijímaných i z ústavní péče propouštěných. V čele této instituce stál v jejím počátku MUDr. Oldřich Říha, který řídil před druhou světovou válkou Zemský pedologický ústav. Dále zde byli zaměstnání odborný dětský lékař, 2 psychologové, 3 sociálně zdravotnické pracovníce, diplomovaná sestra a 2 pomocné síly. Tato instituce také od počátku usilovala o získání odborného lékaře specializovaného na všeobecnou psychiatrii a neurologii, když se v této době ještě v českém prostředí nedostávalo lékařů zaměřených na dětskou psychiatrii. Kromě diagnostikování dětí a mládeže se ZTSM stala také pracovním prostředkem Zemské výchovné rady, jež na základě výsledků její práce stanovila jednotný plán pro celou zemi, jak účelně vyřešit nápravně

---

¹⁹⁶ Národní archiv, f. ZÚPM, k. 190, Zemský pedologický ústav, zpráva Kuratoria Ústavu pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže, Pedologického ústavu v Praze, Zemskému ústředí péče o mládež ze dne 10. 11. 1938.

¹⁹⁷ O této instituci: ŘÍHA, Oldřich. O Zemské třídící stanici pro mládež v Praze. *Sociální pracovníce*, 1947, roč. 16, č. 3, s. 33-40; Národní archiv, f. ZÚPM, Zemský pedologický ústav, zpráva ze dne 15.7. 1948.

výchovnou péči a ZTSM se také účastnila příprav ke sčítání úchylné mládeže v Československu.

Rozsah diagnostické činnosti ZTSM uvádí výňatek z archivních pramenů a dobového tisku: „*Poněvadž vyrostla z potřeby zemského národního výboru, bylo stanoveno, že do všech ústavů zemských a zemí podporovaných bude vyžadováno jedině doporučení její.*¹⁹⁸“ „*Od 1. ledna 1947 přikázal pak ZNV i všem ústavům pro mládež úchylnou, které jsou zemí českou podporovány, aby své nové chovance přijímali pouze po vyšetření a doporučení ZTSM, jak výslovně proponoval v jejím základním plánu.*“¹⁹⁹ ZTSM byla tedy na poli diagnostikování dětí a mládeže přidělena určující role, a proto tato instituce postupně zatlačovala do pozadí činnost Pedologického ústavu hlavního města Prahy, který vyšetřoval děti a mládež do června roku 1946.

V následujících letech se kromě diagnostikování dětí a mládeže v těchto dvou jmenovaných institucích přistoupilo k této činnosti také ve specializovaných, tzv. třídících ústavech, kam byli mladiství s nařízenou ochrannou výchovou nebo s různými výchovnými problémy umístováni na kratší dobu několika týdnů, během nichž prošli pedagogickým, psychologickým a lékařským vyšetřením, na jejichž základě byla poté vypracována komplexní výchovná charakteristika jedince, návrh na učební obor a návrh na umístění mladistvého ve vhodném typu domova²⁰⁰.

Po diagnostice problémového mladistvého a jeho umístění do výchovného ústavu se jeho život ubíral podle striktně stanoveného denního režimu, který byl prakticky stejný pro všechny pracovní dny v týdnu. Soboty a neděle se od běžných dní v týdnu svým programem lišily, ale i tyto dny měly stanovený řád, jenž bylo nutné dodržovat. Konkrétní denní režim

---

¹⁹⁸ Národní archiv, f. ZÚPM, k. 190, Zemský pedologický ústav, zpráva ze dne 15.7. 1948.

¹⁹⁹ ŘÍHA, Oldřich. O Zemské třídící stanici pro mládež v Praze. *Sociální pracovnice*, 1947, roč. 16, č. 3, s. 39.

²⁰⁰ Národní archiv, f. MŠK, k. 1013, Zásady pro přijímání, rozmístování a propuštění z Domovů mládeže s ochrannou výchovou.

ve výchovatelně hlavního města Prahy v Libni zachycuje článek Františka Slívy²⁰¹. Vychovatelna v Libni se zaměřovala na „mravně vadné“ chlapce ve věku 12-19 let. Tento příklad denního režimu ve výchovatelně lze do značné míry považovat za model vzorový, zachycující, jak byl organizován vnitřní prostor ve výchovných institucích pro „mravně vadnou“ mládež obecně. Ostatní studované denní řady v jiných výchovatelkách se od níže uvedeného ve své podstatě příliš nelišily²⁰².

Denní režim ve Výchovatelně hl. m. Prahy v Libni²⁰³:

1. ve všední dny

- 5:50 hod. - budíček, mytí za dozoru pěstounů, úprava lůžek, úklid ložnice, chodeb a příslušenství, poté snídaně
- 7:15 hod. - ranní prohlídka, při níž byli přítomni ředitel, pěstouni a „chovanci“. Při této ranní prohlídce hlásili chlapci obuv a oděv do správy, ale byla zde také ředitelem předčítána jména chlapců, kteří nějakým způsobem nedodrželi ústavní řád.
- 8:00-12:00 hod. - školní vyučování nebo výuka v dílnách
- 12:00 hod. - oběd
- 13:25-17:45 hod. - úklid dílen
- 18:00 hod. - večerní prohlídka, mytí, večeře, do 21:00 hod. pobyt v jídelně (psaní úloh do školy, čtení, zpěv, ...) nebo na zahradě
- 21:00 hod. - vstup do ložnic, noční klid

2. sobota

- sobotní odpoledne bylo určeno ke generálnímu úklidu budovy a koupání „chovanců“

---

²⁰¹ SLÍVA, František. Vychovatelna hl. m. Prahy v Libni. *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 9-10, s.196-201.

²⁰² Denní režimy viz.: SOA Blansko, f. Moravská zemská výchovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i.č. 125, Řád pro pěstounky ze dne 15.9. 1906; ZIKMUND, Alois. Zemská výchovatelna v Opatovicích. *Úchylná mládež*, 1925, roč. I., č. 1, s. 27-37; Dívčí výchovna v Kostomlatech. *Úchylná mládež*, 1937, roč. XIII., č. 3-4, s. 80-81.

²⁰³ SLÍVA, František. Vychovatelna hl. m. Prahy v Libni. *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 9-10, s. 199-201.

3. neděle

- dopoledne bohoslužba pro „chovance“ katolického vyznání v ústavní kapli
- odpoledne procházka do přírody pod vedením učitele nebo nejstaršího pěstouna

5.5.3.2 *Problémové dívky*

„Mravní vadnost“ dívek, zejména těch starších, byla spjata především s vykonáváním prostituce. Problematikou prostituce u mladých děvčat se ve zkoumaném období zabýval Jan Schneider²⁰⁴, vrchní rada Policejního ředitelství v Praze, jenž zde zorganizoval sociální oddělení, které zahájilo svou činnost v roce 1920. Cílem činnosti tohoto oddělení bylo čelit pustnutí problémové mládeže, přičemž velké procento této činnosti představoval boj proti prostituci. Povinnost vést dozor nad mládeží vedoucí nemravný život ukládal úřadům §16. zákona č. 241/1922 Sb., o potírání pohlavních nemocí. Zpočátku nebylo určeno, jaký úřad se má touto problematikou zabývat a až roku 1926 byla tato péče svěřena oficiálně do rukou policejnímu ředitelství v Praze. Protože byla prostituce i v dřívějších dobách spjatá hlavně s velkými městy, omezím se v této části pouze na prostředí hlavního města Prahy.

Z výzkumu Jana Schneidera, který probíhal v letech 1920-1925 vyplývalo, že: „*Počátek prostituce nalézáme prvně po 9. roce. Do 14 let se prostitovalo 7 ½ procent děvčat, do 16 let 35 proc., do 17 let 61 ½ proc., do 18 let téměř 88 procent.*“²⁰⁵ Za podstatné pro rozvoj prostituce u dívek považoval špatné rodinné prostředí, i když nebylo možné tvrdit, že by to platilo ve všech případech. Špatnost rodinného prostředí se vyznačovala tím,

---

²⁰⁴ SCHNEIDER, Jan. *Cestou k prostituci*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v r. č. sl., 1928; SCHNEIDER, Jan. Po desíti letech zákona o potírání pohlavních chorob. *Úchylná mládež*, 1933, roč. IX., č. 1, 2, 3, s. 43-56; SCHNEIDER, Jan. Puberta a prostituce. *Úchylná mládež*, 1935, roč. XI., č. 7, 8, 9, s. 194-212; SCHNEIDER, Jan. Na rozcestí. *Úchylná mládež*, 1941, roč. XVII., č. 3, s. 98-112.

²⁰⁵ SCHNEIDER, Jan. *Cestou k prostituci*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v r. č. sl., 1928. s. 13.

že jeden nebo oba rodiče dívky již zemřeli nebo dívky pocházely z rozvedených či rozloučených rodin. Pro rodiny mladých prostitutek byly také charakteristické nepříznivé hmotné poměry, nezaměstnanost, vyskytovaly se zde psychické i fyzické nemoci v rodině, alkoholismus apod. Objevovaly se také případy, že matky děvčat byly samy prostitutky a své dcery k tomuto „řemeslu“ dovedly, což dokládá jeden z mnoha příkladů uvedených Janem Schneiderem: *„Rodiče jsou rozvedeni, matka je číšnice ve vinárně. Nabídla se vinárnici, že jí přivede šikovné děvče a přivedla svou 15letou dceru. Dělal, jako by si byly cizí, matka jí dohazovala sama hosty, ze kterých něco koukalo.“*²⁰⁶

Jan Schneider také upozorňoval na to, že z jeho výzkumné činnosti na poli vzniku prostituce u dívek vyplývá, že se dají vyzorovat různé vlastnosti a projevy mnohem dříve, než k rozvoji prostituce dojde. Mezi tyto projevy dle něj patřily vlastnosti jako nedbalost, povrchnost, nestálost ad., jež se ve věku, kdy dívky navštěvovaly obecnou školu, projevovaly např. v horších známkách z pilnosti a úpravy písemných prací, později v nestálosti v práci, doma, ve službě i v učení, ve ztrátě smyslu pro čistotu, marnotratnosti apod. Naopak u děvčat inteligentních byly rozpoznávacím znakem pro možný vznik prostituce jevy jako velká „živost“ a pohyblivost, vyvinutá fantazie a zvýšená sexualita ve starším školním věku, případně chození „za školu“, potulky, později i intimní známosti a těhotenství.²⁰⁷ Jako podstatné hledisko pro rozpoznání možného vzniku prostituce uvádí chování v době dospívání: *„Jedna okolnost zdá se býti společnou, totiž ona, že u těchto děvčat doba jich dospívání probíhá bouřlivě, neklidně, abnormálně (pubertas defficilis), v kteréžto době se jejich povaha mění nepříznivě a počínají se objevovati sklony, které za okolností pro ně >>příznivých<< vedou děvčata k prostituci. Touto poslední >>příznivou<< okolností jest >>příležitost<<, kterou poskytují děvčatům velká centra, kde zůstávají bez dohledu a vedoucí ruky, jsouce*

---

²⁰⁶ SCHNEIDER, Jan. Puberta a prostituce. *Úchylná mládež*, 1935, roč. XI., č. 7, 8, 9, s. 202.

²⁰⁷ SCHNEIDER, Jan. *Cestou k prostituci*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v r. č. sl., 1928. s. 9-10.

*vystavena všem svodům velkého města, ... (...) Tato příležitost jest posledním článkem dlouhého řetězu příčin.*²⁰⁸

Prostituce tak byla u mladých dívek nastartována většinou odchodem z domova do velkého města. Důvody uváděné ze strany samotných dívek pro odchod z domova byly různé. Patřily k nim bydlení na samotě a touha po velkém městě utvrzovaná doporučením kamarádky, nehody s nevlastní i vlastní matkou, ale i těžší případy - bití nebo zneužívání ve vlastní rodině. Do velkého města dívky hnala také touha vydělat si více peněz. Dostat se k prostituci bylo pak už dle slov Jana Schneidera snadné.

Pokud byla dívka, podezřelá z provozování prostituce, předvedena na pražské policejní ředitelství, mohla ji tato úřadovna odevzdat zpět rodičům nebo pěstounům, pokud to byli řádní lidé a dopustila-li se dívka prostituce proti jejich vůli. Případ ale mohl být také oznámen poručenskému soudu za účelem případného odevzdání dívky do vychovatelny, pokud bylo nutné vytrhnout ji ze škodlivého rodinného prostředí. Podmínkou ale muselo být, že je dívka zdravá. V případě nemoci musela být přeléčena v nemocnici. Nemocniční prostředí bylo vnímáno pro nápravu dívek velmi negativně, protože zde pobývaly delší dobu společně s dospělými a mohly zde získat nové nepříznivé znalosti, doporučení apod. Pokud byla mladistvá prostitutka zdravá, mohla být umístěna v jednotlivých vychovatelkách nebo výchovkách pro dívky „mravně vadné“ nebo ji bylo možné umístit v Praze v Domovině armády spásy v Krči nebo v útulku Záchrana.

Jan Schneider zdůrazňuje, že velkým problémem při umísťování děvčat do ústavů byla často velmi dlouhá doba, než k umístění konečně došlo, protože bylo třeba opatřit množství dokladů a také čekat, jaký má na celou věc názor soud. Následkem této zdlouhavé mašinérie bylo pozdní dodávání dívek - prostitutek do vychovatelek a malá šance na jejich nápravu. *„Jest pravda, že počet případů, které se nezdaří, daleko převažuje; velká část děvčat přišla*

---

²⁰⁸ SCHNEIDER, Jan. *Cestou k prostituci*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v r. č. sl., 1928. s. 33.

*do ústavu příliš pozdě. To však není důvodem, aby tato práce byla zastavena a opuštěna děvčata, která vychovatelná jsou.*²⁰⁹

Jan Schneider viděl v dlouhém protahování dodávání těchto děvčat do vychovatelem velký nedostatek. Zdůrazňoval, že v těchto případech je nutné jednat rychle a přemístit je z nevhodného prostředí co nejdříve do ústavu, aby se nepromarnila možnost vychovat z dívek řádné osoby. Do budoucna také volal po tom, aby vznikly další instituce sociální péče, které by pomáhaly ochraňovat hlavně dívčí mládež, a aby vznikly ve velkých městech ústavy pro výzkum zdravotních opatření i aby byl upraven pobyt dívek v nemocnici.

5.5.3.3 Zaměstnanci

V ústavech pro „mravně vadnou“ mládež byli zaměstnání ředitel, učitelé a učitelky, vychovatelé a vychovatelky (=pěstouni a pěstounky), kancelářské síly a pomocný personál. Externě se na chodu ústavů podíleli učitel náboženství a místní obvodní lékaři. Bylo prosazováno, aby v čele ústavů stáli pedagogové, zkušení všestranně vzdělaní učitelé²¹⁰.

Vychovatelé (pěstouni, dozorcí) zajišťovali nejen dozor v mimoškolní době, ale také výuku v dílnách pro chovance, kteří již měli ukončenou školní docházku. Zpočátku k přijetí vychovatele stačila způsobilost v požadovaném řemeslném oboru a pouze proklamovaná výchovná schopnost. Ideál vychovatele vystihuje ve svém článku Jindřich Cenek: *„Nestačí však, aby vychovatel byl jen obětavý, snaživý nebo „energický“ a aby dítě měl rád. Vedle těchto vlastností musí mít bezpodmínečně jednu vlastnost a tou je důslednost. Vychovatel musí být neúprosně důsledný v každém svém projevu.*“²¹¹ Postupem doby s ohledem na rozvoj pedagogiky a psychologie začaly být na tyto zaměstnance ústavů kladeny nové nároky - školení v těchto

---

²⁰⁹ SCHNEIDER, Jan. Na rozcestí. *Úchylná mládež*, 1941, roč. XVII., č. 3, s. 107.

²¹⁰ F.S. Kdo má být správcem výchovného ústavu? *Úchylná mládež*, 1926, roč. II., č. 7-8, s. 154.

²¹¹ CENEK, Jindřich. Z našich pedagogických poznatků. *Úchylná mládež*, 1938, roč. XIV., č. 3-4, s. 106.

dvou oborech. Školení probíhala zpočátku méně organizovaně, byla pořádána např. Spolkem učitelů a přátel pro vychovatele mládeže mravně vadné nebo zajišťována ředitelstvím konkrétních ústavů. V novém režimu budovaném v Československu po roce 1948 už byla pro vychovatele zdůrazňována povinnost pedagogického a psychologického vzdělání. Po roce 1948 bylo také samozřejmostí, aby všichni zaměstnanci byli patřičně politicky uvědoměni. Kladem tohoto období v ohledu přijímaných odborných sil bylo, že bylo prosazováno, aby byla v ústavech zaměstnána také sociální pracovníce a školená zdravotní síla, což jistě znamenalo zkvalitnění vnitřního chodu zařízení.

Vychovatelé a vychovatelky ve výchovných ústavech určitým způsobem nahrazovali rodičovskou péči dětí a mládeže v běžném životě. Jakou roli tedy hráli rodiče „chovanců“ během jejich transformace v ústavu? Určitý náhled na tuto problematiku přináší O. Holub, působící ve Výchově pro dívky v Jilemnici a Richard Filla, zaměstnanec Vychovatelny pro hochy v Uherském Hradišti. Vztah mladistvých ke svým rodičům shrnuje O. Holub takto: *„Skoro o všech chovankách lze říci, že zachovávají přátelský poměr k rodičům a sourozencům i v době ústavní péče, rády na své příbuzné vzpomínají a určitá touha vede je k vlastním rodičům, byť i jejich poměry byly hodně neblahé.“*²¹² Vztah mladistvého ke svým rodičům byl v mnoha případech během ústavní výchovy velmi utlumen a omezen pouze na vzájemný písemný styk, protože osobní návštěvy byly pro nákladnost často velmi dlouhých cest v tehdejší době dost omezené.

Richard Filla upozorňuje na problém rodičů, kteří měli k ústavní výchově svých dětí negativní vztah, protože ji považovali buď za křivdu vůči jejich dítěti i jím samotným nebo když je jejich dítě živilo např. žebrotou a oni tak přišli o část rodinného rozpočtu. V tomto případě Filla zdůrazňuje, že je nutné umísťovat mladistvé po propuštění co nejdále od jejich původního bydliště, aby byli ušetřeni špatnému vlivu svých rodičů a nebyly jimi strženy zpět ke dnu.

---

²¹² HOLUB, O. O útěku chovank a jejich poměru k rodičům. *Úchylná mládež*, 1936, roč. XII., č. 5-6, s. 116.

V tomto problému viděl mezeru v organizaci péče o mládež, protože neexistoval zákon, který by činil rodiče za toto chování zodpovědné²¹³.

5.5.3.4 Doba po propuštění a „nálepka“ mladistvého delikventa

„Chovanci“ a „chovanky“ byli z výchovných ústavů propuštěni většinou podmíněně. Byla jim tedy stanovena určitá zkušební doba, v níž se měli po skončení výchovy v uzavřeném ústavním prostředí uplatnit v běžném životě. Podmíněné propuštění se ale většinou nevztahovalo na mladistvé prostitutky, které zůstávaly v ústavech až do konce detenční doby.²¹⁴ Propuštění se ale v žádném případě nerovnálo ukončení výchovného procesu. „Chovanci“ i „chovanky“ zůstávali nadále pod dohledem. Dělo se tak buď přímo pravidelným písemným stykem i občasnými osobními kontrolami ze strany ředitelství ústavu nebo nepřímo prostřednictvím péče zejména okresních péčí o mládež, které měly ředitelství ústavů podávat o mladistvém, jeho chování, prospěchu, ubytování, zaměstnavateli apod. pravidelně písemné zprávy. Pokud se mladistvý ve zkušební době osvědčil a nemusel být navrácen do ústavu k dalšímu převýchovnému procesu, byl propuštěn definitivně. I v tomto případě měl být ale většinou ponechán dohledu okresní péče o mládež až do doby zletilosti ve 21 letech.

Propuštění z výchovného ústavu bylo pro mladistvého jistě velmi výrazná změna rytmu života, proto mu předcházelo určité přípravné období, pro které bylo slovy J. Čermáka, zaměstnance Zemské vychovatelny v Králíkách charakteristické: *„V ústavech děje se to tak, že nejstarším chovancům popřáváme největší možné svobody, aby byli ještě za pobytu v ústavě vystaveni vlivům společnosti. Dostávají se tak do nových pro ně situací, které stačí svou vůlí překonávat. Chodí sami do města*

---

²¹³ FILLA, Richard. Poměr rodičů k vychovávacím ústavům. *Úchylná mládež*, 1939, roč. XV., č. 5-6, s. 113-114.

²¹⁴ K tématu propuštění z ústavní výchovy: ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná*. Praha : Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných, 1930. s. 141-146; ČERMÁK, J. Odchod z ústavu do života. *Úchylná mládež*, 1931, roč. VII., č. 8, 9, 10, s. 226-229; SCHNEIDER, Jan. Na rozcestí. *Úchylná mládež*, 1941, roč. XVII., č. 3, s. 98-112; BOUŠE, Josef. „Rekonvalescenti“ v nápravné výchově. *Úchylná mládež*, 1944, roč. XX., č. 4, s. 204-208.

*na nákup, svěřují se jim k tomu menší částky peněžní a tak to, co by je z počátku mohlo sváděti k útěku nebo ke zpronevěře, stává se vlivem zvyku samozřejmostí, takže je možno povolit jim úplnou svobodu a svěřování peněz a zboží stupňovati.*²¹⁵

Obecně měli být „chovanci“ a „chovanky“ v ústavě připraveni pro běžný život zejména výchovou k vykonávání určitého povolání. Věnovat se a setrvat v určitém povolání bylo podstatnou podmínkou úspěšného vstupu do běžného života mimo ústav. Proto byla věnována zvláštní pozornost mistrům nebo rodinám, kam byli mladiství po propuštění umísťováni. Pokud hrozilo, že by je mohli ke špatnému způsobu života svádět rodiče, byli umísťováni co nejdále od místa jejich pobytu. Alois Zikmund volal v tomto směru také po zřízení dostatečného počtu útulků podobných pražské Útulně Dobrý Pastýř, v nichž měli najít na přechodnou dobu oporu mladiství, kteří zaměstnání ztratili. Tyto útulny je měly v případě ztráty zaměstnání chránit před možným nebezpečím, že propadnou opět zločinnému způsobu života.²¹⁶ „Chovanec“ tedy takto připravený odešel z ústavu přímo do zaměstnání, aby již nepřišel do prostředí, z něhož pocházel a které se na jeho životě podepsalo negativně.

Právě v zaměstnání byli ale mladiství propouštění z výchovných ústavů svým pobytem v nich určitým způsobem limitováni a to tím, že v jejich pracovních knížkách byl úřadem práce uveden jako poslední zaměstnavatel právě výchovný ústav. Stávalo se, že nový zaměstnavatel proto nahlížel na poslední pracovní místo jako na místo trestné a podle toho také s mladistvým jednal. Negativně na vybudování vzájemných vztahů mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem působil také sice dobře míněný nařízený dozor při podmíněčném propuštění, který ale vzbuzoval u zaměstnavatelů nedůvěru v mladistvého, větší opatrnost a zdrženlivost vůči němu apod. Tato nálepka bývalého trestance pod dozorem jistě nepřispívala k tomu, aby došlo ke snadnému zapojení mladistvého do běžného života.

---

²¹⁵ ČERMÁK, J. Odchod z ústavu do života. *Úchylná mládež*, 1931, roč. VII., č. 8, 9, 10, s. 227.

²¹⁶ ZIKMUND, Alois. C. d. s. 145.

Na tento problém, který lze dle teorií sociální deviace popsat jako etiketizaci mladistvého prostředím výchovného ústavu, upozorňovali různí přispěvatelé v časopise „Úchylná mládež“ již ve 20. letech, ale i v letech čtyřicátých²¹⁷, z čehož vyplývá, že mladistvím byl návrat do běžného života ztěžován zmiňovanou „nálepkou“ v pracovních knížkách po celé zkoumané období. Etiketizační teorie vidí v „nálepkování“ velký potenciál pro návrat zpět k deviantnímu způsobu života: *„Jakmile je dospívající ocejchován jako delikvent, zůstává mu stigma kriminálního; učitelé i potenciální zaměstnavatelé jej budou obvykle považovat za nedůvěryhodného (a také s ním podle toho jednají). Následkem toho se posléze uchyluje k dalšímu kriminálnímu jednání, čímž se propast mezi ním a sociálními konvencemi dále zvětšuje.“*²¹⁸

5.5.3.5 Efektivita transformace mladistvých ve výchovných ústavů

V této chvíli vyvstává otázka, nakolik byla transformace mladistvých ve výchovných ústavech přes všechny zmiňované problémy a nedostatky na tomto poli a přes problém etiketizace po propuštění úspěšná. Již ve zkoumané době bylo jistě velmi těžké stanovit přesná čísla, zachycující situaci v celé republice, která by přinášela na tuto otázku relevantní odpověď. Konkrétní příklady lze získat přímo ze studia materiálů jednotlivých výchovných ústavů (viz. 6.2.4 Propouštěné dívky, str. 135-139). Jistý obecný náhled na tuto otázku přináší Alois Zikmund, který uvádí, že u mládeže „mravně vadné“ do 14 let jsou lepší výchovné výsledky, cca 75-80% je převychováno úspěšně, u mládeže dospívající se toto číslo pohybuje cca mezi 70-75% u lehčích typů deviace a kolem 60% u těžších typů. Sám ale zdůrazňuje, že tato čísla platí zejména pro nejbližší dobu po propuštění z ústavu, protože později se styky s bývalými „chovanci“ a „chovankami“ obvykle ztrácí.²¹⁹

---

²¹⁷ ZIKMUND, Alois. Zemská vychovatelna v Opatovicích. *Úchylná mládež*, 1925, roč. I., č. 1, s. 29; BOUŠE, Josef. „Rekonvalescenti“ v nápravní výchově. *Úchylná mládež*, 1944, roč. XX., č. 4, s. 205.

²¹⁸ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 2005. s. 195.

²¹⁹ ZIKMUND, Alois. C. d. s. 145.

6. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice

6.1 Základní informace

Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice byla výchovná instituce fungující od 1. září 1906. První chovanky byly do této vychovatelny přijímány od 17. září 1906 a ústavní škola začala fungovat od 24. září 1906. Byly zde přijímány dívky české národnosti od 7 do 14 let a celkem byla tato instituce schopná pojmout až 120 chovanek. Účelem vychovatelny bylo dle Statutu moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici z roku 1907: „...pečovati o mravní a náboženské vychování a vyučování do nich dodaných dívek mravně zanedbaných ve věku od 7 do 14 let, a dbáti o jich výcvik v takovém zaměstnání, které jest schopností jejich přiměřeno a jež jim má býti zdrojem výživy.“²²⁰

Základním materiálem pro studium prostředí konkrétní instituce, kde docházelo k nápravě a výchově „mravně vadných“ dívek, se pro mě stal fond Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, který zahrnuje léta 1906-1959 a je umístěn ve Státním oblastním archivu v Blansku. Obecně nejsou fondy konkrétních výchovných ústavů ve sledované době příliš dostupné²²¹. Kromě mnou prozkoumaného fondu jsou dalšími přístupnými fondy pro sledovanou problematiku již jen fond Krajská výchovna mládeže Kuks, jehož časovým rozsahem jsou léta (1937)1942-1945, a Domov výchovy mládeže Kostomlaty (1871-1958)²²².

Fond Moravská zemská vychovatelna pro dívky tvoří 15 kartonů a dvě pamětní knihy. Materiál, který jsem shledala pro zpracování tématu jako nejzajímavější, představovaly především zápisy o jednotlivých chovankách

---

²²⁰ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Statut moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici.

²²¹ Prozatím nepřístupný pro badatele je fond Zemská vychovatelna (donucovací pracovna) mládeže Opatovice (1905-1951), který je uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a Vychovatelna Olivových, Říčany u Prahy (1896-1907), jež je ve Státním oblastním archivu v Praze.

²²² Fond Krajská výchovna mládeže Kuks (1937)1942-1945 je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, fond Domov výchovy mládeže Kostomlaty (1871-1958) ve Státním okresním archivu Teplice.

v pamětních knihách, třídní knihy a třídní katalogy, protokoly o domácích poradách učitelských, oběžníky, složky zaměstnanců, výroční zprávy, soupisy učitelské knihovny a soudobá dokumentace. Kartony dále obsahovaly množství účetní dokumentace, rozpočty, inventární deníky apod.

6.2 Život v Boskovické zemské vychovatelně pro dívky v číslech...

6.2.1 úvod

Stav přijímaných i propouštěných dívek vychovatelný je poměrně dobře zachytitelný na základě rozboru výročních zpráv²²³ výše zmíněného fondu sepisovaných vždy k jednotlivému roku. Tyto výroční zprávy zahrnují léta 1906-1936, 1939, 1940, 1947, 1949 a obsahují velké množství zajímavých čísel, která zachycují pohyb chovank ve vychovatelně, důvod jejich dodání do vychovatelný, počet zde strávených let, místo, kam byly po skončení výchovy propuštěny atd. Dalším významným okruhem dat ve výročních zprávách jsou informace, ukazující z jakého rodinného prostředí přijímané dívky pocházely. Tyto informace jsou přínosné např. pro zodpovězení otázky, jakým způsobem rodinné prostředí ovlivňovalo vznik „mravní vadnosti“ nebo „zanedbanosti“.

Z dat obsažených ve výročních zprávách jsem pro větší přehlednost zvolila zachycení jednotlivých informací výběrově vždy zhruba po pěti letech. Vyhodnocení jsem tedy uskutečnila pro roky 1906, 1907, 1912, 1917, 1923, 1927, 1932, 1936, 1940 a 1947, čímž se mi podařilo obsáhnout celou první polovinu 20. století. Jedinou větší výjimkou zmíněného odstupu pěti let jsou dva po sobě následující roky 1906 a 1907, jejichž rozbohem jsem se snažila zachytit počáteční stav fungování vychovatelný. Zvolené roky mi umožňují zkoumat vliv první světové války, období hospodářské konjunktury ve 20. letech, velké hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let, druhé světové války i vnitropolitického poválečného dění v Československu na dění

---

²²³ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelná pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zprávy.

ve vychovatelně. V mnoha případech jsem získaná data převedla na procenta, aby byla lépe zachycena jejich výpovědní hodnota a sestavené tabulky (viz. Příloha A, str. 176-181) jsem doplnila grafy.

6.2.2 Přijímané dívky

„Mravně vadné“ dívky byly do Moravské zemské vychovatelny přijímány ve věku od 7 do 14 let. Stav přijímaných dívek zachycuje graf č. 1. Z něho vidíme, že první rok fungování vychovatelny bylo přijato poměrně málo dívek – pouze 25, následující rok se počet přijímaných dívek oproti prvnímu roku téměř zdvojnásobil, dosáhl čísla 42. Všechna další léta s výjimkou roku 1922, kdy bylo nově přijato 38 dívek, se počet nově přijímaných dívek do vychovatelny pohyboval od počtu 14 dívek v roce 1912 do počtu 28 dívek v roce 1947. Je zajímavé, že získaná čísla nezachycují např. nějaký markantnější nárůst chovank s ohledem na první světovou válku nebo probíhající hospodářskou krizi na přelomu 20. a 30. let 20. století, kdy bych očekávala, že s ohledem na roztržení mnoha rodin a chudobu během války nebo později velkou nezaměstnanost spojenou s velkou hospodářskou krizí, bude počet dívek ve vychovatelně narůstat. Vliv na počet přijímaných dívek i na celkový počet dívek ve vychovatelně měly pouze události spjaté se zábořem českého a slovenského pohraničí Německou Říší v souvislosti s podepsáním Mnichovské dohody. V českém i slovenském pohraničí bylo zabráněno několik vychovatelem, jejichž čeští „chovanci“ a „chovanky“ i s českým personálem byli přesunuti do vnitrozemí²²⁴. Vychovatelna v Boskovicích se proto během období Protektorátu rozrostla také o dívky i personál ze Zemské vychovatelny v Novém Jičíně. Graf č. 1 ale zachycuje pouze počet

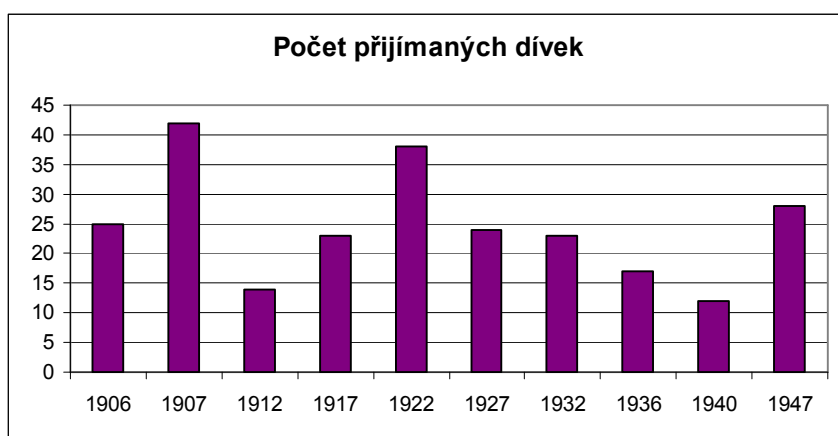
---

²²⁴ Do vnitrozemí byli přesunuti čeští „chovanci“ s českým personálem Zemské vychovatelny v Novém Jičíně a Zemské výchovny v Králíkách a české „chovanky“ s českým personálem ze Zemské výchovny v Kostomlatech. Na nezabrané území byla včas přemístěna Výchovna hlavního města Prahy z Valtic do Kunštátu u Boskovic. Zrušena byla Výchovna České zemské péče o mládež na Moravě v Moravském Krumlově. Na obsazeném území nepřestaly fungovat německé vychovatelny a výchovny: Zemská výchovny v Mohelnici a Albrechticích, Výchovna ve Vrchlabí, Spiegelsbergu a Výchovna Sonnenhof. Na Slovensku byl zabrán Maďarskem Komenského ústav v Košicích. In Ztráty na zabraném území. *Úchylná mládež*, 1938, roč. XIV., č. 9-10, s. 300-301.

přijímaných dívek do Boskovické vychovatelny. V roce 1940 bylo ale do Boskovic přijato kromě 12 dívek vychovatelny také 26 dívek výchovny z Nového Jičína. Období Protektorátu Čechy a Morava přineslo tedy větší nárůst dívek, který v roce 1940 dosahoval celkem počtu 38.

Přijímané dívky byly ve všech zkoumaných letech české národnosti. „Mravně vadné“ dívky německé národnosti stejného stáří byly na Moravě přijímány do Zemské výchovny v Mohelnici. Jedinou výjimkou v tomto trendu byl rok 1946, kdy bylo podle Pamětní knihy²²⁵ přijato do vychovatelny větší množství dívek německé národnosti, jež ale pobýly v ústavu jen kratší dobu (maximálně do roku 1947), a poté byly vydány zpět svým rodičům většinou ke společnému odsunu. Ústav tedy plnil v tomto roce nejspíše nejenom roli vychovavací, ale také roli zaopatřovací instituce pro děti německé národnosti, ocitající se následkem poválečných poměrů v nouzi.

Graf. č. 1 - Počet přijímaných dívek

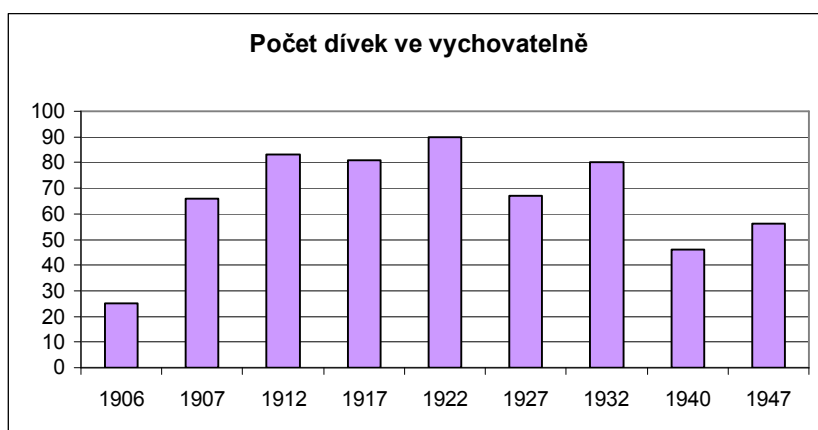

Obsazenost vychovatelny zachycuje graf č. 2, který přináší počet dívek ve vychovatelně k jednotlivým zvoleným rokům. Jak je již uvedeno výše, nejnižší stav, pouze 25 dívek ve vychovatelně, byl v prvním roce jejího fungování. Je zajímavé, že v následných letech 1907-1932 byl počet dívek poměrně rovnoměrný, udržoval se mezi 60-90. Určitý větší propad

²²⁵ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, i. č. 2, Pamětní kniha (č.495-).

zaznamenáváme až v roce 1940, kdy se stav snížil na 46 dívek. Tento propad ale souvisel s výše uvedenými organizačními změnami v souvislosti se zabráním českého pohraničního území Německou říší roku 1938 a následně zřízením Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Rok 1940 v grafu č. 2 zachycuje opět jen počet dívek vychovatelny, k nimž je nutné přičíst ještě 63 dívek výchovny z Nového Jičína. Celkový počet chovank v roce 1940 byl tedy 109 a byl za celá zkoumaná léta nejvyšší. Počet dívek po skončení druhé světové války, kdy zde byly už jen mladší dívky vychovatelny, získával opět rostoucí tendenci jistě v souvislosti s uvolněným prostorem po přemístění dívek výchovny zpět do Nového Jičína.

Graf č. 2 - Počet dívek ve vychovatelně

Dívky byly do vychovatelny přijímány dle Statutu moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici²²⁶ ve věku od 7 do 14 let na základě rozhodnutí zákonných zástupců (se svolením opatrovnického úřadu) nebo mohly být nedospělé dívky ve věku od 11 do 14 let do vychovatelny dále přijaty na základě rozhodnutí soudu (dle zákona č. 89 a 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách a polepšovnách). Poměr mezi přijetím dívek na základě rozhodnutí zákonných zástupců a rozhodnutí soudu zachycuje graf č. 3. Kromě těchto dvou důvodů přijetí uvedených

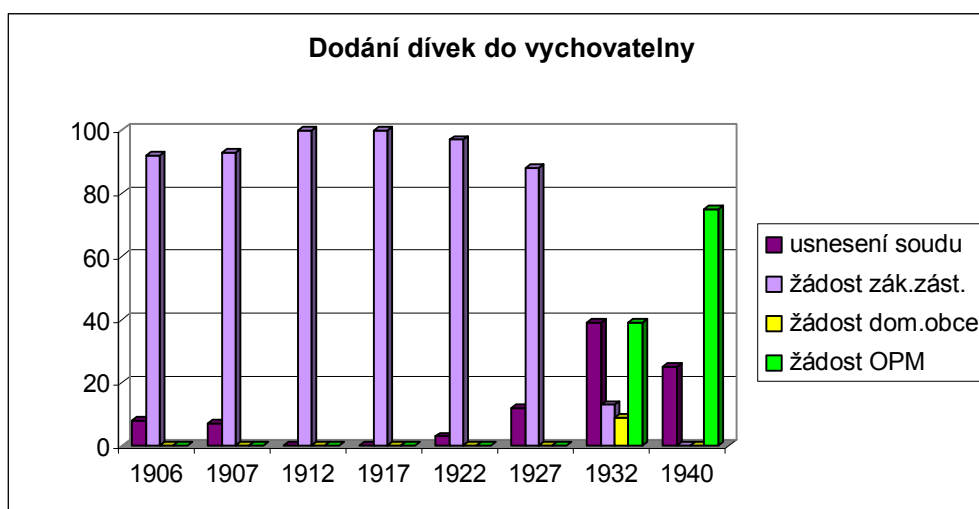
²²⁶ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Statut moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici.

ve Statutu, jenž byl schválen již roku 1907, se dle výročních zpráv z pozdějších let mohly dívky do ústavu dostat také následkem rozhodnutí domovské obce, což se týkalo patrně především dívek osiřelých. Významnou změnu ohledně přijímání dívek do vychovatelny sehrál zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží. Jeho vliv nám odráží již informace k roku 1932, kdy byly chovanky přijímány také na základě rozhodnutí či doporučení okresních péčí o mládež, neboť tento zákon vliv těchto organizací významně posílil (viz. 5.2.4. Zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, str. 65-68).

Z grafu vyplývá, že do vydání zákona o trestním soudnictví nad mládeží v roce 1931 převažovalo dodávání dívek do vychovatelny na základě žádosti zákonných zástupců, jež dosahovalo v letech 1906, 1907, 1912, 1917, 1922 a 1927 88% až 100%, zbylé procento „chovaneč“ bylo v těchto letech přijato na základě usnesení soudu. V roce 1932 prudce klesá procento dívek dodaných na základě žádosti zákonných zástupců na 13% z 88% v roce 1927. Na základě žádosti okresních péčí o mládež bylo v roce 1932 přijato již 39% dívek, což značí velkou angažovanost těchto institucí v tomto úseku péče o mládež. V roce 1932 také významně vzrostl počet dívek dodaných do vychovatelny na základě rozhodnutí soudu, jenž tvořil také 39%, což odráží rozvoj trestního soudnictví nad mládeží. Zbylých 9% dívek bylo v tomto roce přijato na základě žádosti domovských obcí. Pro roky 1936 a 1947 bohužel chybí data s informacemi, žádostí jaké instituce byly dívky do vychovatelny dodány. Trendy od roku 1932 do budoucna tedy ukazuje pouze rok 1940, kdy strmě rostl vliv okresních péčí o mládež v této oblasti, protože celých 75% dívek bylo do vychovatelny dodáno právě na jejich žádost, přičemž zbylých 25% dívek bylo dodáno na základě soudního usnesení a v roce 1940 úplně mizí kategorie dívek dodaných na základě žádosti zákonných zástupců. Okresní péče o mládež se tedy stala po přijetí zákona o trestním soudnictví nad mládeží v roce 1931 institucí, která rozhodující měrou rozhodovala o dodání dívek do této vychovatelny.

Graf č. 3 - Dodání dívek do vychovatelny (v %)

Dle tehdejšího odborného pohledu bylo pro úspěšný výsledek převýchovného procesu podstatné, v jakém věku byla “mravně vadná” nebo “zanedbaná” dívka do ústavu dodána. Prameny velmi často konstatovaly, že pro zdárný výchovný proces je potřebné, aby dívky pobýly ve vychovatelně dostatečně dlouhou dobu nutnou k tomu, aby navykly správnému žití. Často bylo zdůrazňováno, že u dívek dodaných např. ve 14 nebo 15 letech je již šance převýchovy velmi malá.

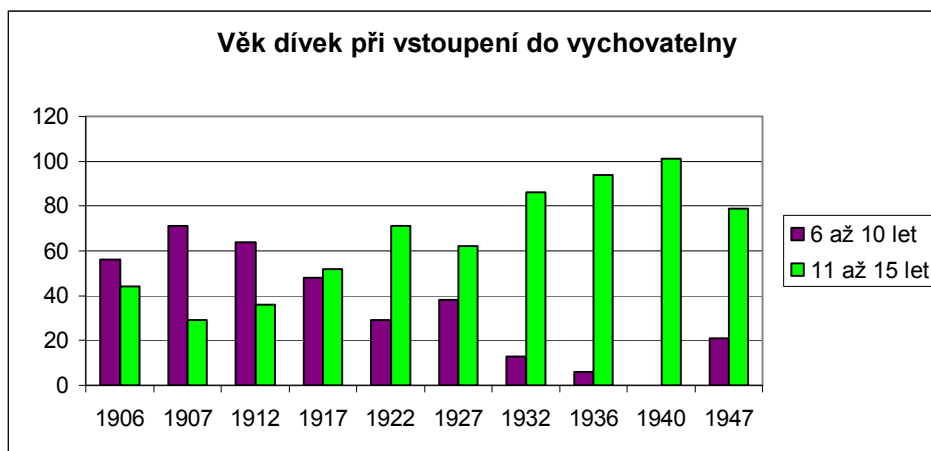
Při hodnocení tohoto aspektu výchovy jsem si sestavila graf, ve kterém jsem si rozdělila dívky přijímané do vychovatelny dle věku do dvou skupin. První skupinu tvoří dívky přijaté do ústavní výchovy ve věku 6-10 let, druhou skupinu starší dívky přijaté ve věku 11-15 let. Porovnávala jsem, jak se v průběhu let poměr obou přijímaných skupin vyvíjel. Ze srovnání vyplývá, že až do roku 1917 převažoval u přijímaných „chovaneček“ věk 6-10 let, přičemž v roce 1917 se obě hodnoty téměř vyrovnávají. Od 20. let roste strmě převaha přijímaných dívek starších 11 let, např. roku 1940 vykazuje 100% (viz. graf č. 4).

Bylo zajímavé hledat odpověď na otázku, proč od 20. let klesalo procento dívek, přijímaných v mladším věku 6-10 let. Myslím si, že tento jev je vysvětlitelný na základě rozboru důvodů, proč byly dívky do vychovatelny dodávány. Prameny mi poskytly pouze data k rokům 1906, 1907, 1917, 1922,

1927 a 1932. V pozdějších letech bylo již u každé přijímané dívky zaznamenáno více důvodů jejího přijetí do vychovatelny, proto jsem tyto hodnoty nemohla vzájemně porovnávat. Při srovnání dvou období let 1906-1917 a 1922-1932 vyplývá, že významným ukazatelem, který se prudce změnil, je důvod přijetí do vychovatelny na základě úplné opuštěnosti (viz. graf č. 5). Je zde proto možné vysvětlení, že tím jak klesal počet dívek, které byly před přijetím úplně opuštěné a které dle mého názoru patřily právě do oné mladší věkové skupiny, současně stoupal věk přijímaných dívek. S vymizením osiřelosti jako důvodu přijetí od 20. let klesá současně počet dívek přijímaných v mladším věku.

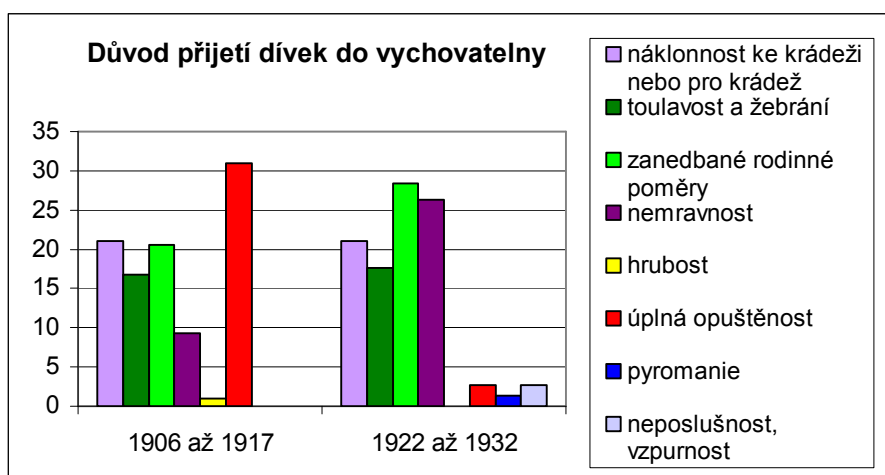
Ze zápisů v Pamětní knize týkajících se jednotlivých chovanek vyplývá, že osiřelé dívky byly často vychovávány domovskou obcí a ze zápisů o jejich chování ve vychovatelně plyne, že se u nich často při dodání do vychovatelny nejednalo o výchovné problémy, ale spíše o řešení jejich neblahé situace, na níž neměla obec v některých případech nejspíše prostředky na vyřešení. Toto tvrzení dokládá např. zápis č. 19 z Pamětní knihy²²⁷, který uvádí tato vstupní data o dívce přijaté roku 1906: „*Jest zcela osiřelá, jsouc na vychování na obci postrádá pevné výchovy.*“ Následně jsou uvedeny informace ohledně výchovy k roku 1906/1907: „*Poslušné, hodné a pilné děvče.*“ Podobně laděné zápisy se v Pamětní knize v některých případech opakovaly.

Graf č. 4 - Věk dívek při vstoupení do vychovatelny (v %)

²²⁷ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, i. č. 1, Pamětní kniha (č.1-494).

Graf č. 5 - Důvod přijetí dívek do vychovatelny (v %)

6.2.3 Rodinné prostředí dívek přijímaných do vychovatelny

Archivní materiály obsahovaly spoustu dat týkajících se rodinného prostředí jednotlivých „chovanek“ vychovatelny. Vliv společnosti, v užším zaměření se na rodinnou situaci, hrál při vzniku problémového chování obecně dle sociologických teorií sociálních deviací značnou roli. To dokládá např. teorie kultur a subkultur, která tvrdí, že deviace jsou výsledkem konformity s normami a hodnotami deviantních skupin, jichž jsou jednotlivci členy nebo koncepce vycházející z představy, že deviace je přenášena sociálním učením a socializací. Obě tyto koncepce souvisí úzce s rodinnými vztahy. Tezi o velkém vlivu rodinného prostředí na vznik deviace u mladistvých obsahuje i ukázka z příspěvku v odborném sborníku z roku 1934: „*Máme rodiny zlodějů, tuláků, žebráků, kde děti od malička vyrůstají v tomto prostředí, aniž by ve způsobu života rodičů viděly něco nevhodného.*“²²⁸

Abych zjistila skutečnou výpovědní hodnotu dat o rodinném prostředí chovanek, porovnávala jsem je s informacemi statistických šetření týkajících se celé společnosti. Dostupné k získání tohoto druhu informací jsou různé

²²⁸ SCHNEIDER, Jan. *Vliv sociálního prostředí na dítě*. In TŮMA, Antonín (ed.). *Dítě v péči ústavní : soubor přednášek a výkladů výchovného pěstounského kursu pořádaného Vyšší školou sociální péče v Praze*. Praha : Vyšší škola sociální péče, 1934. s. 159.

statistické ročenky²²⁹ a další publikace²³⁰ poskytující data získaná především z jednotlivých sčítání lidu²³¹.

Na počátku bádání o rodinném prostředí „chovanek“ jsem hledala odpověď na otázku, kolik procent z nich bylo vychováváno ve vlastní rodině a jaké trendy v tomto směru panovaly. Výsledky ukazuje graf č. 6. Ve sledovaných letech 1906, 1907 a 1912 byla ve vlastní rodině vychovávána shodně jen zhruba 1/3 přijímaných dívek. Poté se ve všech následujících letech poměr mění a přijímané dívky vychovávané ve vlastním rodinném prostředí vykazují mezi 70-80%. Interpretace tohoto vývoje je poměrně složitá. Myslím si ale, že i v tomto případě je možné argumentovat vysvětlením pomocí výše uvedeného grafu č. 5, který zobrazuje důvod přijetí dívek do vychovatelny. Dle tohoto grafu bylo v letech 1906-1917 přijímáno 31% dívek na základě úplné opuštěnosti a tyto dívky tedy mohou tvořit ono vyšší procento přijímaných dívek, vychovávaných předtím mimo vlastní rodinné prostředí. V letech 1922-1932, kdy roste počte dívek, které byly před přijetím do vychovatelny vychovávány ve vlastní rodině, se přijímání dívek do vychovatelny na základě úplné opuštěnosti snižuje na pouhých 3%.

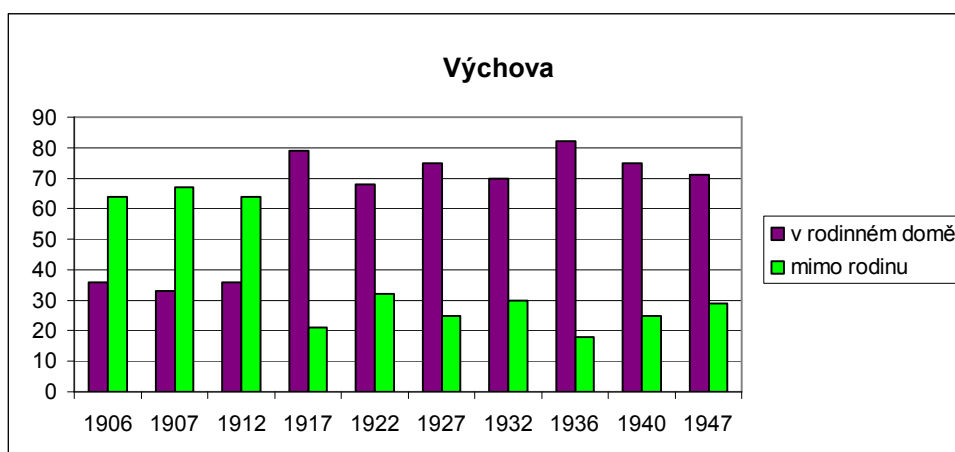
---

²²⁹ *Statistická příručka království Českého*. Praha : Zemská statistická kancelář království Českého, 1909; *Statistická příručka republiky Československé*. I. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1920; *Statistická příručka republiky Československé*. IV. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1932; *Statistický přehled republiky Československé*. Praha : Státní úřad statistický, 1930; BOHÁČ, Antonín; KOLLAR, Robert (eds.). *Statistický přehled o Československé republice 1936 : rozbor stavu a vývoje*. Praha : Státní úřad statistický, 1936; *Statistická příručka Československé republiky*. Londýn : Československé ministerstvo zahraničních věcí, 1942; *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: SNTL, 1985.

²³⁰ BIBL, František. *Československá republika v číslech : statistický přehled obyvatelstva*. Praha : Vesmír, 1926; SLAMINKA, Vladimír. *Československá republika v číslech*. Brno : Pokorný a spol., 1932; WEIRICH, Marko. *Staré a nové Československo : národohospodářský přehled bohatství a práce*. Praha : F. Svoboda, 1938-1939.

²³¹ K prvnímu modernímu sčítání lidu v Rakousko-Uhersku došlo v roce 1869. Tehdy bylo také stanoveno, že se sčítání bude od té doby opakovat pravidelně každých 10 let. Ve 20. století proběhlo sčítání lidu v Rakousku-Uhersku v roce 1900 a 1910. V samostatném Československu proběhla sčítání lidu ve 20. století v letech 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991.

Graf č. 6 - Výchova (v %)

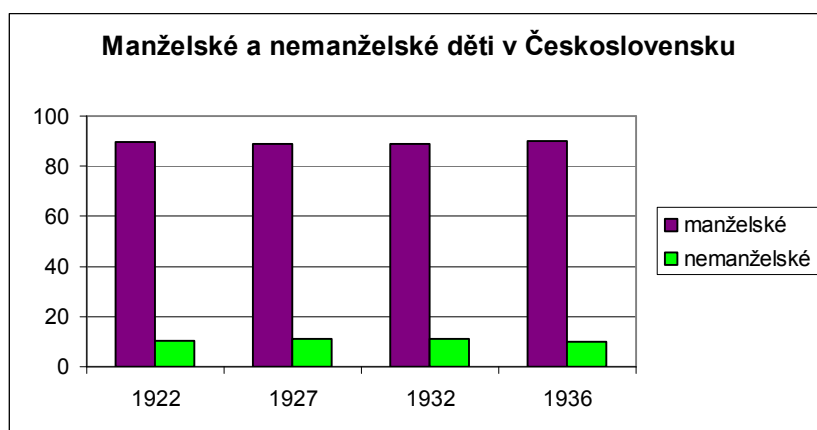
Vznik „mavní vadnosti“ či „zanedbanosti“ ve sledovaném období byl jistě ovlivněn i tím, zda se přijímané dívky narodily jako manželské nebo nemanželské děti. Rodiny, kde děti vychovávala pouze nemanželská matka, měly v mnoha případech složitější životní podmínky. Pokud patřila rodina k těm chudším a nezajištěným, musela nemanželská matka často dlouhé hodiny denně pracovat a děti zůstávaly ponechány samy sobě. Nouze a chudoba v rodině a méně důsledná výchova se mohly na vzniku deviace podepsat.

Výše uvedenou tezi dokládá srovnání poměru narozených manželských a nemanželských dětí v celém Československu s přijímanými dívkami do vychovatelny (viz graf č. 7 a 8). V celém Československu se v letech 1922, 1927, 1932 a 1936 narodilo ve všech letech zhruba 90% manželských dětí a 10% nemanželských dětí (viz. graf č. 7). Pro rok 1900 jsou uvedeny ve Statistické příručce království českého²³² hodnoty 87% narozených manželských dětí a 13% dětí nemanželských. Na základě těchto výsledků je možné usuzovat, že počet narozených manželských a nemanželských dětí v Československu se v 1. polovině 20. století udržoval téměř konstantně na poměru 9:1. Mezi chovankami přijímanými do vychovatelny bylo ale přijímáno nejčastěji jen mezi 50-60% dívek

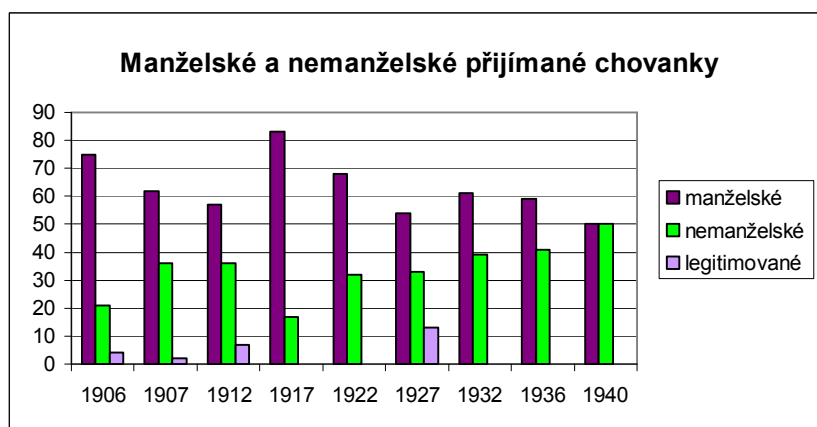
²³² Statistická příručka království Českého. Praha : Zemská statistická kancelář království Českého, 1909. s. 55.

narozených rodičům v manželském svazku. Vyšší procento manželských dívek vykazují roky 1906, 1917 a 1922. Ve vychovatelně se tedy nacházel větší poměr nemanželských dívek v porovnání s vývojem v celém Československu. Z tohoto závěru lze tedy potvrdit tezi, že dívky pocházející z nemanželských rodin, častěji sklouzávaly k deviantnímu chování.

Graf č. 7 - Manželské a nemanželské děti v Československu²³³ (v %)

Graf č. 8 - Manželské a nemanželské přijímané chovanky (v %)

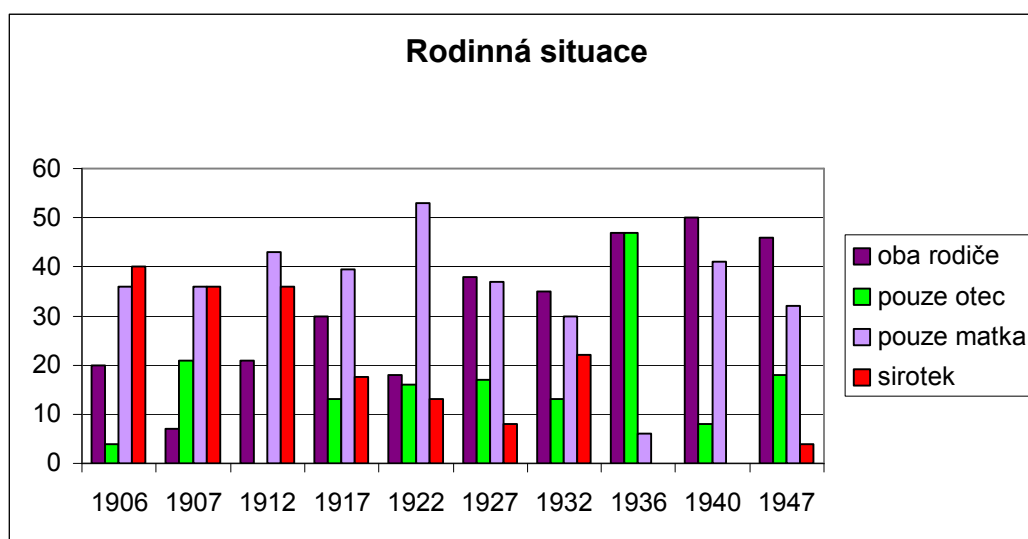

Rodinnou situaci přijímaných „chovank“ zobrazuje i další graf, který přináší informace, kolik procent chovank mělo na živu oba rodiče, kolik z nich mělo pouze otce nebo pouze matku a kolik z nich bylo úplně osiřelých. Hodnotou, která v průběhu let 1907-1947 trvale klesala, bylo procento

²³³ Historická statistická ročenka ČSSR. Praha : SNTL, 1985. s. 825.

přijímaných dívek, jež byly osiřelé. Tato hodnota dosahovala největší výše v roce 1906, kdy bylo do vychovatelny přijato 40% osiřelých dívek. V letech 1907 a 1912 dosahovala výše 36%. V průběhu dalších zkoumaných let ale postupně počet přijímaných osiřelých dívek klesal někdy až k nule. Je zajímavé, že naopak během let postupně rostlo procento přijímaných dívek, které měly oba rodiče. Maxima dosáhla tato hodnota v roce 1940, kdy vykazovala 50%. Poměrně vysoké procento dívek pocházelo z rodin, kde chyběl otec. Jejich hodnota se téměř po všechna zkoumaná léta pohybovala mezi 30-40%. Větší výkyv v tomto směru nastal v roce 1922 a v roce 1936. V roce 1922 vzrostlo procento dívek přijímaných z rodin, kde chyběl otec na 53%, což lze s největší pravděpodobností sloučit s poválečnými poměry, kdy se mnoho mužů nevrátilo domů z války. Roku 1936 naopak klesá toto procento na 6%.

Graf č. 9 - Rodinná situace (v %)

Dalším aspektem, který mě zajímal v souvislosti se vznikem deviace u dívek přijímaných do vychovatelny, byl vliv prostředí ve smyslu městského nebo venkovského, v němž dívky žily. Ve výročních zprávách byly uvedeny 3 kategorie bydliště – větší město (přes 10.000 obyvatel), menší město (pod 10.000 obyvatel) a venkov (viz. graf č. 10). Abych zjistila skutečnou výpovědní

hodnotu získaných dat, opět jsem je srovnávala s daty k roku 1910²³⁴ (pro Čechy, Moravu a Slezsko) a daty celorepublikovými k letem 1921 a 1930²³⁵ (viz. graf č. 11). Graf č. 10 – Rozvrstvení obyvatel v obcích dle velikosti ukazuje poměrně setrvalý poměr mezi obyvateli žijícími ve velkém městě, menším městě nebo na venkově, přičemž procento obyvatel žijících na venkově v průběhu sledovaných let klesá a naopak roste procento obyvatel žijících ve městě. I v grafu č. 11, zachycujícím bydliště „chovank“ před přijetím, vidíme kromě 2 případů podobný poměr rozvrstvení „chovank“ v obcích dle velikosti jako byl poměr celorepublikový. Toto tvrzení dokazuje např. srovnání hodnot k roku 1930 v grafu č. 10 zachycujícím rozvrstvení obyvatel v obcích dle velikosti s rokem 1932 v grafu č. 11 zachycujícím bydliště „chovank“. „Chovanky“ bydlely k roku 1932 v 17% ve velkém městě, ve 26% v menším městě a v 57% na venkově. Obyvatelstvo v celé republice bydlelo ve velkém městě ve 23%, v menším městě ve 25% a na venkově v 52%. Menší výjimku tvoří rok 1917, kdy bylo přijato větší procento dívek z větších měst než z menších měst. Větší výkyvy vykazují roky 1927 a 1947, u nichž zaznamenáváme oproti ostatním rokům velmi nízké procento chovank žijících před přijetím do ústavu na venkově.

Je zajímavé sledovat, jak roste kategorie dívek žijících před vstoupením do vychovatelny ve velkém městě především ve 20. letech. V souvislosti s budováním nové republiky a rozvíjející se industrializací uvádí např. Zdeněk Kárník tato negativa městského života uvedené doby: *„Například větší zakouření měst, nezdravé tovární provozy a velké nakupení obyvatel na jednom místě podpořily šíření tuberkulózy,... (...) Obrovský pohyb obyvatelstva během jedné dvou generací rozrušil staletí trvající vazby vesnických pospolitostí a musel mít za následek i rozpad dosavadních mravních pravidel. V podmínkách hromadné tovární výroby se šířila mravní promiskuita, ve městech prostituce a s nimi i pohlavní choroby, hlavně*

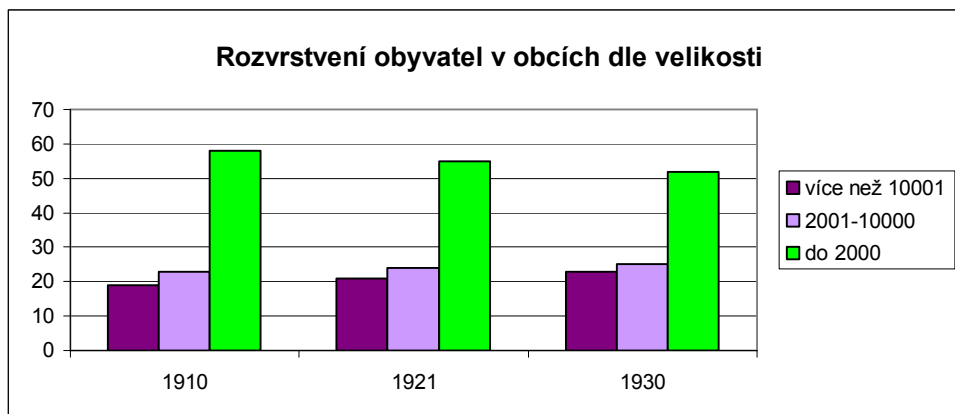
---

²³⁴ Statistická příručka republiky Československé. I. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1920.

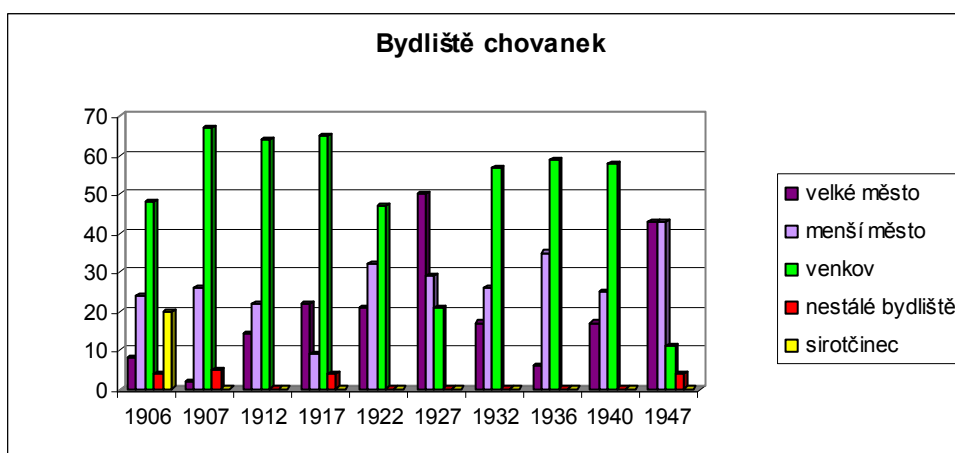
²³⁵ Statistická příručka republiky Československé. IV. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1932.

*příjice.*²³⁶ Pro roky 1922 vykazují dívky z velkých měst 21% a pro rok 1927 50%, což je poměrně vysoké číslo. Je zajímavé, že během velké hospodářské krize, kdy bych očekávala, že počet přijímaných dívek z velkých měst bude prudce stoupat, zůstává jejich stav na úrovni 17%. Výrazně vyšší zastoupení dívek žijících před přijetím ve větším městě vykazuje rok 1947 – 43%, což mohlo souviset s připravovaným rozrušováním pravidel fungování společnosti a určitým stavem beznormnosti před změnou politického režimu a také v souvislosti s krizí na trhu potravin po obrovském suchu v zemědělství.

Graf. č. 10 - Rozvrstvení obyvatel v obcích (v %)

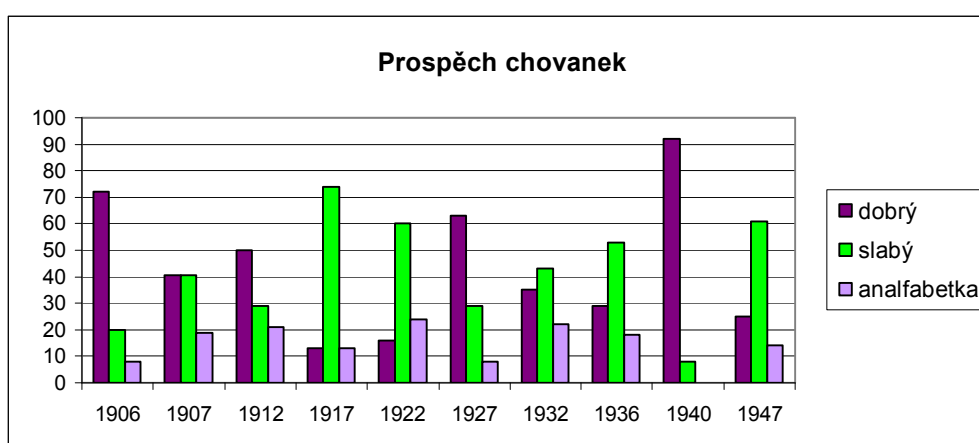
Graf č. 11 - Bydliště chovank (v %)

²³⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha : Dokořán, 2008. s. 120-121.

Dalším ukazatelem, který charakterizuje chovanky, je jejich prospěch před dodáním do vychovatelny. Tyto údaje nelze bohužel srovnávat s údaji o populaci v celé republice, protože údaje celorepublikové zachycují všechny věkové kategorie a nelze z nich vyčíst, kolik procent z celku tvoří děti a mládež ve věku 7-14 let. Proto v tomto případě uvedu pouze informace, týkající se vychovatelny (viz graf č. 12). Ve všech zkoumaných letech jsou údaje poněkud různé a nelze z nich vyvodit jednoznačné trendy, ale je možné říct, že kromě roku 1940 tvoří v každém roce 8-24% přijatých dívek úplné analfabetky a téměř ve všech letech tvořily poměrně vysoké procento dívky se slabým prospěchem, např. v roce 1917 74%, v roce 1922 60%, v roce 1936 53% a v roce 1947 61%. Celkově tyto hodnoty znamenaly především velké potíže pro učitele v ústavní škole, což dokládá i mnoho zápisů z výročních zpráv: *„Práce vyučovatelské s chovankami nově přijatými jest nepoměrně těžší než s dětmi obecné školy, neboť nově přijaté chovanky nejen že mravně pokleslé, mnohdy zkažené jsou úplně, avšak i jejich vědomosti vykazují tak nepatrné výsledky, že nutno s nimi začínati vždy znovu. A tato práce jest bez ustání stejná, neboť nemůže učitel celý rok pokračovati pravidelně, ale musí se řídit počtem nově přijatých chovanek...“*²³⁷

Graf č. 12 - Prospěch chovanek (v %)

²³⁷ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zpráva, zpráva o činnosti mor. zemské dívčí vychovatelny v Boskovicích a o pohybu chovanek v r. 1912.

6.2.4 Propouštěné dívky

„Chovanky“ byly na základě Statutu²³⁸ propouštěny z vychovatelny podmíněně nebo definitivně. Definitivně byly propouštěny, když domácí komise²³⁹ rozhodla, že se mravně polepšily a přiměřeně vzdělaly, aby se samostatně uživily. Většinou se takto stalo ve 14 letech, když dívka ukončila vzdělávací proces. Pokud byla ale některá z „chovanek“ přijata ve starším věku a dosáhla brzy po přijetí 14 let a nebyla zde naděje, že se již stihla polepšit, mohla být v ústavu držena déle, maximálně ale do 15 let. Pokud dívka přesáhla věk 15 let a její polepšení se dosud nedostavilo, byla umístěna v Polepšovně v Novém Jičíně, instituci vychovávající dívky starší 14 let.

Podmíněně mohly být „chovanky“ propouštěny, pokud jejich chování vyvolávalo naději, že se již polepšily, ale které nevyhovovaly všem podmínkám odvolacího práva. Správa ústavu na podmíněně propouštěné „chovanky“ pravidelně dohlížela a toto propuštění mohlo být ze strany domácí komise ústavu kdykoli odvoláno, ukázalo-li se chování propouštěné dívky jako nedostatečné. Třetí možností propuštění „chovanky“ bylo na základě žádosti jejího zákonného zástupce se souhlasem opatrovnického úřadu, pokud s tímto souhlasila domácí komise vychovatelny.

Z grafu číslo 13, zachycujícího počet propouštěných dívek vyplývá, že v prvních dvou letech fungování vychovatelny k žádnému propouštění dívek nedošlo. Nejspíše právě proto vykazuje rok 1912 poměrně vysoký počet propouštěných „chovanek“ – celkem 25, protože „chovanky“ přijaté do ústavu v prvních letech 1906-1907 mohly právě v tomto roce dosáhnout věku propuštění. Pravdivost této teze dokazuje graf č. 4, zobrazující věk dívek

---

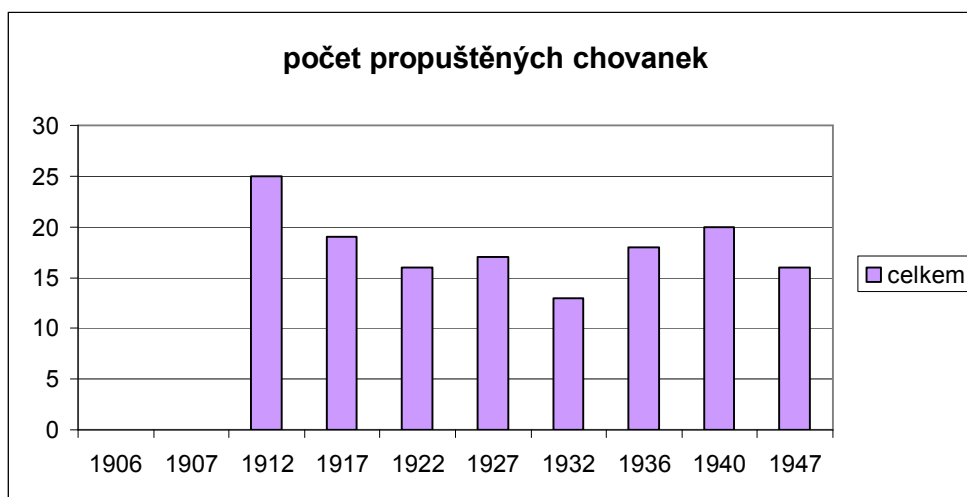
²³⁸ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Statut moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici.

²³⁹ Domácí komise, která rozhodovala zejména o propuštění chovanek, se v Moravské zemské vychovatelně pro dívky Boskovice skládala dle Statutu z roku 1906 ze zástupce c.k. moravského místodržitelství, zástupce moravského zemského výboru, ředitele vychovatelny, duchovního správce ústavu, domácího lékaře a účetního úředníka (zapisovatel). Měla se scházet dle potřeby, nejméně ale 1x za čtvrt roku. In SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Statut moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici.

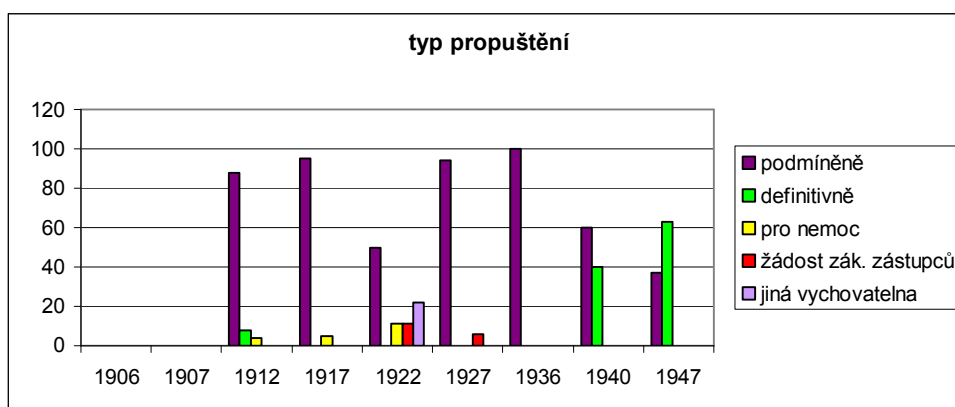
při vstoupení do vychovatelny, neboť v letech 1906 a 1907 bylo přijato 56% a 71% dívek mladších 10 let. V roce 1912 tedy mohlo více z nich dosáhnout věku propuštění. Ve všech následujících letech bylo propouštěno ročně 16-20 „chovaneček“, s jedinou výjimkou v roce 1932, kdy jich bylo propuštěno pouze 13.

Graf číslo 14, zobrazující typ propuštění chovanky, ukazuje, že během prvních třech desetiletí 20. století bylo propuštěno vysoké procento dívek podmíněně. Toho procento se v uvedených desetiletích pohybovalo s jedinou výjimkou v rozmezí 88-100%, přičemž v těchto letech nebyla propuštěna téměř žádná chovanka definitivně. Snížení počtu podmíněně propuštěných a naopak nárůst počtu definitivně propuštěných chovaneček zaznamenáváme až v letech 1940 a 1947. V některých letech byly dívky propouštěny i na základě žádosti zákonných zástupců nebo pro nemoc, ale tyto hodnoty jsou v porovnání s ostatními zanedbatelné. Přemístění „chovaneček“ do jiné vychovatelny je zaznamenáno pouze pro rok 1922 a vykazuje tehdy celkem 22% propuštěných „chovaneček“. Z toho můžeme usuzovat, že přemísťování „chovaneček“ na další převýchovu do jiné vychovatelny po dosažení věku 15 let nebylo zřejmě příliš rozšířené.

Graf č. 13 - Počet propuštěných dívek z vychovatelny

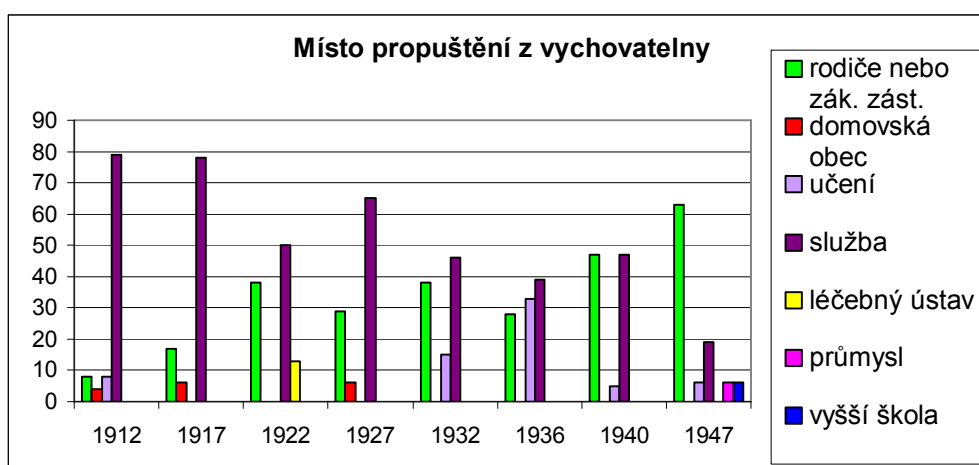

Graf č. 14 - Typ propuštění (v %)

„Chovanky“ vychovatelny bývaly propouštěny nejčastěji do služby v domácnostech. Graf č. 15 ukazuje ale v tomto směru ve zkoumaných letech klesající trend. Oproti tomu rostl počet dívek propouštěných po skončení „převýchovy“ zpět k jejich zákonným zástupcům. Menší procento dívek mělo takové schopnosti, aby mohlo být propuštěno do učení. A v určitých letech bylo také velmi malé procento dívek propuštěno do svých domovských obcí. V roce 1922 bylo z vychovatelny propuštěno 13% dívek do léčebného ústavu, což byl nejspíše pozůstatek válečných poměrů. V roce 1947 se již vyskytlo nízké procento dívek propouštěných do průmyslu nebo do vyšší školy.

Graf č. 15 - Místo propuštění z vychovatelny (v %)

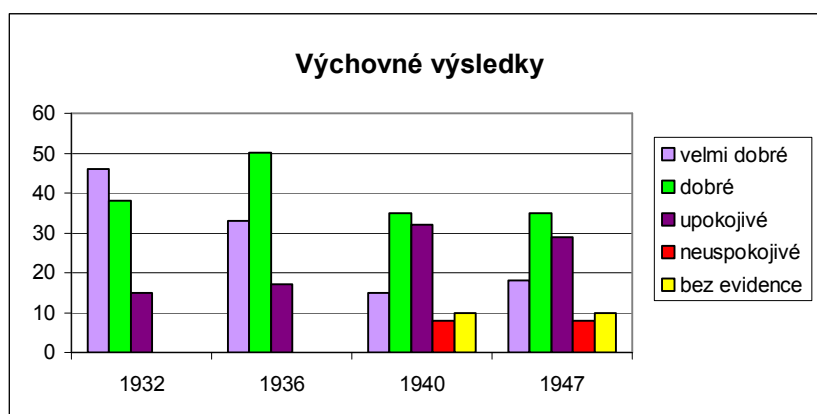
Před propuštěním bylo nutné, aby správa ústavu vyšetřila, zda jsou tzv. „službodárci“ nebo mistři, jimž měly být „chovanky“ dodány, mravně zachovalí lidé, aby se dívky nedostaly zpět do prostředí, kde by jim hrozilo opět „mravní pustnutí“. Současně museli být tito lidé srozuměni, jaký je mravní stav „chovanky“, již přijímají. V některých případech dívky ve svém novém působišti opět klesaly, ale dle zápisů ve výročních zprávách bylo více případů, kdy se chovaly v patřičných mezích: *„Až na několik málo případů chovají se všechny propuštěné chovanky, jež dosud podléhají dohledu ústavu, zcela slušně, čehož úkazem jest ta okolnost, že si lidé chovanky z ústavu rádi do služeb berou a tím požívá ústav na veřejnosti dobré pověsti.“*²⁴⁰

Výše uvedenou tezi dokládá i graf č. 16, zobrazující výchovné výsledky propuštěných dívek, jež byly zjišťovány pravidelným rozesíláním dotazníků ze strany ředitelství ústavu, požadujících informace o propuštěných dívkách. Tato data byla ale zaznamenávána až od roku 1931, zřejmě v souvislosti s přijetím zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží. Z tohoto grafu vyplývá, že pouze velmi zanedbatelné procento propuštěných dívek dosahovalo po propuštění neuspokojivých výchovných výsledků. Ve výročních zprávách se velmi často argumentovalo tím, že se jednalo především o dívky přijaté do vychovatelny v pozdějším věku, u nichž se již výchovný proces nemohl plně uplatnit. Rok 1931 přinesl další změnu v tom, že se na dohledu propuštěných chovanek podílely kromě samotného ředitelství ústavu také okresní a místní péče o mládež, především jejich dozorčí důvěrníci, kteří byli v pravidelném kontaktu s ředitelem ústavu. Ředitelství ústavu bylo v pravidelném písemném styku také se samotnými propuštěnými „chovankami“.

---

²⁴⁰ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zpráva, zpráva o činnosti mor. zemské dívčí vychovatelny v Boskovicích a o pohybu chovanek v r. 1917.

Graf č. 16 - Výchovné výsledky dívek po propuštění (v %)

6.3 Vychovatelna v Boskovicích jako určitý typ sociálního pole

6.3.1 Teoretický model

Michel Foucault se ve svém slavném díle *Dohlížet a trestat* zabývá zrodem moderního vězení, k němuž došlo na přelomu 18. a 19. století. Vězeňský systém nepřinesl oproti dřívější technice trestání, jež se vyznačovala veřejným mučením, změnu pouze v zaměření se na zbavení svobody jednotlivce, ale především v důrazu na jeho celkovou nápravu. Vězení je charakteristické všedisciplinální mocí a jeho cílem je překódování existence člověka. Rok dovršení zformování vězeňského systému v Evropě spatřuje Foucault v roce 1840, kdy byla otevřena Polepšovna v Mettray²⁴¹. Vidí v této instituci model, v němž byla disciplinární forma dovedena do stadia nejvyšší intenzity a kde se koncentrovaly všechny donucovací technologie, jejichž cílem bylo vyprodukovat poslušná a schopná těla. Výcvik zde byl spojen s nepřetržitým pozorováním.

Obecně lze slovy Eribona Didiera, autora Foucaultovy biografie, shrnout změny v 18. století takto: „18. století vynalezlo sice svobody, ale poskytlo jim hluboké a pevné zázemí v kázeňské společnosti, na níž jsme dodnes závislí.“

²⁴¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000. s. 405.

*Věznici je třeba vidět v rámci utváření této dohlížitelé společnosti.*²⁴² Základní myšlenkou Dohlížet a trestat, jak upozorňuje Deleuze, tedy je, že moderní společnost je možné definovat jako „disciplinární“. Disciplínu ale není možné identifikovat s jakoukoli institucí nebo aparátem, protože disciplína je typ moci, který prochází každým druhem aparátu nebo instituce a moc není vlastnictvím určité třídy, ale je více strategií a je spíše praktikována než vlastněna. Touto novou koncepcí překonává marxismus²⁴³.

Z hlediska metod sociálních dějin je možné využít model vězení rozpracovaný Foucaultem i při vysvětlení fungování a organizace prostoru instituce jako byla Moravská zemská vychovatelny pro dívky v Boskovicích na Moravě v první polovině 20. století. Foucault pojímá vězení (ale např. i onu polepšovnu a další instituce jako kasárny, školy,...) jako určitá sociální pole, vyznačující se charakteristickými principy, jež nazývá „sedm univerzálních maxim dobrého stavu vězeňství“. Obecně toto sociální pole charakterizovaly naprostá organizace a vnitřní utřídění prostoru i napravovaných jedinců v něm bez možnosti skrytí se, využití maxima času i sil těchto jedinců, drezúra jejich těl, nové kódování jejich chování, formování pozorovacího aparátu, registrace apod.²⁴⁴ Hlavním znakem tohoto prostoru byly ale jeho již zmíněné všedisciplinační techniky určené k přetransformování jedinců.

Slovy Foucaultovými se tento dohled nad vězněnými osobami vyznačoval následujícími rysy: *„Ve vězení může vláda disponovat osobní svobodou a časem uvězněného; odtud lze chápat moc výchovy, která, nejen v jednom dni, nýbrž v následnosti dní a dokonce roků může člověku určovat dobu bdění a spánku, aktivity a odpočinku, počet jídel a dobu jejich trvání, kvalitu a množství stravy, povahu a produkt jeho práce, čas modlitby, užívání řeči a takřka samotného myšlení, této výchovy, která na jednoduchých a krátkých cestách z jídelny do dílny, z dílny do cely určuje pohyby těla*

---

²⁴² ERIBON, Didier. *Michel Foucault : 1926-1984*. Praha : Academia, 2002.

²⁴³ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Herrmann & Synové, 2003. s. 41-43.

²⁴⁴ FOUCAULT, Michel. C.d. s. 319.

*a i ve chvílích odpočinku řídí využití času, této výchovy, jež se zkrátka zmocňuje naprosto celého člověka, všech fyzických i morálních schopností, které v něm jsou, a času, v němž je on sám.*²⁴⁵

Když se nyní obrátíme ke konkrétnímu prostoru Moravské zemské vychovatelný v Boskovicích, její vnitřní život se vyznačoval stejnými principy jaké Foucault uvádí obecně pro vězeňský prostor. Konkrétně zde jmenujme princip korekce, který spočíval v transformaci polepšovaného a jeho opětovném zařazení do společnosti, princip klasifikace, to znamená roztřídění trestanců nebo „chovanek“ podle spáchaných trestných činů, dle dispozic, věku, fáze jejich transformace apod., princip modulace trestů, jenž přinášel možnost modifikovat tresty podle individuality uvězněných a dle dosažených výsledků, princip práce, jež byla pojmána jako jedna z podstatných součástí transformace a postupné socializace vězně. Vězení jako technika trestání fungovalo dále na principu vězeňské výchovy, principu kontroly techniky věznění, což byl režim ve vězení, který musel být přinejmenším zčásti kontrolovatelný a musela se o něj starat kvalifikovaná osoba, mající morální a technickou způsobilost bdít nad správným formováním individuí. Posledním ze „sedmi univerzálních maxim dobrého stavu vězení“ byl princip doplňkových institucí, zajišťujících konečnou readaptaci vězněného i po propuštění.

Ve vychovatelně také platilo, že její chovanky byly podrobeny dohlížení od vstupu do vychovatelný a toto dohlížení nekončilo ve většině případů ani po jejich propuštění. Opět se zde dostáváme do souladu s modelem Foucaulta: *„Při vstupu do polepšovny je třeba podrobit dítě určitému zkoumání, aby bylo možno vzít v úvahu jeho původ, postavení jeho rodiny, přestupek, pro nějž byl postaven před soud, i všechny ostatní přečiny, z nichž sestával jeho krátký a často smutný život. Tyto informace jsou zapsány do tabulky, v níž se postupně zaznamenává vše, co se týče každého jednotlivého chovance, jeho pobytu v polepšovně i jeho umístění poté, co odtud odešel.*²⁴⁶

---

²⁴⁵ FOUCAULT, Michel. C.d. s. 326.

²⁴⁶ FOUCAULT, Michel. C.d. s. 407.

Vychovatelna pojatá jako určité konkrétní sociální pole byla organizována do nejmenšího detailu a neustálému zdokonalování budování této instituce se věnovalo mnoho z prostudovaných archivních pramenů (oběžníků, výročních zpráv, porad pedagogů vychovatelny apod.)²⁴⁷. Obecně lze říci, že hlavními prostory tohoto sociálního pole byl prostor výchovy, prostor vzdělání, prostor práce a prostor „volného času“ a slavností. Jak je již uvedeno výše, tyto prostory sociálního pole fungovaly na základě sedmi uvedených principů (princip korekce, klasifikace, modulace ad.) Je zajímavé, že tato promyšlená a velmi přísná organizace sociálního pole vychovatelny se netýkala jen napravovaných „mravně vadných“ dívek, ale v určitém směru i samotných zaměstnanců vychovatelny, zejména pěstounek (vychovatelek).

6.3.2 Prostor výchovy

Prostor výchovy sociálního pole představovaného celou vychovatelnou byl dle principu klasifikace rozdělen do několika rodin (skupin), kam byly „chovanky“ přidělovány na základě své mravní hodnoty či zkaženosti, duševní vyspělosti a věku. „Chovanky“ byly v těchto rodinách vychovávány přidělenou pěstounkou, jež zde vystupovala ve funkci matky rodiny. Vliv vlastních rodičů nebo poručníků vychovávaných dívek byl během transformačního procesu omezen na minimum.

Dle výročních zpráv bylo ale toto rozdělování chovanek do několika rodin důsledně prováděno až od roku 1931 v souvislosti s novými výchovnými směrnici a zákonnými nařízeními. Prostor výchovy byl od tohoto roku rozdělen do 4 rodin, které se lišily především na základě mravních kvalit do nich dodávaných dívek. Do první rodiny byly přijímány „chovanky“ do 10 let a byla to rodina pozorovací, druhá rodina byla pro „chovanky“ s řádným prospěchem a dobrým chováním, třetí rodina byla určena pro „chovanky“ s lehčími mravními vadami a čtvrtá rodina byla pro „chovanky“ s těžšími mravními vadami a byla současně rodinou trestnou.

---

²⁴⁷ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 1-15.

Chování i prospěch dívek byl periodicky klasifikován a podle jeho výsledků byly přeřazovány do nižších nebo vyšších výchovných skupin. Od tohoto roku byla také ve všech rodinách zavedena samospráva „chovank“. V tomto ohledu byl tedy ve výchovně vypracován do dokonalosti již zmiňovaný princip klasifikace, který uvádí Foucault: *„Věznění musí být izolováni či přinejmenším rozříděni podle trestní závažnosti svých činů, avšak především podle věku, podle dispozic, podle techniky nápravy, jejíž užití se předpokládá s ohledem na ně, podle fáze své transformace.“*²⁴⁸

Hlavní charakteristikou výchovy v této instituci bylo úplné ovládnutí času i prostoru. „Chovanky“ byly po celý den pod bezprostředním dohledem pěstounky nebo učitele v ústavní škole. Jejich denní činnosti byly do téměř dokonalé přesnosti naplánovány a kontrolovány. Tuto tezi dokládá i v archivních pramenech uvedený podrobný denní plán vychovatelny k roku 1906: *„Chovanky vstávají v létě o ¾ 6, v zimě o 6 hod. ráno. Vstanou, umyjí a učešou se, úplně se obléknou a ustelou si lůžka. Pěstounkami určené chovanky obstarají bezvadný pořádek v místnostech každému oddělení určených. – O 7 hod. jest snídání. – V jídelně jest společná ranní modlitba. Následuje snídání. Po krátké procházce (mezitím uspořádají určené chovanky jídelnu a umyjí v kuchyni nádobí) odejdou všechny chovanky do učíren, kdež za dozoru pěstounek se připravují k dopolednímu vyučování, které o 8 hod. začíná. Chovanky, které mají po vyučování, zdržují se (nemají-li práce) dle počasí buď v denním prostoru neb venku. – O 12. h. jest oběd. V jídelně jest společná modlitba. – Po obědě jest doba k zotavení, o ½ 2 hod. jdou chovanky do učíren a připravují se k odpolednímu vyučování. Od 4 do 6 (po případě do 7) hodin večer jest doba práce. – O 7 hod. jest večere. – V zimě o 8, v létě o ½ 9 hod. jest společná modlitba, načež jdou chovanky do ložnic. Očistí si obuv a jdou spát. Tím okamžikem nastane nerušené ticho. – V každé ložnici spí s chovankami jedna pěstounka.“*²⁴⁹

---

²⁴⁸ FOUCAULT, Michel. C.d. s. 372.

²⁴⁹ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Řád pro pěstounky ze dne 15.9. 1906.

Snaha o dokonalý řád se projevovала i při běžném chodu vychovatelny. Bylo prosazováno, aby se „chovanky“ netoulaly samy bez dozoru po chodbách budovy. „Chovanky“ se naopak měly po chodbách pohybovat slušně, společně a nejlépe v řadách. Na chodbách, v jídelně i pracovně měl být udržován klid a ticho. Pěstounky neměly tolerovat shluky „chovaneč“, které nebylo možné držet pod kontrolou, neboť zde mohlo dojít k poučování méně „zanedbaných“ dívek dívkami „zanedbanějšími“. „Chovanky“ měly být prakticky během celého dne pod kontrolou a neměly být nechány nikdy v jistotě, že nejsou právě pod dozorem. Ze závěrů domácích porad učitelských plyne, že byla snaha prosazovat řád ve vychovatelně i v jiných a mnohem absurdnějších situacích: *„Velebný pán si přeje, aby chovanky již po schodech šly do exhorty potichu a v denním pobytě řadily se dle velikosti.“*²⁵⁰

Během doby vyučování dohlížel na dívky jejich učitel nebo učitelka, během doby práce byly pod dohledem pěstunek nebo dalších zaměstnanců vychovatelny (zahradníka, kuchařky, pomocnice v domácnosti apod.). Celkový dohled po vyučování konal vždy k tomu určený tzv. inspekční učitel. „Chovanky“ měly být vychovány zejména k pořádku, pracovitosti, čistotě, šetrnosti, slušnému chování a hlavně zodpovědnosti.

Pokud některá z „chovaneč“ výrazným způsobem porušila domácí řád, měl být její poklesek oznámen řediteli, který rozhodoval o trestu. Dle Statutu²⁵¹ schváleného roku 1907 mezi tresty patřily: důtka mezi čtyřma očima, důtka před celou rodinou (skupinou), vyloučení z her nebo procházek, odnětí úřadu, svěřeného na důkaz důvěry, přesazení do nižší rodiny nebo půst²⁵². V roce 1910 se systém trestání rozšířil o disciplinární trest tělesného trestání, který byl zaveden usnesením zemského výboru z 26. listopadu 1910, čís. 59977.

---

²⁵⁰ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 6, i. č. 102, Protokoly o domácích poradách, protokol z 28.10. 1910.

²⁵¹ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 125, Statut moravských zemských ústavů pro výchovu nedospělých dívek v Boskovicích a Mohelnici.

²⁵² Tento trest spočíval v odejmutí některého pokrmu, případně oběda nebo večeře, nikdy ne snídaně, přičemž byl chovankám k obědu i večeři ponechán chléb a voda. Tímto trestem směly být trestány dívky do 10ti let jen 1x za týden, starší dívky maximálně 2x týdně, nikdy ale dva dni po sobě a nesmělo se tak stát častěji než 4x za měsíc.

Bylo stanoveno, že tohoto trestu se má užívat pouze, když už byly bez výsledku použity všechny mírnější formy trestání a pokud vyslovil s tímto způsobem potrestání souhlas ústavní lékař. Trest se prováděl prutem, nejvýše pěti ranami, a mohl být používán k převýchově u jedné chovanky pouze 3x měsíčně. V případě dívčí vychovatelny vykonávala tento trest vždy pouze ženská osoba. Postupně se ale od tohoto druhu nápravy ustupovalo. Už v oběžníku ředitele vychovatelny z 5. 12. 1946²⁵³ se uvádí, že správný vychovatel musí nad napravovanými dívkami projevovat převahu duševní a ne tělesnou a tělesné trestání se stalo dle tohoto oběžníku již nepřijatelným. Dalším druhem trestu mimo již uvedených byl trest menší nadílky na Mikuláše nebo o Vánocích.

V případě vzorného chování byly „chovanky“ odměňovány vyslovením spokojenosti ředitelem, veřejnou pochvalou ředitele, přesazením do lepší skupiny, svěřením nějakého úřadu na důkaz důvěry nebo jmenováním dozorkyní ve světnici.

Určitý posun ve výchově dívek „mravně vadných“ zaznamenáváme v pramenech v souvislosti se změnou režimu v Československu v únoru 1948 směrem k socialistickému státu. Mládež měla být od této doby vychovávána nejen k mravnosti, ale hlavně k tomu, aby dosáhla vřelého vztahu ke svému státu, jeho socialistickému budování a lidové demokracii. Nově měly být k převýchově používány estetické prvky, kde se jednalo především o výzdobu učeben a chodeb vychovatelny, jejichž ideová náplň měla být v souladu s dobou, zejména s ideou nově zaváděné jednotné školy. Ve třídách měly být obnoveny žákovské organizace, jež se měly starat nejenom o výzdobu na nástěnkách, ale jejichž další činnost spočívala i v konání pravidelných schůzí a sledování aktualit a výročí. Žákovské organizace měly také rozhodovat o druhu trestu za různá provinění, bodovaly čistotu, vedly záznamy o odpracovaných hodinách třídy a v mimoškolní době tvořily skupinky, v nichž si „chovanky“ měly navzájem pomáhat s učením.

---

²⁵³ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 126, Oběžníky 1944-48, oběžník z 5.12. 1946.

6.3.3 Prostor vzdělání

„Chovanky“ vychovatelny byly vzdělávány v českém jazyce v ústavní škole, která vyučovala dle osnov školy obecné. Tento systém se změnil v roce 1948 přijetím zákona č. 93/1948, kterým bylo uzákoněno jednotné školství. Tento zákon přinesl zjednodušení dřívější značně diverzifikované školské soustavy. Konkrétně pro vychovatelnu to znamenalo výuku chovank v jednotřídní národní škole s 5ti ročníky a neúplné střední škole, přičemž „chovanky“ mohly dokončit středoškolské vzdělání na střední škole v Boskovicích. Podle situace v jednotlivých letech fungovala ústavní škola do přijetí školského zákona jako dvou nebo trojtřídní, přičemž každá třída se většinou dále dělila do dvou skupin, protože přijímané dívky se lišily nejen věkem, ale především stupněm znalostí, nabytých před pobytem ve vychovatelně.

Doba vyučování byla přesně určená, trvala od 8 do 12 hodin a od 14 do 16 hodin. Vyučování bylo povinné pro dívky ve věku 7-14 let. Starší dívky a dívky, které se nacházely těsně před propuštěním, tvořily tzv. pracovní oddělení a navštěvovaly školu buď jen částečně nebo bylo jejich vzdělávání upevňováno večerními opakovacími kurzy. Cílem vyučovacího procesu nebylo jen nabytí nových vědomostí, ale i výchova v ohledu mravním. Formu této mravní výchovy dokládá ukázka z Protokolů o domácích poradách učitelských z roku 1908: *„Jest přáním, aby ve škole využilo se každé příležitosti k nápravě mravných vad; děje se to tedy příležitostně a nepřímo, t. j. při vhodné příležitosti vylíčí se mravní vada, naznačí se mravní vada tak, že chovanka vadou onou stížená sezná tíhu její a napravuje se a přece ostatní chovanky netuší, o kterou se jedná.“*²⁵⁴

Hodnocení mravní kvality dívek přinášela vždy známka z mravů na vysvědčení. Tyto známky jsou uvedeny také v Protokolech, ale zajímavější než konkrétní rozbor jejich vývoje, mi přijde upozornit na to, za jakých okolností byla známka z mravů dívkám snižována. Tyto prořešky nám ukáží,

---

²⁵⁴ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 6, i. č. 102, Protokoly o domácích poradách, protokol z 29.5. 1908.

jakým způsobem musel být prostor vyučování ohrožen, aby se to odrazilo na udělované známce z mravů. Snížený 2. nebo 3. stupeň z mravů byl „chovankám“ udělován za prohřešky proti chování jako byly rozpustilost, lenost, vzdorovitost, neposlušnost, prostořekost, hrubost, krádeže, lži a vedení neslušných řečí. Snížený 4. stupeň z mravů byl získáván např. za nemravné činy v ložnicích.

Dívky byly vzdělávány stejně jako žáci běžných obecných škol v předmětech jako byly čtení, psaní, mluvnice, pravopis a sloh, počty, vlastivěda, která tvořila základ pro přírodovědně i humanitně zaměřené předměty vyučované ve vyšších ročnících, kreslení, zpěv, ruční práce apod. Nově zavedenými předměty od školního roku 1923/24 byly občanská nauka a výchova a tělesná výchova. Další ze zápisů v Protokolech o domácích poradách zdůrazňuje, že již před zavedením předmětu občanské nauky, byly parametry tohoto předmětu ve výuce a hlavně ve výchově používány. Když zkoumáme tyto znaky občanské výchovy používané ve vychovatelně, jejich témata se v průběhu jednotlivých let měnila. Ve 20. letech si chovanky připomínaly takové osobnosti jako prezidenta Tomáše G. Masaryka, učitele národů Jana A. Komenského, konaly se slavnosti dne vzniku republiky 28. října, uctívala se památka Karla Kramáře, Aloise Rašína, narozeniny Edvarda Beneše apod. Po roce 1948 se předmět oslav měnil v duchu tehdejší doby a proto se slavilo výročí Sokolova, Bachmače, smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci s Polskem apod.

I tělesná výchova byla využívána nejen k posílení zdraví, ale měla především cíle vychovávací: *„Tělesná výchova slouží nejen ke zdraví těla, ale vychovává též k odvaze, síle, sebedůvěře, k obratnosti, kázni, společenskému řádu a k mravnímu zušlechtění.“*²⁵⁵ Ve výchovném ohledu se hlavní důraz kladl na kázeň a přesnost při provádění i nejjednodušších cviků. Zpočátku bylo vyučování tělesné výchovy ztěžováno nedostatkem

---

²⁵⁵ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 103, Protokoly o domácích poradách, protokol z 6.10. 1923.

náradí, proto mohly být prováděny pouze jednoduché cviky pochodové, pořadové, různé hry, tance apod.

6.3.4 Prostor práce

Práce měla ve vychovatelně pro dívky postavení jednoho z hlavních výchovných prostředků. „*Výchova prací je naším nejdůležitějším výchovným prostředkem. A získání záliby v práci je naším hlavním výchovným cílem.*“²⁵⁶ „*Práce jako nejmocnější výchovný prostředek člověka nejen zušlechťuje, ale i zdravým a spokojeným činí. Proto chovanky k práci jsou všude přidržovány a již i od útlého mládí.*“²⁵⁷ Dívky zde měly být připraveny pro budoucí řádný život ve společnosti, přičemž jejich hlavní pozicí byly především služby v různých domácnostech. Proto byl kladen velký důraz na to, aby nabyly zručnosti především ve všech domácích pracích, v domácím hospodářství, ženských ručních pracích apod. Příprava „chovanek“ v dívčích vychovatelnách především pro domácí služby byla určitým limitem těchto výchovných institucí oproti vychovatelám chlapeckým. Chlapci měly tu výhodu, že zde byla reálná možnost, že po skončení výchovného procesu ve 14-15 letech nastoupí do učení v různých řemeslech. „Mravně vadné“ dívky byly v tomto směru limitovány.

Důležitost práce v nápravných institucích zdůrazňuje ve svém díle i Foucault. Hlavním pozitivem v tomto směru nebyly získané produkty, ale zejména princip řádu a pravidelnosti, který byl s prací spjat. Práce se měla stát především prostředkem přetvoření zloděje na poslušného dělníka jeho přizpůsobením se aparátu výroby, měla se stát slovy Foucaultovými určitým náboženstvím věznic, které vyprodukuje mechanická individua podle obecných norem průmyslové společnosti.²⁵⁸ V otázce odměny za práci spatřuje Foucault její pozitivní stránku v tom smyslu, že vštěpuje lásku a návyk

---

²⁵⁶ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 104, Protokoly o domácích poradách, protokol z 1.10. 1947.

²⁵⁷ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zpráva, výroční zpráva z roku 1906.

²⁵⁸ FOUCAULT, Michel. C. d. s. 335-336.

k práci a ukazuje napravovaným smysl vlastnictví. V konkrétním prostoru vychovatelny byla otázka odměn „chovanek“ za práci vykonanou mimo ústav vyřešena v roce 1940 tak, že 50% z odměny se připisovalo na osobní konto „chovanky“ a 50% na společné konto všech „chovanek“, z něhož byla následně opatřována výbava „chovanek“ při jejich propuštění a odměny pro vzorné dívky, které spočívaly v návštěvě divadel, biografů, půjčování filmů. Z tohoto společného konta se také hradily opravy chrupu, náhrady způsobených škod, podpory v nouzi apod.²⁵⁹

„Chovanky“ se svou prací ve vychovatelně podílely na celém jejím chodu. To se týkalo především starších dívek, které měly již dokončenou školní docházku a které tvořily před propuštěním tzv. pracovní oddělení. Mezi tato oddělení patřilo oddělení kuchyňské, prádelní, úklidové, zahradní apod., v nichž pracovaly „chovanky“ pod dohledem příslušného vedoucího skupiny – kuchařky, pomocnice v domácnosti, zahradníka. Především práce v zahradě o rozloze zhruba 2 ha, kde se pěstovala hlavně zelenina a ovoce, musela pro dívky představovat značnou námahu, protože zde veškeré ruční práce obstarávaly samy za dozoru zahradníka. Vypěstované produkty se po sklizni spotřebovávaly buď v ústavní kuchyni nebo se jich část rozprodala. Práce jako výchovný prostředek byla ale využívána i u mladších dívek, které ještě navštěvovaly školní docházku. Tyto dívky se podílely zejména na úklidu budovy pod vedením jednotlivých pěstounek. Všechny „chovanky“ se dále zabývaly velmi často ženskými ručními pracemi, šitím nových oděvů, opravou starších oděvů, pletením na pletacím stroji, ozdobnými ručními pracemi, přípravou výbavy atd.

Myslím si, že pozitivním jevem, s nímž byla práce spojena, byla možnost dostat se jejím prostřednictvím mimo prostor vychovatelny do běžného prostředí. „Chovanky“ často pomáhaly při letních polních pracích. Spolehlivější z dívek, většinou se jednalo o dívky těsně před propuštěním, pracovaly také mimo ústav jako pomocnice v domácnostech. Zvláště tato práce dívek byla

---

²⁵⁹ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 11, i. č. 129, Výroční zpráva, výroční zpráva z roku 1940.

velmi přísně upravena. „Chovanky“ se musely nadále účastnit denního režimu vychovatelny nejen ráno před odchodem a odpoledne po příchodu ze služby, ale musely se například dostavovat do vychovatelny každý den pravidelně i na společné stravování, účastnit se společných modliteb apod.

Ještě je třeba zmínit se o období Protektorátu, kdy byly do Vychovatelny v Boskovicích přesunuty dívky Výchovny z Nového Jičína, protože se budova tohoto ústavu nacházela v pohraničí, kde byla zabrána Německou Říší. Výchovna v Novém Jičíně přijímala dívky a chlapce ve věku 14-18 let. Jelikož bylo nutné vybudovat v žití dvou věkových skupin dívek v jedné budově řád, byly tyto starší dívky nejen zaměstnávány, ale i ubytovány odděleně od mladších „chovanek“ vychovatelny. Tyto starší dívky se nezabývaly tolik domácími pracemi jako mladší dívky vychovatelny, ale byly směřovány k vyučení se dámskému krejčovství, přičemž se doučovaly v krejčovských dílnách i mimo ústav a navštěvovaly živnostenskou pokračovací školu.

6.3.5 Prostor „volného času“ a slavností

Při rozboru Protokolů o domácích poradách docházím ohledně volného času „chovanek“ ke zjištění, že zvláště v prvních třech desetiletích měly volného času velmi málo. Denní činnosti byly rozděleny tak, že většinu dne zaujímal vyučování a následně práce. Volný čas tedy představoval pouze určitou část odpoledne nebo podvečera či nedělní odpoledne. Během týdne se „chovanky“ měly věnovat hlavně přípravám do školy nebo četbě ze žákovské ústavní knihovny. I samotná četba „chovanek“ byla pojmána jako možnost, která skýtala mnoho příležitostí k mravoučným naučením a byla zde snaha podrobit ji plné disciplinaci a přesně určovat dobu, kdy se mají „chovanky“ četbě věnovat. *„Všechny chovanky budou si čítávati ze zábavných knížek v úterý a v pátek od 5 – ½ 7 hod. večer a v neděli, když bude pršet.“*²⁶⁰ Nedělní odpoledne bylo využíváno k různým hrám nebo procházkám. Volný

---

²⁶⁰ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 6, i. č. 102, Protokoly o domácích poradách, protokol z 26. 10. 1911.

čas byl naplňován také promítáním filmů přímo ve vychovatelně nebo od roku 1948 poslechem rozhlasu. „Chovanky“ také občas během roku navštívily divadelní nebo jiná kulturní představení ve městě.

Organizace volného času dívek se určitým způsobem změnila v období po únorovém převratu. V této době se vychovatelná otevírala mnohem více mimoústavnímu veřejnému prostoru v Boskovicích. Pro „chovanky“ to znamenalo možnost účastnit se aktivně např. zkoušek místního boskovického pěvecko-hudebního sboru. „Chovanky“ se dále zapojovaly do různých pracovních brigád, vystupovaly s nacvičenými pásmo na výročních schůzích základní organizace KSČ v Boskovicích, na oslavách MDŽ, na okresních schůzích SNB apod. Navštěvovaly koncertní nebo divadelní představení na místní střední škole, rozšiřovaly se možnosti různých výletů apod. V dřívějších letech se v pramenech takováto rozsáhlá účast na veřejném životě neobjevuje. Podle mého názoru lze tento jev vysvětlit zejména důraznou snahou nového režimu ukázat občanům ve státě, že i takové prostředí jako je vychovatelná „mravně vadných“ dívek, se podílí na vybudování socialismu tím, že zachraňuje „zanedbané“ členy společnosti a vychovává z nich řádné občany a především řádné pracovní síly. Ve vychovatelně došlo v tomto období také k novému zřízení různých zájmových kroužků jako byly kroužek hudební, doučovací, atd.²⁶¹

Rozšíření prostoru volného času ve vychovatelně obecně ve všech letech přinášely především letní prázdniny, které znamenaly pro vychovatelnou jisté vybočení od běžného denního režimu tím, že skončilo vyučování „chovaneček“ v ústavní škole. Prázdniny jistě znamenaly částečné uvolnění ústavní disciplíny, což dokládají i protokoly o učitelských poradách sepsovaných na podzim po prázdninách, ve kterých je velmi často zmiňováno,

---

²⁶¹ Dle Pracovního plánu IV. čtvrtletí roku 1950 měly být v tomto ohledu založeny další zájmové kroužky, např. maňáskový, recitační, literární, filmový, stolního tenisu, odbíjené a mičurinský kroužek, zabývající se pěstováním ovoce a zeleniny. Celoroční pracovní plány si měly na žádost Ministerstva práce a sociální péče vypracovávat všechny výchovné ústavy od roku 1950. In SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelná pro dívky Boskovice, k. 12, i. č. 134, Pracovní plán IV. čtvrtletí 1950.

že po prázdninách je patrné uvolnění disciplíny a že je nutné vést „chovanky“ opět k náležitému pořádku a kázni.

Disciplinační výchovné techniky byly tedy o prázdninách oslabeny, přesto bylo neustále zdůrazňováno, aby bylo i v tomto období na pořádek a kázeň ve vychovatelně nadále přísně dohlíženo – pěstounkami a učitelem, jenž byl pověřen inspekcí. *„Během prázdnin jest dáti chovankám největší možnost pobytu na čerstvém vzduchu. Při tom však přísně dbáti ukázněnosti chovank. Insp. učitel musí dbáti, aby službu mající pěstounky měly vždy přesný přehled o tom, kde která chovanka mešká a jak je zaměstnána. (...) Při vycházkách nutno dbáti bezpečnosti a slušného vystupování chovank. V lesích nehlučet a netrpět přílišného rozbíhání děvčat. Z vycházek se nevracet pozdě – nejdéle v ½ 7.“*²⁶²

Dle Protokolů byl většinou určen první a poslední týden prázdnin jako volný a „chovanky“ měly v tuto dobu trávit čas především na čerstvém vzduchu na dvoře vychovatelny nebo při procházkách mimo ústavní budovu. Zbýlý čas prázdnin měly být zaměstnávány v zahradě nebo se měly při nepříznivém počasí věnovat ručním pracím či jiným zaměstnáním v budově vychovatelny. Některé z „chovank“ byly během prázdnin zaměstnány výpomocí při žních. Pravidelně se také konaly vyučovací hodiny, při nichž se opakovalo probrané učivo. Většinou byl také během prázdnin podniknut s dívkami za doprovodu vychovatelského personálu nějaký celodenní výlet do vzdálenějšího okolí. Prameny neobsahovaly zmínku, že by byly „chovanky“ z vychovatelny na léto propouštěny ke svým rodičům, příbuzným apod. Z toho lze tedy vyvodit, že transformační proces trval ve většině případů kontinuálně od přijetí dívky do jejího propuštění.

Patrně největší slavností, která se v ústavu odehrávala, byla každoroční slavnost Vánočního stromku, na které se u vánočního stromku sešly „chovanky“, vychovatelský personál i další hosté. Slavnost byla spojena s proslovem katechety, jenž učil v ústavní škole náboženství, a samotné

---

²⁶² SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelná pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 103, Protokoly o domácích poradách, protokol z 24. 6. 1930.

„chovanky“ si k této příležitosti nacvičovaly vlastní kulturní program (zpěv koled, přednes básní, tanec apod.) a byly obdarovány různými dárky. Ve vychovatelně se konaly během roku další menší slavnosti, kterými si „chovanky“ a vychovávací personál připomínali především různé historické události nebo osobnosti. Po celou existenci vychovatelny se např. od roku 1918 slavil vznik republiky 28. října. I tyto menší slavnosti byly doprovázeny programem, který si „chovanky“ k tomu účelu připravovaly.

6.3.6 Zaměstnanci

Zaměstnance vychovatelny tvořil ředitel, povoláním učitel, stojící v čele ústavu spravovaného nejprve zemským úřadem, od roku 1949 státní správou, oborem ministerstva práce a sociální péče. Vyučování „chovaneček“ zabezpečovali učitelé a učitelky ústavní školy a výchovu „chovaneček“ v mimoškolním čase vykonávali pěstounky (dozorčí personál). Praktický chod ústavu zabezpečovali pomocný kancelářský služebník, pomocnice v domácnosti a zřizenci pomocné služby (zahradník-domovník, kuchařka). Externě se na chodu vychovatelny podíleli lékař a učitel náboženství. Přehled o stavu zaměstnanců ukazuje níže uvedená tab. č. 2, jež ale poskytuje data pouze k rokům 1945, 1947 a 1949.

Tab. č. 2 – Přehled o stavu zaměstnanců zemské dívčí vychovatelny v Boskovicích²⁶³

Kategorie	počet služebních míst				
	systematizovaných k 31.1. 1938	skutečně obsazených			
		k 5.5. 1945	k 1.10. 1947	k 15.11. 1948	K 1.8. 1949
Učitelstvo	3	3	3	3	3
pom. Kancelářské služby	0	1	1	1	1
Dozorčí personál	5	4	3	4	3
Zřizenci pomocné služby	2	2	2	2	2
Pomocnice v domácnosti	3	0	0	1	2
Celkem	13	10	9	11	11

²⁶³ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 8, i. č. 116, Složky zaměstnanců, složka Bílková Marie a Broušková Marie.

Z tabulky č. 2 vyplývá, že celkový počet zaměstnanců se v uvedených letech pohyboval mezi 9-11 osobami, přestože počet systematizovaných zaměstnanců vykazoval k roku 1938 13 zaměstnanců. Pokud bychom vzali systematizovaný počet služebních míst uváděný k roku 1938 za vzorový pro dobré fungování vychovatelny z hlediska počtu zaměstnanců, potom shledáváme, že ve všech následujících letech se vychovatelně nedostávalo dostatečného počtu dozorčího personálu a pomocnic v domácnosti. Počet učitelů a zřízců pomocné služby se naopak shodoval s normou z roku 1938 a v poválečných letech byla oproti roku 1938 zaměstnána vždy jedna pomocná kancelářská síla.

Učitelský personál byl dle Služebních předpisů povinen vyučovat „chovanky“ podle platné osnovy, ale měl se také podílet na jejich výchově, hlavně dohlížením nad tím, aby byl dodržován domácí řád. Učitelský personál měl tvořit dobrý příklad „chovankám“ i sám svým vlastním způsobem života. Kromě učitelské funkce zastávali učitelé ještě tzv. inspekční službu. Tato služba spočívala v pedagogickém dozoru, který trval každý den od 7:30 do 18:30 hod. Inspekční učitel zastupoval ředitele v jeho nepřítomnosti, dohlížel nad řádným výkonem dozorčí služby pěstounek, kontroloval jimi určené zaměstnání chovank, dohlížel nad kvalitou a rozdělováním stravy a měl být pojítkem harmonické spolupráce všech členů vychovavacího sboru. Prakticky se měl pokud možno zdržovat co nejvíce mezi dětmi v době mimo vyučování, rozmlouvat s nimi a výchovně na ně působit a kontrolovat dění ve vychovatelně v důsledku své pedagogické odbornosti.

Toto podrobnější rozebrání funkce inspekčního učitele potvrzuje, že sociální pole vychovatelny bylo řízeno dalším Foucaultem klasifikovaným principem, který uvádí pro prostory různých disciplinačních institucí. V tomto případě se jedná o princip kontroly techniky vědění. Tento princip spočíval obecně dle Foucaulta v této tezi: *„Režim ve vězení musí být, přinejmenším zčásti, kontrolovaný a musí se o něj starat kvalifikovaná osoba, mající morální*

*a technickou způsobilost bdít nad správným formováním individuí.“*²⁶⁴
Ve vychovatelně byla tedy tato kontrola zajišťována funkcí tzv. inspekčního učitele.

Výuka „chovank“ v náboženství byla ve vychovatelně zajišťována římsko-katolickým kaplanem farního úřadu v Boskovicích, který do vychovatelně pravidelně docházel a vyučoval zde 2 hodiny náboženství týdně v každé třídě. „Chovanky“ se také účastnily pravidelně mší svatých v neděli a ve svátky v kostele v Boskovicích. Po nedělních mších se ještě konala ve vychovatelně pro všechny „chovanky“ pravidelně exhorta²⁶⁵. Zprávy o posledním učiteli náboženství ve vychovatelně končí v archivních pramenech roku 1949, kdy byla výuka náboženství novým režimem pravděpodobně zrušena. Tuto mou tezi dokládá i fakt, že dle protokolu o domácí poradě učitelské ze dne 27.3. 1950²⁶⁶ byla od 1. dubna tohoto roku zavedena tzv. nedělní rozjímání s „chovankami“, která však neměla s náboženstvím již nic společného a spočívala v debatách učitelů s „chovankami“ o různých aktualitách apod.

V době mimo vyučování byly „chovanky“ pod dozorem své pěstounky (dozorkyně, později vychovatelky). Každá pěstounka měla na starosti určité oddělení (rodinu) „chovank“ a jejím hlavním úkolem bylo dohlížet na řádné chování dívek, jejich čistotu a pořádek v místnostech svého oddělení. Pěstounky měly „chovanky“ během dne permanentně pozorovat, nabádat je ke slušnému chování a kontrolovat jimi odvedenou práci. Množství oznámení v oběžnících²⁶⁷, zabývajících se nedostatečným dohledem pěstounek nad „chovankami“ a přinášejících různá zpřísnující nařízení ředitele vychovatelně v tomto směru, dokládají, že dohlížecí činnost pěstounek často

---

²⁶⁴ FOUCAULT, Michel. C. d. s. 373.

²⁶⁵ Exhorta= řeč ve směru náboženském povzbuzovací, napomínací.

²⁶⁶ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 104, Protokoly o domácích poradách, protokol z 27.3. 1950.

²⁶⁷ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 105, Oběžníky (1907-1917); k. 7, i. č. 106, Oběžníky (1931-1944); k. 11, i. č. 126, Oběžníky 1944-48.

neprobíhala podle představ vedení vychovatelny. Tato činnost byla proto neustále zdokonalována. Pěstounky měly dohlížet, aby si „chovanky“ v budově vychovatelny i mimo ni počínaly slušně a tiše, aby nepobíhaly volně po budově, aby se všechny „chovanky“ účastnily vycházek a nestávalo se, že by některé zůstávaly samy v budově vychovatelny bez dohledu, aby mezi sebou mluvily slušně, atd. Samotným pěstounkám bylo zakázáno při vykonávání dohledu nad „chovankami“ konat své soukromé práce, měly se dívkám co nejvíce věnovat, rozmlouvat s nimi apod.

Jak už jsem uváděla výše, řád vychovatelny se v určitém směru uplatňoval i na život jejich zaměstnanců. Nejvíce se to týkalo především pozice pěstounky. Tato pozice byla ve vychovatelně spojena zejména s těmito povinnostmi: *„Pěstounka, která je vlastně matkou přidělené skupiny chovank, musí bezpodmínečně bydlet v pokojíku souvisejícím s ložnicí rodiny. I v době mimoslužební musí bydlet v ústavě a nemůže spávat jinde, jelikož je stále zodpovědná za to, co se v její rodině děje...“*²⁶⁸ Oběžník z 1.5. roku 1909²⁶⁹ dále například uvádí, že pěstounky se v době mimo službu mají věnovat pilně opravám oděvu svého oddělení a zhotovování ústavního prádla a mají se proto v době po úklidu zdržovat co nejvíce v pracovně. Pěstounky měly také snídat, obědovat a případně i svačit společně s „chovankami“, aby nedocházelo k pobíhání „chovank“ s jídlem po budově. Pracovní pozice pěstounky, ale také pomocnice v domácnosti nebo kuchařky ve vychovatelně v Boskovicích byla tedy spjata se značnými limity v osobním životě.

Hlavní prosazovanou zásadou týkající se vztahu a chování všech zaměstnanců k „chovankám“ bylo, že každý z nich jim musí být vzorem a musí s nimi zacházet slušně. Zcela zakázáno bylo hrubé a násilné chování ve vztahu k „chovankám“. Je otázkou, na kolik procent byla tato zásada dodržována. Nevýhodou v tomto směru jistě je, že by bylo již velmi obtížné

---

²⁶⁸ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 9, i. č. 116, Složky zaměstnanců, složka Pernicová Antonie, dopis ředitele vychovatelny z 10. 4. 1937.

²⁶⁹ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice, k. 7, i. č. 105, Oběžníky (1907-1917), oběžník z 1. 5. 1909.

získat pohled pamětníků, kteří byli buď zaměstnáni nebo vychováváni v těchto institucích. Určitý nástin toho, že vzájemný vztah mezi „chovankami“ a jejich vychovateli nebyl vždy ideální a podle pravidel, nám nastiňují alespoň archivní prameny.

Archivní prameny ve dvou případech obsahovaly informace upozorňující na porušování zákazu hrubého a násilného chování zaměstnanců k „chovankám“. Oba tyto případy, jež se udály v letech 1920²⁷⁰ a 1953²⁷¹ se týkaly zahradníků, jejichž práce spočívala kromě péče o ústavní pozemky také v opravářských pracích v budově, ve starosti o topivo, vodovodní čerpací stanici, v obsluze parního kotle apod. V obou případech bylo toto porušení pravidel chování zaměstnanců vychovatelný vyřešeno upozorněním zahradníků na tento poklesek, jejich poučením a upozorněním, že pokud by ve svém chování pokračovali, byly by tyto případy jejich chování řešeny disciplinárně na vyšších místech.

---

²⁷⁰ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelná pro dívky Boskovice, k. 9, i. č. 116, Složky zaměstnanců, složka Šmerda František.

²⁷¹ SOA Blansko, f. Moravská zemská vychovatelná pro dívky Boskovice, k. 10, i. č. 116, Složky zaměstnanců, složka Vlček Adolf.

7. Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zabývala tématem problémové mládeže v českých zemích v 1. polovině 20. století, jež byla v tomto vymezeném období nejčastěji nazývána „mravně vadná“. Konkrétně se jednalo o mládež s různými výchovnými problémy jako jsou zanedbávání školní docházky, toulání se, prostituce, krádeže a další trestná činnost apod. Věkově jsem si „mravně vadnou“ mládež omezila na 6,7-18 let. Uvědomuji si, že například věk 6-10 let by si zasloužil spíše pojmenování termínem dítě. Ke zvolenému širšímu věkovému vymezení mládeže jsem ale přistoupila proto, že uvedené výchovné problémy se vztahovaly k jedincům různého věku a bylo by obtížné rozlišovat v dobových pramenech, které se vztahují ještě k problémovým dětem a které již k mládeži jako takové. Toto vymezení koresponduje také s pojmy užívanými v pramenech, v nichž byly např. dobové instituce péče o děti a mládež ve věku 6,7-14 let zahrnovány pod péči o mládež ve věku povinné školní docházky.

Hlavními okruhy studia diplomové práce byly zhodnocení příčin „mravní vadnosti“, dobový odborný pohled na možnosti transformace i nastínění situace nápravy v českých zemích, kde jsem neopomenula ani rozbor konkrétní praxe na mikroúrovni v Moravské zemské vychovatelně pro dívky Boskovice. Abych získala dobové souvislosti péče o „mravně vadnou“ mládež, zachytila jsem také obecný vývoj péče o mládež a vývoj sociální politiky a sociální péče v Československu v 1. polovině 20. století.

Zvolené téma jsem nezaložila pouze na studiu historických pramenů a literatury, ale přistupovala jsem k němu do jisté míry interdisciplinárně a především ve více teoreticky zaměřených částech diplomové práce, které jsou zahrnuté v jednotlivých kapitolách, jsem se nechala inspirovat odbornou literaturou vědních oborů jako je sociologie, filozofie nebo sociální práce. Konkrétně se jedná o dnešní i dobové sociologické vymezení pojmu sociální politika a sociální péče, vymezení pojmu problémová mládež, dále jsem

použila teorie sociálního státu, teorie sociálních deviací a v poslední kapitole o konkrétní Moravské zemské vychovatelně pro dívky v Boskovicích jsem využila analogie disciplinačních zařízení analyzovaných Michelelem Foucaultem.

Při pojednání o péči o mládež jsem přistoupila k rozdělení této oblasti na 4 hlavní témata – rodinnou péči, tvořící přirozený základ péče o dítě, veřejnou péči o mládež, dobrovolnou péči o mládež a také jsem shrnula významné zákony upravující péči o mládež. Veřejná péče o mládež se odvíjela od péče chudinské a její kvalita byla proto dána do značné míry finančními možnostmi obce. Obecně lze říci, že tato péče byla velmi nejasněná a neprobíhala v mnoha případech ideálně, proto se vedle ní rozvíjela od počátku 20. století dobrovolná péče o mládež. Systém péče o mládež budovaný na dobrovolném základě ale ukázal své limity především během velké hospodářské krize ve 30. letech, a proto sílilo volání po zesílení státních zásahů v této oblasti. Jednání mezi zástupci veřejné a dobrovolné péče o mládež ale do roku 1938 nikam nedospěla a poté byla přerušena. Péče o mládež tak byla zestátněna až zákonem č. 48/1947, o organizaci péče o mládež.

V kapitole Mládež „mrvně vadná“ jsem se zabývala jednak podrobným vymezením této skupiny, s čímž úzce souvisí i rozbor trestního zákonodárství nad mládeží, protože určitá část problémové mládeže se do tehdejších výchovných ústavů dostávala i na základě přestoupení zákona. Dále jsem se zaměřovala na zodpovězení otázky příčin vzniku „mrvní vadnosti“ u mládeže. Zde mi byly významnou oporou teorie sociálních deviací. Příčiny vzniku deviantního chování u mládeže v českých zemích v 1. polovině 20. století jsme stanovovala na základě analýzy odborných článků v časopise „Úchylná mládež“ a tehdejší odborné literatury. Součástí této kapitoly je i rozbor výchovných ústavů, v nichž byl viděn ideál nápravy „mrvně vadných, a způsobů nápravy a výchovy v nich, a role, jakou v tomto oboru hráli zaměstnanci těchto zařízení. Zaměřovala jsem se také na život mladistvého po propuštění a na efektivitu jeho transformace ve výchovném ústavu.

Zásadním jevem v trestním soudnictví nad mládeží v 1. polovině 20. století byl posun směrem k zákonodárství, které bylo vyjmuta z obecně trestněprávních předpisů a které zdůrazňovalo místo trestu výchovná opatření, což konkrétně pro soud znamenalo zavedení možnosti uložit ochrannou výchovu nebo ochranný dozor, v němž je možné spatřovat předchůdce dnešního probačního dohledu. Uvedené změny byly přijaty v roce 1931, ale nebyly již reflektovány novým režimem v Československu po únoru 1948.

Příčiny vzniku deviantního chování u mládeže byly v českém prostředí v 1. polovině 20. století spatřovány jako následek hospodářských a sociálních poměrů ve společnosti, psychické konstituce mladistvého a v jenom případě jsem se setkala i se zde objevil i výzkum, zobrazující souvislost mezi vznikem deviance u mládeže a její tělesnou konstitucí.

Ideál nápravy „mavně vadné“ mládeže byl po celé vymezené období spatřován v ústavní péči. Od 19. století byly proto budovány polepšovny, které se později měnily ve vychovatelný a výchovny a současně docházelo k budování institucí nových. Hlavní způsoby transformace mladistvých v těchto výchovných institucích představovaly pevně daný vnitřní režim, který měl být obdobou zákonů platících v běžné společnosti, a výchovné prostředky jako pravidelné vyučování, řemeslná nebo zemědělská výuka, ruční práce, pomocné práce v domácnosti, četba, tělesná výchova a sport, hry, divadlo, zpěv, hudba, výlety apod. Výchovný proces byl utvrzován používáním daných odměn a trestů, z nichž velmi diskutovaným po celé období byl trest tělesný, od kterého se ale postupně od 40. let ustupovalo. Po celé období bylo z odborných i vychovatelských kruhů voláno po důsledném třídění mladistvých dle jejich věku, inteligence a především stupně „mavních vad“, proto jsem také podrobně rozebrala vývoj odborných vyšetřovacích institucí, které tuto diagnostiku a třídění mladistvých zajišťovaly. Konkrétně se jednalo především o Pedologický ústav hlavního města Prahy, Zemský pedologický ústav a Zemskou třídící stanici pro mládež. Převýchovný proces ve výchovných ústavech byl řízen odborným personálem, u něhož bylo v průběhu doby požadováno stále ve větší míře vzdělání v psychologii a pedagogice. Styk

„chovanců“ a „chovank“ s vlastní rodinou byl v tomto období omezen na minimum.

Po ukončení transformačního procesu byli mladiství z výchovných institucí propouštěni převážně podmíněně. Během určitého období měli poté prokázat, že jsou již schopni uplatnit se bez problémů v běžném životě. Období po propuštění se ale v žádném případě nerovnal ukončení dohledu ze strany výchovné instituce i okresních péčí o mládež apod. Problematickou pro vstup mladistvého do běžného života se v určitých případech ukázala jejich původní rodina. Pokud hrozilo, že by původní rodina mohla strhnout propuštěného „chovance“ nebo „chovanku“ zpět ke špatnému způsobu života, byli tito mladiství od ní umísťováni co nejdále. Uvedená opatření by bylo možné na první pohled hodnotit v ohledu zabezpečení života mladistvého po propuštění jako veskrze kladná. V tomto případě ale nelze opomenout, že tato jistě dobře míněná opatření znamenala pro mladistvé také určitou „nálepkou“ bývalých deviantů, protože byli nadále i po propuštění spojeni s výchovným ústavem, což vyvolávalo u společnosti nedůvěru, opatrnost a zdrženlivost vůči nim a co mohlo tedy určitým způsobem mladistvým návrat do života ztěžovat.

V celkovém shrnutí pro mě na konci této kapitoly vyvstal velmi obtížný úkol - pokusit se zhodnotit efektivitu transformace „mravně vadných“ ve výchovných ústavech. Zde je možné uvést náhled jednoho z tehdejších odborníků tohoto oboru, Aloise Zikmunda, který uvádí, že u mládeže „mravně vadné“ do 14 let jsou lepší výchovné výsledky, cca 75-80% je převychováno úspěšně, u mládeže dospívající se toto číslo pohybuje mezi 70-75% u lehčích typů mravních vad a okolo 60% u typů těžších. Sám autor tohoto přehledu ale zdůrazňuje, že tyto výsledky se vztahují jen na nejbližší dobu po propuštění, protože později se styky ústavu s bývalými „chovanci“ a „chovankami“ obvykle ztratily.²⁷² Ke srovnání je možné uvést ještě hodnoty získané z vlastního výzkumu Moravské zemské vychovatelny pro dívky Boskovice. Z tohoto archivního výzkumu jsem získala hodnoty výchovných výsledků „chovank“ na

---

²⁷² ZIKMUND, Alois. Zemská vychovatelny v Opatovicích. *Úchylná mládež*, 1925, roč. I., č. 1, s. 29.

stupnici: velmi dobré – dobré – uspokojivé - neuspokojivé k rokům 1932, 1936, 1940 a 1947. Je možné shrnout, že ve všech čtyřech letech převažovaly velmi dobré a dobré výchovné výsledky, které dosahovaly 50-84%. Oproti tomu neuspokojivých výchovných výsledků dosáhlo pouze 0-8% „chovaneč“ této výchovné instituce (viz tab. ke grafu č. 16, str. 177). Určitou výjimku v tomto směru tvořily mladistvé prostitutky. Jan Schneider, odborník v tomto oboru, upozorňuje, že „mravní náprava“ těchto dívek byla obecně obtížnější a vykazovala horších výsledků.

Poslední kapitulu vlastní práce tvoří analýza konkrétní vychovatelny, kterou představuje Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice. Základ studia tohoto prostředí pro mě tvořil archivní fond této vychovatelny. Při vzniku problémového chování u mládeže hraje dle teorií sociálních deviací velký vliv rodinná situace, obecně mravní stav ve společnosti. Z výzkumu o rodinné situaci „chovaneč“ vyplynulo, že v letech 1906-1912 byly zhruba 2/3 z nich vychovávány mimo vlastní rodinné prostředí a jen 1/3 dívek ve vlastní rodině, poté se poměr otočil a v následujících letech bylo již 68-82% dívek vychováváno před dodáním do vychovatelny ve vlastní rodině. Tento jev lze vysvětlit na základě toho, že po roce 1917 zmizela jako důvod dodání do vychovatelny úplná opuštěnost. Vlastní výzkum také potvrdil, že rozvoj deviace u mládeže závisel do značné míry na tom, zda se dívky narodily jako manželské nebo nemanželské děti. Poměr manželských a nemanželských dětí v celé populaci byl po celou 1. polovinu 20. století 9:1. Do vychovatelny bylo ale přijímáno nejčastěji jen mezi 50-60% „chovaneč“ narozených v manželských svazcích. Lze tedy konstatovat, že u dětí rodičích se do nemanželských svazků se, jistě vzhledem k obtížnější situaci v těchto rodinách, častěji objevoval sklon k rozvoji deviantního chování. Dále jsem porovnávala, zda rozvoj deviace u mládeže souvisel s místem jejich bydliště. Kategoriemi zde byly velká města, menší města a venkov. Do značné míry zde platí, že poměr zachycující bydliště „chovaneč“ před přijetím do vychovatelny odrážel poměry celorepublikové. Hodnotou, která zachycovala stav v rodinách přijímaných dívek, byl i dosažený prospěch dívek.

V tomto směru lze zhodnotit, že „chovanky“ vykazovaly na tomto poli velké nedostatky, protože kromě roku 1940 bylo 8-24% z nich úplnými analfaberkami a ve všech zkoumaných letech se objevoval také vysoký podíl dívek slabého prospěchu.

„Chovanky“ byly z vychovatelny propouštěny v prvních třech desetiletích převážně podmíněně a až v letech 1940 a 1947 významně vzrostl podíl definitivně propuštěných dívek. Zajímavým ukazatelem ohledně propuštění „chovanek“ bylo, že v roce 1912 dosahovalo 79% propuštění z vychovatelny do služby a tento ukazatel postupně klesal až na 19% v roce 1947, naopak rostlo procento dívek propouštěných zpět k rodičům nebo zákonným zástupcům z 8% v roce 1912 na 63% v roce 1947. Tento jev lze tedy vysvětlit postupným zlepšováním rodinné situace v 1. polovině 20. století. Na závěr lze konstatovat, že výchovné výsledky dívek po propuštění byly ředitelstvím ústavu zobrazovány ve velmi kladně znějících hodnotách.

Druhá dílčí část o Vychovatelně v Boskovicích je oproti předchozí pojata mnohem více kvalitativně, zaměřuje se na vnitřní život a způsoby transformace „mravně vadných“ dívek v této instituci. Teoreticky jsem zde vycházela z modelu vězení Michela Foucaulta dle jeho díla *Dohlížet a trestat*²⁷³. Tento model shledávám pro rozpracování prostoru vychovatelny jako velmi nosný. Foucault pojímá vězení jako určité sociální pole a uvádí pro vězeňský prostor tzv. „sedm univerzálních maxim dobrého stavu vězeňství“, jimiž se každé vězení řídí. Jsou to princip korekce, klasifikace, modulace trestů, princip práce, vězeňské výchovy, kontroly techniky věznění a princip doplňkových institucí. V této části práce dokládám, že i život ve vychovatelně v Boskovicích se řídil stejnými principy. I já jsem proto pojala prostor vychovatelny jako určité sociální pole a rozdělila jsem si toto pole na 4 hlavní prostory – prostor výchovy, prostor vzdělání, prostor práce a prostor volného času a slavností. V těchto prostorech všeobecně platilo, že „chovanky“ v nich byly podrobeny téměř celodennímu dohlížení ze strany zaměstnanců ústavu a toto dohlížení neskončilo úplně ani v době po propuštění. Vychovatelna byla

---

²⁷³ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000.

tedy organizována jako určitý všedisciplinační prostor, který stanovoval do nejmenšího detailu denní program napravovaných dívek. K dodržování domácího řádu vychovatelny napomáhaly specifické odměny a tresty. Dívky si měly během svého transformačního procesu ve vychovatelně doplnit chybějící vzdělání, ale především nabýt zručnosti v určitém povolání, jímž se měly živit po propuštění ve 14 letech. Převýchovný proces dívek ve vychovatelně zajišťovali zaměstnanci této instituce, vliv vlastní rodiny dívek byl omezen na minimum. Zajímavým v tomto ohledu jsem shledala, že zaměstnání v této disciplinární instituci pro „mravně vadnou“ mládež do značné míry disciplinovalo i život jejich zaměstnanců, především pěstounek (vychovatelek). V souvislosti se změnou režimu v Československu po únoru 1948 jsem zaznamenala i posun v organizaci výchovného prostředí hlavně směrem k jeho větší politizaci, otevřenosti veřejnému prostoru zejména v Boskovicích a snaze o větší organizaci volného času dívek.

Při shrnutí výše uvedeného textu vyplývá, že pojem „mravně vadná“ mládež byl ve zkoumaném období velmi široký. „Mravní vadnost“ byla u dívek i chlapců v 1. polovině 20. století vyvolávána ve velké míře především neblahými poměry v jejich rodinách, což obecně souviselo s poměry ve společnosti, zasažené v tomto období dvěma světovými válkami, změnami politického režimu, velkou hospodářskou krizí, okupací apod. Pokud v této době výrazně selhala rodinná péče o mladistvého, bylo vzhledem ke stupni vývoje sociální péče o mládež snadné sklouznout k deviantnímu chování. Při vzniku deviance u mládeže hrála svou roli také vnitřní psychická stavba mladistvých. Mezi „mravně vadnou“ mládež se ale dostávaly především zpočátku 20. století i děti osiřelé a opuštěné. Ideál nápravy těchto pro společnost nežádoucích jevů u mládeže byl spatřován především v převýchově v polepšovnách, později vychovatelnách a výchovnách, pro něž byla typická naprostá disciplinace prostoru. Výchovné výsledky jsou tehdejšími odborníky v oboru mládeže „mravně vadné“ zobrazovány do velké míry pozitivně, dosahují zhruba 50-80% úspěšně převychované mládeže (dle věku mladistvého a typu mravní vady).

8. Seznam literatury a pramenů

Literatura

Odborná literatura

DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. Praha : Academia, 1985.

DURKHEIM, Émile. *Společenská dělba práce*. Brno: CDK, 2004.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000.

GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha : Victoria Publishing, 1992.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999.

JANÁK, Jan. *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1970.

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha : Academia, 2007.

KÁRNÍK; Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938)*. I. - III. díl, Praha : Libri, 2000, 2002, 2003.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha : Dokořán, 2008.

KOMENDA, Antonín. *Sociální deviace : historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999.

MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 2003.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální služby : legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha : Portál, 2007.

MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001.

MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace : přehled sociologických teorií*. Praha : Karolinum, 2001.

MUSIL, Libor (ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě : čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno : Doplněk, 1996.

MUSIL, Jiří. *Cyril Stejskal – život a dílo : rozvoj péče o mládež do okupace*. Olomouc : Společnost J. L. Fischera, 2005.

OLIVOVÁ, Věra. *Československo v letech 1918-1938*. Praha : s.n., 1990.

PETRUŠEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum, 1996.

POTŮČEK, Martin. *Sociální politika*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. I. díl, Brno : Doplněk, 2004.

RÁKOSNÍK, Jakub. Fenomén nezaměstnanosti v Československu v letech 1918-1938. Praha, 2004. 547 s. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí disertační práce Doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

MALÝ, Karel; SOUKUP, Ladislav (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha : Karolinum, 2004.

ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Sociálně - právní ochrana dětí*. Praha : Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007.

VÁLKOVÁ, Helena; FRIEDER, Dünkel. *Trestní zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě*. Praha : LEGES, 1992.

VEČEŘA, Miloš. *Teorie sociálního státu*. Brno : Iuridica Brunensia, 1995.

VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát : východiska a přístupy*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1996.

Odborné články

ESPING – ANDERSEN, Gösta. Tři politické ekonomie sociálního státu. *Sociologický časopis*, 1991, roč. XXVII., č. 5, s. 545-567.

FASORA, Lukáš. Centralizační trendy v organizaci péče o mládež v historických zemích Československa v letech 1918-1938. *VVM*, 1999, roč. 51, č. 2, s. 156-160.

FASORA, Lukáš. Problémy systému péče o mládež na Moravě v letech 1921-1937 : na příkladu Valašska a menšinových okresů Fulnek, Jaroslavice, Mikulov a Svitavy. *VVM*, 2001, roč. 53, č. 1, s. 24-39.

FASORA, Lukáš. Postavení největších měst v systému sociální péče o mládež v letech 1921-1937. *VVM*, 2003, roč. 55, č. 2, s. 142-165.

KALINOVÁ, Lenka. Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945-1948. *AOP*, 1996, roč. 4, č. 3, s. 79-103.

KALINOVÁ, Lenka. Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *AOP*, 1998, roč. 6, č. 5, s. 129-146.

KALINOVÁ, Lenka. *Změny sociálního systému v Československu po druhé světové válce v kontextu vývoje ve vyspělých zemích*. In KÁRNÍK, Zdeněk; KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I, Praha : Dokořán, 2003. s. 119-155.

KNAPÍK, Jiří. Činnost okresní péče o mládež a podpůrné sociální akce dětem na Opavsku v letech 1945-1947. *Slezský sborník*, 1998, roč. 96, č. 3, s. 202-217.

Prameny

Archivní prameny

Národní archiv, fond Zemské ústředí péče o mládež v Čechách, Praha (1907-1949(1954)).

Státní okresní archiv Blansko, fond Moravská zemská vychovatelna pro dívky Boskovice (1906-1959), k. 1-15.

Dobové časopisy

Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, 1924-1948.

Nápravná pedagogika: časopis pro pedagogické, zdravotní a sociální otázky mládeže vyžadující zvláštní péče. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, 1949-1950.

Sociální pracovnice : časopis Organizace sociálních pracovníků. Praha : Organizace sociálních pracovníků, 1932-1935, 1943-1945.

Dobová odborná literatura

ADÁMEK, Karel. *Příspěvky k upravení chudinství*. Chrudim : Ad. Eckert, 1896.

BIBL, František. *Československá republika v číslech : statistický přehled obyvatelstva*. Praha : Vesmír, 1926.

BOHÁČ, Antonín; KOLLAR, Robert (eds.). *Statistický přehled o Československé republice 1936 : rozbor stavu a vývoje*. Praha : Státní úřad statistický, 1936.

BOXAN, Jan. *Práce okresní péče o mládež v moravské Ostravě : příručka sociálně zdravotních poměrů Ostravska*. Mor. Ostrava : Okresní péče o mládež, 1931.

CALABA, Jindřich. *Sociální péče o mládež a slabé v lidské společnosti v republice Československé*. Jilemnice : Úřad sociální péče, 1924.

DOBIÁŠ, Kazimír. *Sociální politika Československé republiky v prvním desetiletí jejího trvání*. Praha : O. Janáček, 1929.

ENGLIŠ, Karel. *Chudinství v království českém na počátku XX. století*. Praha : Zemský statistický úřad, 1908.

ENGLIŠ, Karel. *Sociální politika*. Praha : Topič, 1921.

FIALA, Jiří; RŮŽEK, Bedřich; STRAKA, Karel. *Péče o mládež : právní předpisy o její organizaci a úkolech*. Praha : Orbis, 1948.

FOUSTKA, Břetislav. *Péče o dítě : sociální postavení evropské mládež a její ochrana*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1915.

GAŇO, Viliam. *Defektní děti : co má vědět učitel ZDŠ o mládeži vyžadující zvláštní péče*. Praha :SPN, 1962.

Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: SNTL, 1985.

HLAVA, Karel. *Sociální péče o mládež : pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek mateřských škol..* Praha : Česko - Slovenská grafická Unie, 1939.

HLAVA, Karel. *Nauka o dětem mravně ohrožených, porušených a vadných pro čtvrtý ročník učitelských ústavů*. Praha : Česká grafická unie, 1931.

CHLUP, Otokar. *Mravní nemoci dětství*. Náchod : knihkupectví B. Chrastiny, 1908.

KALIBÁN, Václav (ed.). *Obtížně vychovatelná mládež : k pojmu, etiologii a prevenci*. Praha : Univerzita Karlova, 1969.

KAPRAS, Jan; Němec, Bohumil; SOUKUP, František (eds.). *Idea československého státu*. Sv. II, Praha : Národní rada československá, 1936.

KLAPKA, Otakar. *Chudí v obci : stručný výklad předpisů o chudinství*. Praha : Melantrich, 1924.

LUDVÍK, František. *Péče o mládež a poradenství : určeno pro posluchače fak. Filosoficko-historické*. Praha : SPN, 1956.

LUDVÍK, František. *Dějiny defektologie : historický nárys péče o mládež vyžadující veřejné ochrany a pomoci*. Praha : SN, 1956.

MACEK, Josef. *Základy sociální politiky: úkoly a zásady*. 1. díl, Praha : A. Svěcený, 1925.

MIŘIČKA, August. *Péče o mládež soudně stíhanou*. Brno: Česká zemská péče o mládež na Moravě v Brně, 1923.

MIŘIČKA, August; SOLNAŘ, Vladimír. *Nová úprava trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Melantrich, 1939.

NEČAS, Jaromír. *20 let sociální péče v Československé republice*. Praha : Ministerstvo sociální péče, 1938.

SCHNEIDER, Jan. *Cestou k prostituci*. Praha : Spolek pro péči o slabomyslné v r. č. sl., 1928.

SLAMINKA, Vladimír. *Československá republika v číslech : statistický přehled populačního, kulturního a hospodářského stavu ČSR*. Brno : Pokorný a spol., 1932.

Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice Československé. Praha : Ministerstvo sociální péče, 1925.

Slovník veřejného práva československého. Sv. I (A až CH), Brno : Polygrafia : Rudolf M. Rohrer, 1929.

Statistická příručka království Českého. Praha : Zemská statistická kancelář království Českého, 1909.

Statistická příručka republiky Československé. I. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1920.

Statistická příručka republiky Československé. IV. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1932.

Statistický přehled republiky Československé. Praha : Státní úřad statistický, 1930.

Statistická příručka Československé republiky. Londýn : Československé ministerstvo zahraničních věcí, 1942.

STEIN, H. *Prostituce a zákon : zákon o potírání pohlavních nemocí. Praha : Hornicko-hutnické nakladatelství, 1922.*

ŠTERN, Evžen. *Deset let naší sociální politiky : předneseno v Sociálním ústavě ČSR dne 25. října 1928. Praha : Sociální ústav ČSR, 1929.*

TRAPL, Jiří; KRATINA, Vladimír. *Dobrovolná péče o mládež. Praha : Orbis, 1946.*

TŮMA, Antonín (ed.). *Dítě v péči ústavní : soubor přednášek a výkladů výchovného pěstounského kursu pořádaného Vyšší školou sociální péče v Praze. Praha : Vyšší škola sociální péče, 1934.*

TŮMA, Antonín. *Organisace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích království Českého. Praha : Emil Šolc, 1913.*

TŮMA, Antonín. *K nové úpravě sociální péče o mládež. Praha : Sociální Revue, 1920.*

TŮMA, Antonín. *Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež. Brno : Česká zemská péče o mládež na Moravě, 1923.*

TŮMA, Antonín. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé. Praha : Česká zemská komise pro péči o mládež, 1925.*

TŮMA, Antonín. *Právní základy veřejné správy sociální a zdravotní, zvláště péče o mládež. Praha : Vyšší škola sociální péče, 1936.*

TVRDOŇ, Antonín. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. 2. díl, Praha : Státní úřad statistický, 1931.*

Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921. Praha : Státní úřad statistický, 1924.

Výroční zpráva o činnosti Okresní péče o mládež v Kroměříži a sdružených spolků v Kroměříži za rok 1930. Kroměříž : vl. n., 1931.

Výroční zpráva Okresní péče o mládež v Hradci Králové, 1946. Hradec Králové : Okresní péče o mládež, 1947.

WEIRICH, Marko. *Staré a nové Československo : národohospodářský přehled bohatství a práce.* Praha : F. Svoboda, 1938-1939.

ZEMAN, Josef. *Rozvoj výchovné péče a výzkum dítěte úchylného po převratu.* Praha : vl. n., 1931.

ZEMAN, Josef. *Pedopathologický slovníček.* Praha : Spolek pro péči o slabomyslné, 1933.

ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná.* Praha : Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných, 1930.

Přílohy

Příloha A - Tabulky ke grafům č. 1 - č. 17

Tabulka ke grafu č.1 – Počet přijímaných dívek

rok	počet přijímaných dívek
1906	25
1907	42
1912	14
1917	23
1922	38
1927	24
1932	23
1936	17
1940	12
1947	28

Tabulka ke grafu č. 2 - Počet dívek ve vychovatelně

rok	počet chovank
1906	25
1907	66
1912	83
1917	81
1922	90
1927	67
1932	80
1940	46
1947	56

Tabulka ke grafu č. 3 - Dodání dívek do vychovatelny (v %)

rok	usnesení soudu	žádost zák. zást.	žádost dom. obce	žádost OPM
1906	8	92	0	0
1907	7	93	0	0
1912	0	100	0	0
1917	0	100	0	0
1922	3	97	0	0
1927	12	88	0	0
1932	39	13	9	39
1940	25	0	0	75

Tabulka ke grafu č. 4 - Věk dívek při vstoupení do vychovatelny (v %)

rok	6-10 let	11-15 let
1906	56	44
1907	71	29
1912	64	36
1917	48	52
1922	28	71
1927	38	62
1932	13	86
1936	6	94
1940	0	100
1947	21	79

Tabulka ke grafu č. 5 - Důvod přijetí dívek do vychovatelny (v %)

důvod přijetí	1906 až 1917	1922 až 1932
náklonnost ke krádeži nebo pro krádež	21	21
toulavost a žebrání	17	18
zanedbané rodinné poměry	21	28
Nemravnost	9	26
Hrubost	1	0
úplná opuštěnost	31	3
Pyromanie	0	1
neposlušnost, vzpurnost	0	3

Tabulka ke grafu č. 6 - Výchova (v %)

rok	v rodinném domě	mimo rodinu
1906	36	64
1907	33	67
1912	36	64
1917	79	21
1922	68	32
1927	75	25
1932	70	30
1936	82	18
1940	75	25
1947	71	29

Tabulka ke grafu č. 7 - Manželské a nemanž. děti v Československu (v %)

rok	manželské	nemanželské
1922	89,8	10,2
1927	88,9	11,1
1932	88,7	11,3
1936	90,1	9,9

Tabulka ke grafu č. 8 - Manželské a nemanž. přijímané chovanky (v %)

rok	manželské	nemanželské	legitimované
1906	75	21	4
1907	62	36	2
1912	57	36	7
1917	83	17	0
1922	68	32	0
1927	54	33	13
1932	61	39	0
1936	59	41	0
1940	50	50	0

Tabulka ke grafu č. 9 - Rodinná situace (v %)

rok	oba rodiče	pouze otec	pouze matka	sirotek
1906	20	4	36	40
1907	7	21	36	36
1912	21	0	43	36
1917	30	13	39,5	17,5
1922	18	16	53	13
1927	38	17	37	8
1932	35	13	30	22
1936	47	47	6	0
1940	50	8	41	0
1947	46	18	32	4

Tabulka ke grafu č. 10 - Rozvrstvení obyvatel v obcích (v %)

počet obyvatel	1910	1921	1930
více než 10001	19	21	23
2001-10000	23	24	25
do 2000	58	55	52

Tabulka ke grafu č. 11 - Bydliště chovank (v %)

rok	velké město	menší město	venkov	nestálé bydliště	sirotčinec
1906	8	24	48	4	20
1907	2	26	67	5	0
1912	14	22	64	0	0
1917	22	9	65	4	0
1922	21	32	47	0	0
1927	50	29	21	0	0
1932	17	26	57	0	0
1936	6	35	59	0	0
1940	17	25	58	0	0
1947	43	43	11	4	0

Tabulka ke grafu č. 12 - Prospěch chovank (v %)

rok	dobrý	slabý	analfabetka
1906	72	20	8
1907	40,5	40,5	19
1912	50	29	21
1917	13	74	13
1922	16	60	24
1927	63	29	8
1932	35	43	22
1936	29	53	18
1940	92	8	0
1947	25	61	14

Tabulka ke grafu č. 13 - Počet propuštěných dívek z vychovatelny

rok	propuštěno
1906	0
1907	0
1912	25
1917	19
1922	16
1927	17
1932	13
1936	18
1940	20
1947	16

Tabulka ke grafu č. 14 - Typ propuštění (v %)

rok	podmíněně	definitivně	pro nemoc	žádost zák. zást.	jiná vychovatelna
1906	0	0	0	0	0
1907	0	0	0	0	0
1912	88	8	4	0	0
1917	95	0	5	0	0
1922	50	0	11	11	22
1927	94	0	0	6	0
1936	100	0	0	0	0
1940	60	40	0	0	0
1947	37	63	0	0	0

Tabulka ke grafu č. 15 - Místo propuštění z vychovatelny (v %)

rok	rodiče nebo zák. zást.	domovská obec	učení	služba	léčebný ústav	průmysl	vyšší škola
1912	8	4	8	79	0	0	0
1917	17	6	0	78	0	0	0
1922	38	0	0	50	13	0	0
1927	29	6	0	65	0	0	0
1932	38	0	15	46	0	0	0
1936	28	0	33	39	0	0	0
1940	47	0	5	47	0	0	0
1947	63	0	6	19	0	6	6

Tabulka ke grafu č. 16 - Výchovné výsledky po propuštění (v %)

Výchovné výsledky	1932	1936	1940	1947
velmi dobré	46	33	15	18
dobré	38	50	35	35
upokojivé	15	17	32	29
neuspokojivé	0	0	8	8
bez evidence	0	0	10	10

Příloha B - Odborníci v oboru péče o mládež „mravně vadnou“

Karel HERFORT

(1871-1940)

-univerzitní profesor dětské psychopatologie (nauka o duševních chorobách)
-ředitel Pedologického ústavu hl. m. Prahy
-ředitel ústavu Ernestinum, výchovny pro slabomyslné děti
-roku 1925 založil společně s Josefem Zemanem revui "Úchylná mládež"

Jindřich MATIEGKA

(1862-1940)

-významný představitel české vědy
-antropolog, zakladatel časopisu „Antropologie“
-profesor Univerzity Karlovy, děkan přírodovědecké fakulty, rektor UK v letech 1929-1930
-jeden ze zakladatelů Pedologického ústavu v Praze

August MIŘIČKA

(1863-1946)

- prof. trestního práva a trestního řízení na Právnické fakultě Karlovy Univerzity v Praze, rektor Univerzity Karlovy v letech 1930-1931
- podílel se na kodifikaci trestního práva, spolupracoval na návrhu zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží
- působil aktivně v České zemské komisi pro mládež, zabýval se hlavně mládeží, která přišla do styku s trestním soudem
- roku 1918 založil u České zemské komise pro mládež Úřadovnu pro péči o mládež u okresního soudu pro přestupky v Praze, kterou následně roku 1928 společně s útulnou „Dobrý pastýř“ převzala Jednota pro podporu soudů Velké Prahy. Miříčka byl předsedou této Úřadovny.

Jan SCHNEIDER

(1875-1944)

- Vrchní rada Policejního ředitelství v Praze, organizoval zde oddělení sociální péče a stál následně v jeho čele (toto oddělení se zabývalo především mládeží přicházející do styku s trestním zákonem, zaměřovalo se zejména na dívky ohrožené prostitucí)
- aktivně pracoval v Zemském ústředí péče o mládež

Cyril STEJSKAL

(1890-1969)

-výzkum psychiky českého dítěte

-působil jako psycholog v Zemském Pedologickém ústavu (1936-1938)

Antonín TŮMA

(1867-1945)

-sociální pracovník, organizátor ochranné péče o mládež, od roku 1919 působil jako sekční šéf v ministerstvu sociální péče

-právník, účastnil se návrhů několika zákonů, podněty k založení různých institucí a ústavů sociálních, výchovných a převýchovných

-činnost v Zemské péči o mládež, jejíž byl dlouhá léta předsedou

-spoluredaktorem časopisu Ochrana mládeže

Josef ZEMAN

(1867-1961)

-inspektor působící na Ministerstvu školství a národní osvěty při referátu pro "úchylnou" mládež
-zakladatel Spolku učitelů a přátel mládeže mravně vadné, jehož byl předsedou, a Společnosti slepeckého muzea
-roku 1925 založil společně s Karlem Herfortem revui "Úchylná mládež"

Alois ZIKMUND

(nar. 1882)

- působil ve Vychovatelně v Králíkách, poté jako ředitel živnostenské pokračovací školy v Zemské vychovatelně v Opatovicích nad Labem

Příloha C - Diagnostické a třídící stanice pro problémovou mládež

1. Paedologický ústav hlavního města Prahy

MAGISTRÁT HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY — ÚSTŘEDNÍ ZDRAVOTNÍ ÚŘAD
PAEDOLOGICKÝ ÚSTAV
PRAHA I, BARTOLOMĚJSKÁ 7. TELEFON 33266

Č. j. 4018/46-XXV/37-Vy. P. T. Zemské ústředí péče o mládež
Praze III.

Přísně důvěrné!

Zpráva o vyšetření.

Jméno a příjmení Věra Pačesová,
narozen(a) 5.IV.1931 v Praze, okres Praha,
domovská příslušnost Praha, okres Praha,
bytem t.č. v dívčí výchovně ve Vrchlabí.
kontrolního 12.XII.1946. Další výchova ?
Důvod vyšetření (z.....):

I. Anamnesa:

1. Dědičné zatížení: Matka je debilní.

2. Porod: normální.

3. První fysiopsych. vývoj: pravidelný.

4. Dosavadní nemoci: pneumonie, spalničky, pertussis, conjunctivitis

5. Výchova: od 20.VI.1944 ve Vrchlabí, před tím u matky.

6. Školy: 8 tříd obecné školy, jednorozční kurs.

IV 7. Po školní docházce: navštěvuje rodinnou školu.

ZEMSKÉ ÚSTŘEDÍ PÉČE O MLÁDEŽ
V ČECHÁCH
Datum: 4. I. 1947
Prodávající splav přepočeny? 7. III. 1947

2006/12

II. Nález:

A. Tělesný stav (Dr. Jíchová-Šedivá). Věk: 15;8 Zubní věk: .....
Výška 148,5 cm odpovídá průměr. výšce věku 12;8 r.
Váha 52 kg „ „ váze věku 15;9 r.
střední. silné. Výživa: dobrá.
Kostra: ..... Svalstvo: .....
Pohlavní vývoj (podle druhot. znaků): ukončen.
Harmonický tělesný vývoj.

B. Nervový a duševní stav (Dr. Jíchová-Šedivá): .....

Lehčí psychopatie.

Inteligence (podle zkoušky .....): podprůměrná.

Kolísavost a snadná ovlivnitelnost, nedostatek vůle a vyšších citů.
~~zájmů~~ Děvče je společenské, povrchní, nedbalé a vyžaduje zvláště
v tomto období zvýšené péče pedagogické.

III. Posudek:

Doporučujeme, aby až do ukončení rodinné školy zůstala v dívčí výchovně
ve Vrchlabí.

Opis této zprávy obdrží současně též ředitelství dívčí výchovny ve Vrchlabí.

V Praze 19. prosince 1946

Paedologický ústav
Praha I., Bartolomějská 7 Univ. prof. Dr. Jan Šebek,

Ředitel ústavu.

2006/12/1

2. Zemská třídící stanice pro mládež

ZEMSKÁ TŘÍDÍCÍ STANICE PRO MLÁDEŽ
PŘI ZEMSKÉM ÚSTAVU PRO PÉČI O DÍTĚ V PRAZE II, U KARLOVA 2. — TELEFON 325 24.

Č.j. 9572/48   **ZEMSKÝ ÚSTAV PRO PÉČI O MLÁDEŽ**
sociodiagnostický ústav   P.T.
PRAHA II U KARLOVA 2.
TELEFON 325 24.

S. 376/48   **Okresní péče o mládež**
Opis pro   v **Českém Brodě.**
Zemskou péči o mládež
Praha III., Chotkova 8.

DŮVĚRNĚ!

ZPRÁVA O VYŠETŘENÍ.

Dne 1.IV.1948,   byl(a) v našem ústavu vyšetřen(a)   Jaroslava Lukešová,

naroz. 5.IV.1938   v Praze,   okres Praha,

přisl. do Třenic,   okres Hořovice,

bytem u pěst. Františka a Anežky Rosenbaumových v Příšimasech 73.

I. A N A M N E S A:

1. Dědičné zatížení: Matka zemřela na Tbc kosti, jiné zatížení podle neúplné zprávy OPM není známo.

2. Porod: nemanželský, více neznámo.

3. První fysiopsych. vývoj: ?

4. Dosavadní nemoci: ?, plané neštovice 7;0, svrab 9;0.

5. Výchova: od narození do 6 let v pěstounské péči u Petřích v Brníku, vrátili ji, protože neposlouchala; od 6 do 9 let v pěstounské péči Aloise Linharta v Úvalech, oba pěstouni v práci, děvče bez dozoru, hodně bita, výchova nejednotná; od 20.VII.1947 v nynější pěstounské péči. Lže, neposlouchá, pěstounce se vysmívá.

6. Školy od 1944. 1947/48 opakovala 3.tř. obecné školy v Příšimasech.

Po školní docházce:

2006/12/14

Zemský národní výbor v Praze
Zemská péče o mládež
Dne 21. IX. 1948
Jedn. zn. 527-dh   p.řil.

všechny školní záznamy o dohledu
20. IX. 1948
a. a. 29.9.1948   [signature]

II. N Á L E Z:

A. Tělesný stav:

Věk: 10,0   Zubní věk: .....

Výška 139,2 cm odpovídá průměr. výšce věku 11,1 r.

Váha 38,10 kg " " váze " 12,3 r.

Pohlavní vývoj (podle druhot. znaků): počínající pubescence.

Kostra: střední.   Svalstvo: střední.   Výživa: velmi dobrá.

Nadměrná tloušťka. Pubertální zbytnění štítné žlázy. BWR negativní.

B. Duševní stav:

Intelligence (podle zkoušky T-M) mírně podprůměrná. Myšlenkové pochody logické, dovede své znalosti a zkušenosti pohotově a správně použít. Chce-li dovede vyvinout značné volní úsilí a dobře ovládat své chování. Lže snadno, bez citových zábran. Afektivně vzrušivý. Lze soudit, že její přestupky jsou z části zapříčiněny endogenně, ale výchova a znám změny pěstounských rodin měly tu pravděpodobně značný podíl.

III. P O S U D E K:

Doporučujeme, aby Jaroslava Lukešová byla umístěna v Dívčí výchovně ve Vrchlabí, je nutno se postarat o její řádnou mravní převýchovu.

O této zprávě obdrží současně též Dívčí výchovatelna ve Vrchlabí,
ZNV - Zemská péče o mládež v Praze.

V Praze 16. září 1948.

Vyšetřili: MUDr. K. Macek,
PhDr. A. Smrčková,
V. Chyská.

m. Dulický
MUDr. Oldřich Níha,
přednosta ZTSM.

2006/12/14

Příloha D - Okresní péče o mládež

1. Popisný list

OKRESNÍ PÉČE O MLÁDEŽ

v HRADCI KRÁLOVÉ.

Jedn. zn.: 544 / 48.

Popisný list**)
o dítěti potřebném ochrany.

I. Osobní a rodná data dítěte, rodičů, sourozenců a pěstounů:

1. Dítě: jméno a příjmení: Marie Andělová
narozeno dne 30. / 3. 1932 v Hradci Králové soudní okres: Hradce Králové
místo křtu, ev. zápisu do rodné matriky: Hradec Králové
je manželské — nemanželské,*) národnost: česká náb. vyznání: řím.katol.
domovská obec: Hradec Králové soudní okres: Hradec Králové
bydliště (přesná adresa): Hradec Králové, Klumparova ul.č. XXX.567.
poslední pošta: Hradec Král. železniční stanice: Hradec Král.
navštěvuje školu: ----- třídu: -----

2. Otec***) (i nemanželský): jméno a příjmení: Bohumil Anděl
povolání a dnešní bydliště: truhlářský dělník
stav: svobodný, ženatý, vdovec, rozvedený, rozloučený,*) narozen (kdy): 1900
v obci: Votúz soudní okres: Nová Paka
příslušný do: Hradce Králové soudní okres: Hradec Králové
zaměstnan (kde a u koho): Mareš, stv. říma
uzna (u, nává) otcovství? _____ rozsudek o uznání otcovství byl vydán okresním soudem
v _____ č. j. _____ a stanoveno výživné _____
je — ----- válečným poškozcem — zemřel,*) kdy a na jakou nemoc: _____

*) Co se nehodí, škrtněte.
**) Tento popisný list vyplňte o každém dítěti potřebném ochrany. Jde-li o dítě úchylné (zmrzačené, duševně nebo mravně úchylné, hluché nebo nevidomé), vyplní se o něm ještě „Vložka“, kterou vám doručí vaše OPM.
***) Vypíšte, když otec zemřel.

c. 543/D III. - 20PM - 20/m - X. 45

3. Matka:***) jméno a příjmení: Marie Andšlová
 povolání a dnešní bydliště: pomocná dělnice
 stav: svobodná, vdaná, vdova, rozvedená, rozloučená,* narozena (kdy): 1906
 v obci: Rychnov nad Kněžnou soudní okres: Rychnov nad Kněžnou
 příslušná do: Hradce Králové soudní okres: Hradce Králové
 zaměstnána (kde a u koho): Čsl. závody sklářské národní podnik "Vertex"
 zemřela (kdy a na jakou nemoc):

4. Sourozenci dítěte:

Jméno	Data narození**)	Zaměstnání (ev. podporován kým?)	Poznámka (nemoc, tělesná a duševní vada atd.)
Vladimír	1926	Klempířský dělník	
Bohumil	1929	zámečnický dělník	
Marie	1932	/	
Kamil	1937	školák	
Jindřich	1940	školák	

5. Ded (bába), jsou-li na živu: jméno, povolání, zaměstnání (kde a u koho), stáří, adresa:

se strany otcovy: mrtví

se strany matčiny: mrtví

6. Poručník (opatrovník): jméno, příjmení, zaměstnání (kde a u koho), adresa:

poručenský (opatrovnícký) soud: číslo:

7. Pěstouni:

Pěstoun:

Pěstounka:

jméno a příjmení:

data narození (místo, rok a den):

stav (svobodný, ženatý, vdovec atd.): státní příslušnost:

domovská příslušnost: národnost: náboženství:

zaměstnání (povolání, kde a u koho):

bydliště:

děti: počet: stáří:

ostatní spolubydlici, počet: zaměstnání:

*) Co se nehodí, škrtněte.

***) Píšte touto formou: 19-²/₁-36.

****) Vyplňte, i když matka zemřela.

2006/11/21

II. Zdravotní, výchovné, mravní a hmotné poměry dítěte a prostředí.

Poměry:*) (Poznámky, zvláště popis a odůvodnění špatných poměrů.)		Celkové**)	
		dobře	špatně
A. Zdravotní poměry.	1. Zdravotní stav dítěte. (Podrobněji popiš zvláště nápadné odchylky od normální výšky a váhy, vady a choroby [i infekční], jimiž dítě trpí nebo trpělo, kdo z krevních příbuzných trpí [trpěl] vadou a jakou atd.)		
	zdravá podle sdělení matky		
	Podpis lékaře.		
	2. Zdravotní stav pěstounů — (rodičů) — spolubydlících. (Popiš, trpí-li z nich někdo nemocí, jakou a zda je tím dítě ohroženo.)		
	rodiče i sourozenci zdraví		
	3. Obydlí: (Popiš, jde-li o obydlí vlastní nebo najaté, je-li bez slunka, tmavé, přeplněné [čím], vlhké [houba], nevětrané, nevytápěné, nečisté, kde dítě spí, spí-li samo nebo s kým atd.)		
	byt suchý, slunný, 3 pokoje a kuchyň		
4. Výživa dítěte. (Popiš, zda dítě netrpí podvýživou, nebo má jídlo nepřiměřené [těžké, lihoviny], když jí nepravidelně, a proč?)			
dobrá			
5. Ošacení dítěte. (Jako špatné popiš, nemá-li dítě dostatek prádla, šatů [na zimu], obuvi, když je prádlo, oděv, roztrhané.)			
dobré			
6. Osobní čistota dítěte. (Popiš, je-li dítě nečisté, uši, vlasy, zuby, nehty, ruce, nohy a proč je zanedbáváno.)			
pod dohledem matky dbá na čistotu			
7. Mravy dítěte. (Podrobněji uved' špatné vlastnosti dítěte doma, ve škole, na ulici. Příčiny toho.)			
ve škole z mraví 1			

*) Odstavec 1.: Zdravotní stav dítěte musí vyplnit lékař.
 **) Zde šikmou čárkou vyznačte poměry každého odstavce, jak se vám celkově jeví.

2006/11/21

B. Výchovné a mravní poměry.

8. **Píle dítěte.** (Uveď, je-li příčinou špatné píle, zvláště ve škole, dítě samo či jeho prostředí. Uveď, není-li dítě přetěžováno prací, a jakou.)

celkem dobrá

9. **Prospěch dítěte.** (Je-li špatný, udeř z čeho a proč.)

připojen školní dotazník

10. **Mravý pěstounů, rodičů a spolubydlících.** (Zvláště popiš: zdali výchova dítěte je ohrožována špatným příkladem prostředí, jako: opilstvím, prostitucí, svárlivostí, zahálčivostí atd. Z jakých důvodů přijali dítě do péče.)

dobré

11. **Výchovné schopnosti pěstounů — rodičů.** (Zvláště popiš: nedostatek inteligence, lásky k dítěti, úmyslné zanedbávání, nebo když zaměstnanost pěstounů znemožňuje péči o dítě.)

rodiče zaměstnání celý den

12. **Hmotné poměry dítěte.** (Má-li dítě majetek, vyznač přesně, jaký: movitý, nemovitý, jeho cenu, kdo jej spravuje a jak [ve prospěch či neprospěch dítěte], dostává nebo má nárok na důchod a jaký?)

dítě nemá majetek, nemovitý majetek rodiče nemají.

13. **Hmotné poměry rodičů.*** Otec (i nemanželský): má jmění a jaké (cena):

3.362,--- jeho výdělek měs. K ..... Platí na výživu dítěte, kolik měs.

K ..... platí pravidelně? mohl by platiti, kolik měs. K 400,--- O koho se

ještě stará? ještě o 2 školáky

Jsou jeho rodiče majetní? ne Mohli by přispívati? ano

Matka: má jmění, jaké (cena): ne /mají dluh za nábytek /

její výdělek měs. K 1.559,40 platí na dítě? ..... kolik měs. K .....

O koho se ještě stará? .....

Mohli by její rodiče na dítě platiti? Kolik? .....

400,--- Kč

Poznámky: .....

14. **Hmotné poměry pěstounů.** Mají majetek, jaký? Cena, dluhy

výdělek měs. K ..... Stačí k obživě rodiny? ..... Pobírají veřejnou

podporu, od koho, kolik K .....

Od koho a kolik dostávají ošetrovního za dítě?

Ujali se dítěte jen pro tento příspěvek?

Poznámky: .....

* O nemovitém majetku uveďte: dům o počtu ..... místností, pole: ha ....., a .....

2006/11/21

Příloha E - Chovanky Moravské zemské vychovatelny pro dívky Boskovice

1. Ukázky důvodů dodání do vychovatelny dle zápisů v Pamětních knihách

Dívče jest úplný
sirotek. Všechno
opuštěno.

Dívče tímto debilní se sklo-
my k pohlavním zvrá-
toštem. Byla známa
otci a bratrem.

Otec, matka, matka
osoba přesec, se přiče.
Dívče bez výchovy,
brada, kře a jest
dře. Loc. a rárar.
proměny kodiny nevy-
konující.

Nemá rodičů. Byla
vychovávána dědeč-
kem. Jest roslaná
a schopná, ale mrav-
ně zkažená. Prodele
a kře ale dovede se
přetvořit, že dove-
de vzbuditi zájem
hodného děvčete.

Nemanj. otec doživotní
urážen, matka prostitutka.
Dívče se touhá i v noci po u-
ličkách. Svádí i malé chlápce.
Je mravně zkažená a ne-
bezpečná svému okolí.

Spadné rodinné prostře-
dí, nedostatečná výcho-
va, otec lesoch práce
se stihá, sestra pro-
stitutka. Pohlavní
styk s mužem ve 13 letech.
Valky sblon k touháni
a klam, vzdorovitá.

Matka se o dítě
nikdy nestarala,
Rafinované zlodějka
ke škole kře, brada
a je dře a neposlušná
ma.

Krozau výsurnost
a vzdorovitost, brá,
touhá se, neposlušná
Povaha se stále
zhoršuje.

Nemá rodičů pod.
proměny, otec příjez,
mnoho kře se besatany,
sestra prostitutka,
brada provalec Dvece
přepelo rafinované
Přez se parovnílo přez
mravoprocělnosti,
Dívčine zaslala.

Rozrušence rodinné
proměny, zanedbaná
výchova. Dívče proměňuje
svému lidem. kře,
brada, touhá se.

2. Fotky chovanek

